Cybersecurity Implementatierichtlijn Objecten

Datum 14 september 2021
Versie 3.4
Status DEFINITIEF CONCEPT

Colofon

Uitgegeven door	Rijkswaterstaat CIV/IRN/Security Centre/Security by Design en Het Waterschapshuis
Auteurs	Turabi Yildirim (Rijkswaterstaat) Michael Theuerzeit (Hudson Cybertec) Mark van Leeuwen (Rijkswaterstaat) Mieke van Nierop (Rijkswaterstaat) Barry van Veen (Rijkswaterstaat) Gabor Verputten (Waterschapshuis) Marcel Schager (MOC Security Consultancy) Alex Boot (Waterschap Rivierenland)
Reviewers en overige betrokkenen	Arjen Meijer, Pieter Nijdam, Bas de Heer, Martijn Teelen, Harm ter Veer, Evert Fles, Guido Vroombout, Marco Rijkschroeff, Andrea Westendorp, Robbert Ross, Ronald Eygendaal, Kees van Rijswijk, Frank Woutersen, Johan Schoon, Roland vd Bogaard, Benjamin de Rooij, Judith Kruidhof-Stam, Johan Arends
Datum	14 september 2021
Versie	3.4
Status	DEFINITIEF CONCEPT

Versiebeheer en wijzigingshistorie

Het beheer van dit document berust bij Rijkswaterstaat CIV/IRN/Security Centre/Security by Design en het Waterschapshuis.

1.01	02-12-2013	Eerste versie
1.4	04-08-2015	Gestripte versie t.b.v. aanbestedingen
2.0	21-05-2021	Formeel vastgestelde versie voor RWS
3.4		Formeel vastgestelde versie voor RWS en Waterschappen

Rechten en vrijwaring

Opstellers zijn zich bewust van hun verantwoordelijkheid een zo betrouwbaar mogelijke uitgave te verzorgen. Niettemin kunnen opstellers geen aansprakelijkheid aanvaarden voor eventueel in deze uitgave voorkomende onjuistheden, onvolledigheden of nalatigheden. Opstellers aanvaarden ook geen aansprakelijkheid voor enig gebruik van voorliggende uitgave of schade ontstaan door de inhoud van de uitgave of door de toepassing ervan.

Inhoudsopgave

1 INLEIDING 3

1.1 BASELINE INFORMATIEBEVEILIGING OVERHEID (BIO) EN DE IEC 62443 3
1.2 CYBERSECURITY IMPLEMENTATIERICHTLIJN OBJECTEN (CSIR) 5
1.3 INSTRUCTIE VOOR PRAKTISCHE TOEPASSING 8
1.4 INHOUD 9

2 VERDIEPENDE MAATREGELPAKKETTEN 11

2.1 MAATREGELEN FYSIEKE TOEGANGSBEVEILIGING 11
2.2 MAATREGELEN LOGISCHE TOEGANG 17
2.3 MAATREGELEN BEVEILIGINGSINCIDENTEN EN INCIDENT RESPONSE PLAN 20
2.4 MAATREGELEN NETWERKKOPPELINGEN EN CRYPTOGRAFIE 22
2.5 MAATREGELEN BESCHERMING TEGEN KWETSBAARHEDEN 25
2.6 MAATREGELEN LOGGING EN MONITORING 29
2.7 MAATREGELEN BEWUSTWORDING EN TRAINING 32
2.8 MAATREGELEN GECONTROLEERD WIJZIGEN 37
2.9 MAATREGELEN BEHEER EN ONDERHOUD 39
2.10 MAATREGELEN BACK-UPS 42

BIJLAGE CSR 1 OMGAAN MET VERTROUWELIJKE INFORMATIE EN DOCUMENTEN 44

BIJLAGE CSR 2 PERSONELE TOEGANG 46

BIJLAGE CSR 3 ARCHITECTUUR OBJECTNETWERK 47

BIJLAGE CSR 4 HET VEILIG KOPPELEN VAN BEHEER- EN ONDERHOUDSAPPARATUUR AAN ICT- EN IA-SYSTEMEN 50

BIJLAGE CSR 5 DRAADLOZE NETWERKEN 52

BIJLAGE CSR 6 IIOT 53

BIJLAGE CSR 7 WACHTWOORDEN 55

BIJLAGE CSR 8 PATCHMANAGEMENT 58

BIJLAGE CSR 9 HARDENING 63

BIJLAGE CSR 10 LOGGING 65

BIJLAGE CSR 11 MALWARE SCANNING EN OPSCHONING MIDDELS EEN USB 67

BIJLAGE CSR 12 CONTINUÏTEITSPLAN VOOR ENERGIEVOORZIENING 69

BIJLAGE CSR 13 HANDELSWIJZE BIJ SOC INCIDENTMELDINGEN VERHOOGDE DREIGING 70

BIJLAGE CSR 14 INCIDENT RESPONSE 74

BIJLAGE CSR 15 RECOVERPLAN 80

BIJLAGE CSR 16 REGISTRATIE ASSETS IN EEN CONFIGURATIEMANAGEMENT DATABASE (CMDB) 87

BIJLAGE CSR 17 BEVEILIGINGSHUISREGELS 114

BIJLAGE CSR 18 BACK-UP MANAGEMENT 115

BIJLAGE CSR 19 INTELLECTUEEL EIGENDOM 116

BIJLAGE CSR 20 CAMERA'S EN OMGANG MET CAMERABEELDEN 122

BIJLAGE CSR 21 UNIFORM AANLEVEREN VAN INCIDENTRAPPORTAGES 123

BIJLAGE CSR 22 VIRTUALISATIE 125

BIJLAGE CSR 23 VERWIJDERING EN VERNIETIGING VAN INFORMATIE EN APPARATUUR 126

BIJLAGE CSR 24 FYSIEKE BEVEILIGING 127

BIJLAGE A BEGRIPPENLIJST 138

BIJLAGE B CYBERSECURITY DOSSIER / CYBERSECURITY BEVEILIGINGSPLAN 140

BIJLAGE C BEST PRACTICE VOOR RISICO INSCHATTING BIJ CSIR AFWIJKINGEN 141

1 Inleiding

De samenleving verandert snel onder invloed van technologie en digitalisering. Digitalisering is de belangrijkste bron van groei en innovatie. In de informatiesamenleving ontstaan nieuwe kansen, maar ook nieuwe bedreigingen. Cybercrime, cyberspionage en cybersabotage kunnen systemen en processen verstoren, met grote gevolgen voor de volksgezondheid, veiligheid en economie. Een gezamenlijke aanpak en inspanning van partners in de vitale sectoren is van belang om aan deze bedreigingen het hoofd te bieden.

De komende jaren kan verdere digitalisering van de productieprocessen verwacht worden en daarmee ook de grotere afhankelijkheid van ICT en Industriële Automatisering (IA) in onze samenleving. Industriële Automatisering omvat de ICS/SCADA systemen en de ICT gerelateerde systemen en onderdelen (hardware en software), waarbij functioneel interactie plaatsvindt met de fysieke omgeving of gebruikers (bijvoorbeeld een brug, onderstation, DRIP, etc.). Industriële Automatisering draagt ook zorg voor het verkrijgen van informatie over de fysieke omgeving (inwinnen) en het beïnvloeden van de fysieke omgeving (bedienen en besturen). Productieprocessen waarvan sommige vitaal zijn stellen eisen aan de betrouwbaarheid en beschikbaarheid en zijn digitaal vaak verbonden met processen van ketenpartners waarmee samengewerkt wordt. Voor een effectieve en efficiënte samenwerking is de beveiliging van de Industriële Automatisering dan ook essentieel.

Industriële Automatisering zorgt voor het functioneren van sluizen, gemalen en bruggen, distributie van energie en gas, productie van drinkwater, zuivering van afvalwater, rijden van treinen, vervoer van containers en functioneren van liften en overige gebouwbeheersystemen. Industriële automatisering ondersteunt de vitale processen van organisaties. Bescherming van Industriële Automatisering waarborgt de bescherming van deze vitale processen. .

De doelstelling van dit document is het bieden van een passende set beheersmaatregelen die de vitale infrastructuur met Industriële Automatisering cyberweerbaar maakt en houdt. De doelgroep voor dit document zijn objecteigenaren, objectbeheerders, assetmanagers, omgevingsmanagers, technisch managers, contractmanagers, architecten, netwerkspecialisten, staf medewerkers, IA adviseurs, IA cybersecurity adviseurs, opdrachtnemers en leveranciers.

1.1 Baseline Informatiebeveiliging Overheid (BIO) en de IEC 62443

De BIO schrijft het basisniveau voor informatiebeveiliging voor binnen de overheid. De BIO biedt één normenkader voor de beveiliging van de Informatievoorziening (IV) van de overheid.

De BIO richt zich op de beveiliging van de Kantoorautomatisering (KA) en is niet zonder meer geschikt voor de beveiliging van de Industriële Automatisering. Hierbij zijn Procesautomatisering (PA) en Operationele Technologie (OT) synoniemen voor Industriële Automatisering (IA).

Vergelijking Kantoorautomatisering en Industriële Automatisering

Voor de IA zijn aanvullende eisen en maatregelen nodig om de risico's in het IA domein te beheersen. Dit omdat er andere technologie en componenten worden ingezet en de dreigingen, kwetsbaarheden en de life-cycle processen verschillen. Een wezenlijk onderscheid en focuspunt tussen de kantoorautomatisering en procesautomatisering is dat binnen de BIO de focus ligt op de **informatie** en de **vertrouwelijkheid** ervan en dat binnen procesautomatisering de focus ligt op de **functies van het object of systeem/proces** en de **betrouwbaarheid** ervan. Hiernaast ligt binnen procesautomatisering ook bovenal focus op **safety** naast **security**. Dit verklaart ook de focus op betrouwbaarheid van Industriële Automatisering in termen van de RAMSSHEEP aspecten voor betrouwbaarheid en beschikbaarheid. Een beschikbare object- of systeemfunctie die niet veilig (safety) is, heeft weinig toegevoegde waarde binnen de Industriële Automatisering. Een ander wezenlijk verschil is dat binnen de BIO betrouwbaarheid gedefinieerd wordt in termen van **beschikbaarheid**, **integriteit** en **vertrouwelijkheid** met focus op informatie (afgekort **BIV**) en dat binnen procesautomatisering **betrouwbaarheid** anders wordt gedefinieerd waarbij de focus ligt op de functies van het object en/of het systeem/proces. Zie voor de definities van betrouwbaarheid en beschikbaarheid en het onderscheid hiertussen de begrippenlijst in de bijlagen. Bij Industriële

Automatisering hanteert men de begrippen uit de RAMSSHEEP[1] en worden betrouwbaarheid en beschikbaarheid afzonderlijk gedefinieerd. Dit betekent dat de lading en strekking van de BIO eisen en maatregelen niet zondermeer betekenis kunnen hebben in het werkveld van Industriële Automatisering. De binnen de BIO onderkende BBN niveaus met bijbehorende BIV waarden die bedoeld zijn voor een IT/Kantooromgeving bieden dan ook weinig houvast voor de beveiliging van Industriële Automatisering. Een vertaalslag en aanvullingen op de eisen en maatregelen zijn dan ook nodig om de BIO eisen en maatregelen betekenis en toegevoegde waarde te laten hebben voor de Industriële Automatisering.

Vergelijking normenkader BIO en IEC 62443

Voor de beveiliging van Industriële Automatisering zijn standaarden beschikbaar. De Europese standaard hiervoor is de IEC 62443. De IEC 62443 is in feite een verzameling van normen, technische rapporten en gerelateerde informatie voor het beveiligen van Industriële Automatisering. Deze documenten zijn het resultaat van het IEC proces waarbij ANSI/ISA-62443 voorstellen (vanuit de ISA99 werkgroepen) en andere bijdragen (zoals van de WIB) worden ingediend bij landelijke commissies. Aanmerkingen op een indiening worden geëvalueerd door verschillende IEC 62443 normcommissies waarbij de commentaren worden besproken en, als het nodig is, veranderingen worden doorgevoerd. De IEC ontwikkelt wereldwijde normen onder de vlag van de World Standards Cooperation, waar de ISO en ITU lid van zijn.

De BIO is voor de overheid verplicht en is een baseline. De BIO bevat generieke controls/beheersdoelen voor de IT/Kantooromgeving die ook van toepassing kunnen zijn voor Industriële Automatisering. De BIO controls/beheersdoelen moeten echter wel vertaald worden voor toepassing en betekenis binnen de Industriële Automatisering en aangevuld worden met controls/beheersdoelen om de specifieke risico's van de Industriële Automatisering ook te kunnen mitigeren. De IEC 62443 is een standaard voor de beveiliging van Industriële Automatisering maar is niet verplicht en mist naast de BIO ook overige van toepassing zijnde controls/beheersdoelen uit andere wet en regelgeving.

In de praktijk worden vaak de datanetwerken van de Kantoorautomatisering (KA) met die van Industriële Automatisering vervlecht. Een zuivere scheidslijn is dan ook niet meer te trekken tussen de KA en die van de Industriële Automatisering. De Industriële Automatisering wordt ook nog eens vaak vanuit een KA omgeving aangestuurd en/of beheerd en onderhouden waar de BIO verplicht is en waarop aanvullende controls en maatregelen nodig zijn voor de Industriële Automatisering.

Synthese Cybersecurity Implementatierichtlijn Objecten

Gezien het verplichte karakter van de BIO, de vervlechting van de datanetwerken van KA en IA en de vereiste om zowel voor de BIO en de IEC 62443 een management systeem op te zetten en te onderhouden ligt het meer voor de hand om te komen tot een synthese product. De BIO schrijft een Information Security Management Systeem (ISMS) voor en de IEC 62443 heeft het over een Cyber Security Management Systeem (CSMS). De ontwikkeling is dat ook de IEC 62443 het begrip ISMS gaat hanteren in plaats van CSMS. Twee management systemen inrichten en erop nahouden voor een (overheid)organisatie is ondoenlijk en uitgaande van de overheidssituatie dat een overheidsorgaan altijd de kantooromgeving als thuisbasis heeft van waaruit andere activiteiten worden ontplooid, ligt het meer voor de hand om de BIO en het bijbehorende ISMS (eigenlijk het zuivere ISO 27001 framework) als basis te gebruiken voor het management systeem en deze te vullen met de relevante controls en maatregelen uit de IEC 62443 maar ook uit andere bronnen om de risico's binnen het werkveld van IA te kunnen mitigeren.

De eerste versie van de Cybersecurity Implementatierichtlijn Objecten van RWS was het product van deze synthese waarbij werd uitgegaan van de Baseline Informatiebeveiliging Rijkdienst 2012 (BIR 2012) als basis en de concept delen van de IEC 62443. Met de komst van de BIO en de definitief geworden delen van de IEC 62443 is de Cybersecurity Implementatie Richtlijn Objecten geactualiseerd en heeft als eerste basis de relevante BIO controls/beheersdoelen die aangevuld zijn met niet overlappende controls en requirements uit de IEC 62443 en overige bronnen. In de

[1] RAMSSHEEP staat voor Reliability, Availability, Maintainability, Safety, Security, Health, Environment, Economics and Politics.

volgende paragraaf volgt een beschrijving hoe de synthese van de veralgemeniseerde versie van de Cybersecurity Implementatierichtlijn Objecten versie 3.0 tot stand is gekomen.

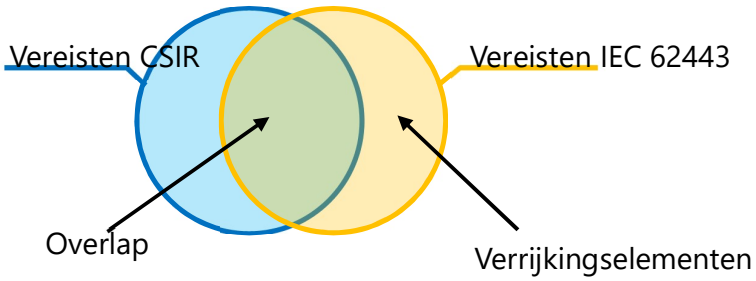
1.2 Cybersecurity Implementatierichtlijn Objecten (CSIR)

Beschrijving CSIR

De eerste versie van de Cybersecurity Implementatierichtlijn Objecten is een vertaalslag van de relevante controls/beheersdoelen uit de BIO en de NCSC Checklist beveiliging ICS/SCADA systemen met controls en requirements aanvullingen uit de relevante delen van de IEC 62443 voor de beveiliging van Industriële Automatisering. Waar nodig zijn ook aanvullingen gedaan uit overige best practices voor de beveiliging van Industriële Automatisering. De formulering van de controls/beheersdoelen heeft een operationeel karakter en is daardoor meer geschikt voor toepassing door opdrachtgevers en opdrachtnemers binnen Grond Weg en Waterbouw (GWW) projecten. Ook worden de controls/beheersdoelen geoormerkt of ze een proces of systeemtechnische vereiste betreffen opdat aansluiting wordt gevonden bij het proces van Systems Engineering inclusief de fasering van het V-model dat aangehouden wordt voor GWW projecten. Voor het overzicht van de proces- en systeemtechnische controls wordt verwezen naar de vraagspecificatie/contract.

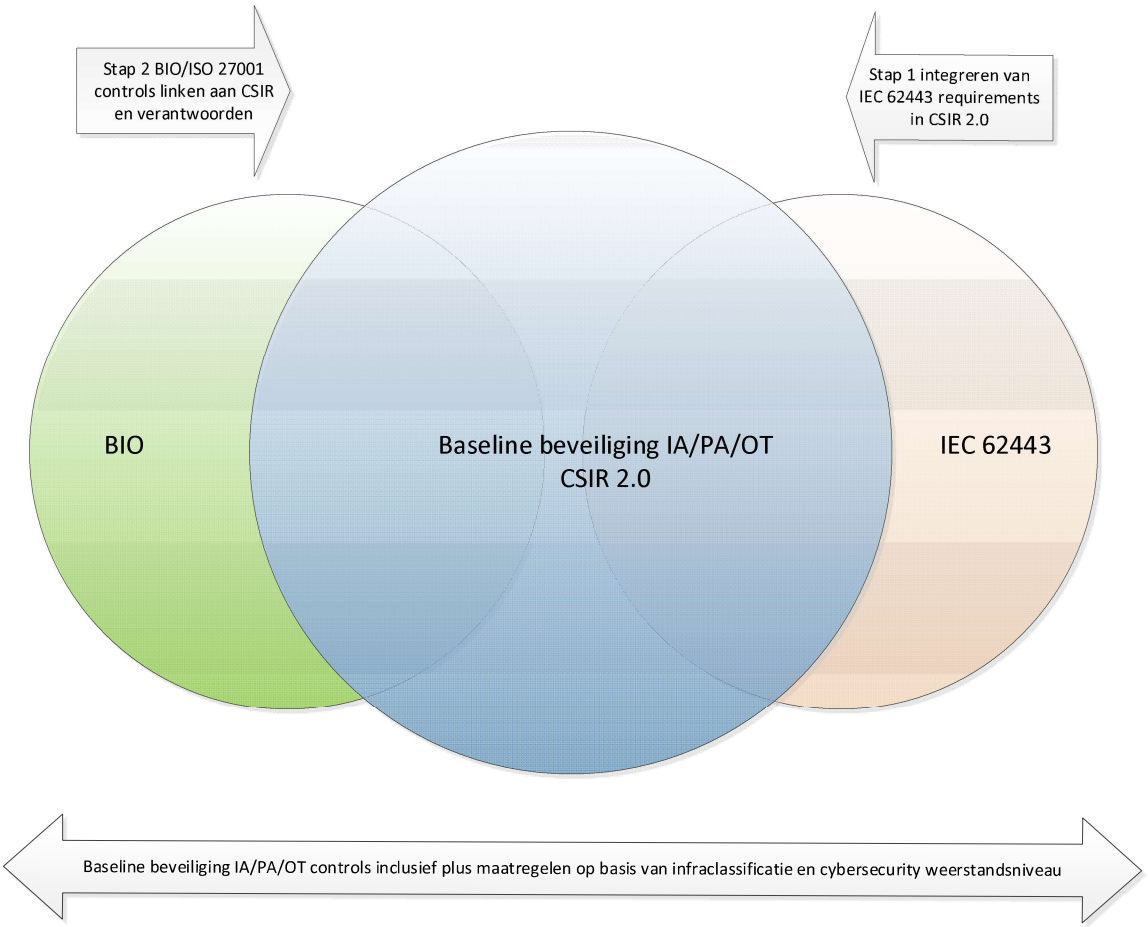
Ontwikkelproces CSIR

De Cybersecurity Implementatierichtlijn Objecten 2.0 was een doorontwikkeling van de eerste versie van de Cybersecurity Implementatie Richtlijn Objecten RWS. In versie 1.0 van de Cybersecurity Implementatie Richtlijn Objecten waren al de nodige en beschikbare requirements uit de voorlopers van de IEC 62443 delen overgenomen en geïntegreerd. Om naar meer volledigheid en integratie van de recente IEC 62443 requirements te werken is samengewerkt met de Subject Matter Expert (SME) ten aanzien van de IEC 62443 om te toetsen welke requirements nog toegevoegd moest worden ten behoeve van de integratie voor versie 2.0 van de Cybersecurity Implementatierichtlijn Objecten.

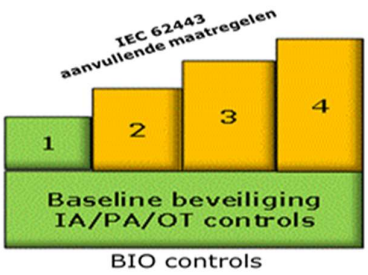

De Subject Matter Expert heeft aangegeven welke requirements uit de relevante delen van de IEC 62443 ontbraken in versie 1.0 van de Cybersecurity Implementatie Richtlijn Objecten RWS en dus voor verrijking in aanmerking kwamen inclusief een advies wat de logische plaats was voor integratie. Vervolgens heeft dezelfde Subject Matter Expert geholpen met de daadwerkelijke integratie van de ontbrekende requirements uit de IEC 62443 in versie 2.0 van de Cybersecurity Implementatierichtlijn Objecten (CSIR). Vervolgens zijn de CSIR maatregelen en achterliggende uitwerkingen weer verankerd en geïntegreerd met de relevante BIO controls binnen de structuur van de NEN-ISO-27001 annex A.

Om de CSIR gebruiksklaar te maken voor een breder publiek is de CSIR versie 2.0 veralgemeniseerd tot deze voorliggende versie 3.0. Hierbij zijn alle RWS specifieke zaken vervangen door in bredere context bruikbare teksten. Deze veralgemenisering maakt de CSIR bruikbaar voor alle BAW-partners, ongeacht of zij ontwikkelingen van de IA-omgeving in eigen beheer uitvoeren, dan uitbesteden aan een externe partij.

De BIO is een baseline en de hieruit voor Industriële Automatisering relevante en afgeleide basisset aan controls moet dan ook worden gezien als de baseline controlset voor Industriële Automatisering **die altijd van toepassing is.** Voor een overzicht van de proces- en systeemtechnische baseline controlset wordt verwezen naar de vraagspecificatie/contract. Deze uit de BIO afgeleide baseline controlset voor IA zal echter niet alle kwetsbaarheden en risico's afvangen die zich voordoen binnen de Industriële Automatisering. De kwetsbaarheden en risico's binnen de Industriële Automatisering zijn van een andere aard en orde en vragen ook om andere en aanvullende controls en maatregelen zoals ook opgenomen in de IEC 62443. De uit de BIO afgeleide basisset aan controls dient uitgebreid te worden met aanvullende controls binnen de structuur van de NEN-ISO-27001 annex A die meer specifiek zijn voor de beveiliging van IA en een minimale plus set met verdiepende maatregelen in relatie tot de baseline IA controls. De minimale plus set aan verdiepende maatregelen in relatie tot de baseline IA controls dient dan ook minstens van het Security Level 1 te zijn zoals voorgeschreven vanuit de IEC 62443. De **Baseline beveiliging IA** (groene vlak in volgende afbeelding) kan dan ook langs deze weg gedefinieerd worden als de samenvoeging van de baseline beveiliging IA controls die een plus set aan verdiepende maatregelen aanroept die behoort bij het cybersecurity weerstandsniveau 1 zoals beschreven in hoofdstuk 2 van de Cybersecurity Implementatierichtlijn Objecten. De maatregelen die behoren bij cybersecurity weerstandsniveau 1 komen grotendeels overeen met de maatregelen die worden voorgeschreven vanuit de IEC 62443 voor de security level 1.

Om te kunnen bepalen of de Baseline beveiliging IA maatregelen toereikend zijn of dat er nog meer aanvullende maatregelen moeten worden getroffen bovenop de baseline beveiliging IA dient altijd een risicoanalyse en afweging gemaakt te worden voor het definiëren van de plus set aan maatregelen boven op de baseline beveiliging IA. Om uitgebreide en complexe risicoanalyses te voorkomen voor het bepalen of de Baseline beveiliging IA maatregelen toereikend zijn of dat er nog meer aanvullende maatregelen nodig zijn, kunnen objecten op een pragmatische manier geclassificeerd worden naar de (ondersteunende) functies die ze vervullen in relatie tot het vitale primaire proces of Infrastructuur van de betreffende organisatie. Hiervoor dient een gangbare Business Impact Analyse (BIA) uitgevoerd te worden.

Bij het classificeren wordt pragmatisch gekeken naar de impact bij het uitvallen van de functie die het object vervult in relatie tot het primaire vitale proces van de organisatie en niet naar de oorzaken van uitval. Aan elke functiebox is een cybersecurity weerstandsniveau gekoppeld. Cybersecurity weerstandsniveau wordt hierbij gedefinieerd als het vermogen om weerstand te bieden tegen aanvallen die bedoeld zijn om zich met geweld of manipulatie toegang fysiek dan wel digitaal te verschaffen tot ruimten en of Industriële Automatiseringssystemen. De maatregelen uit de cybersecurity weerstandsniveaus corresponderen met de maatregelen voor de verschillende security levels zoals beschreven in de IEC 62443. In de functiebox indeling is Box A de hoogste functiebox indeling. Hoe hoger de functiebox indeling hoe weerbaarder een object voor cyberaanvallen moet zijn en dus meer maatregelen nodig zijn.

Toepasselijkheid CSIR

Elk object moet dan ook **minimaal uitgevoerd** worden met de controls uit hoofdstuk 1 die verdiepende aanvullingen (de plus maatregelen) aanroepen uit hoofdstuk 2 waarbij cybersecurity weerstandsniveau 1 aangehouden moet worden. De richtlijnen in de bijlagen die ook vanuit de controls uit de vraagspecificatie/contract worden aangeroepen maken tevens onderdeel uit van de Baseline Beveiliging IA. De Baseline beveiliging IA is eigenlijk niet meer dan een bundeling en opstapeling van de controls en maatregelen uit de vraagspecificatie/contract die verdiepende uitwerkingen aanroepen uit hoofdstuk 2 van de CSIR waarbij het aangegeven cybersecurity weerstandsniveau aangehouden moet worden en de aangeroepen richtlijnen in de bijlagen van de CSIR.

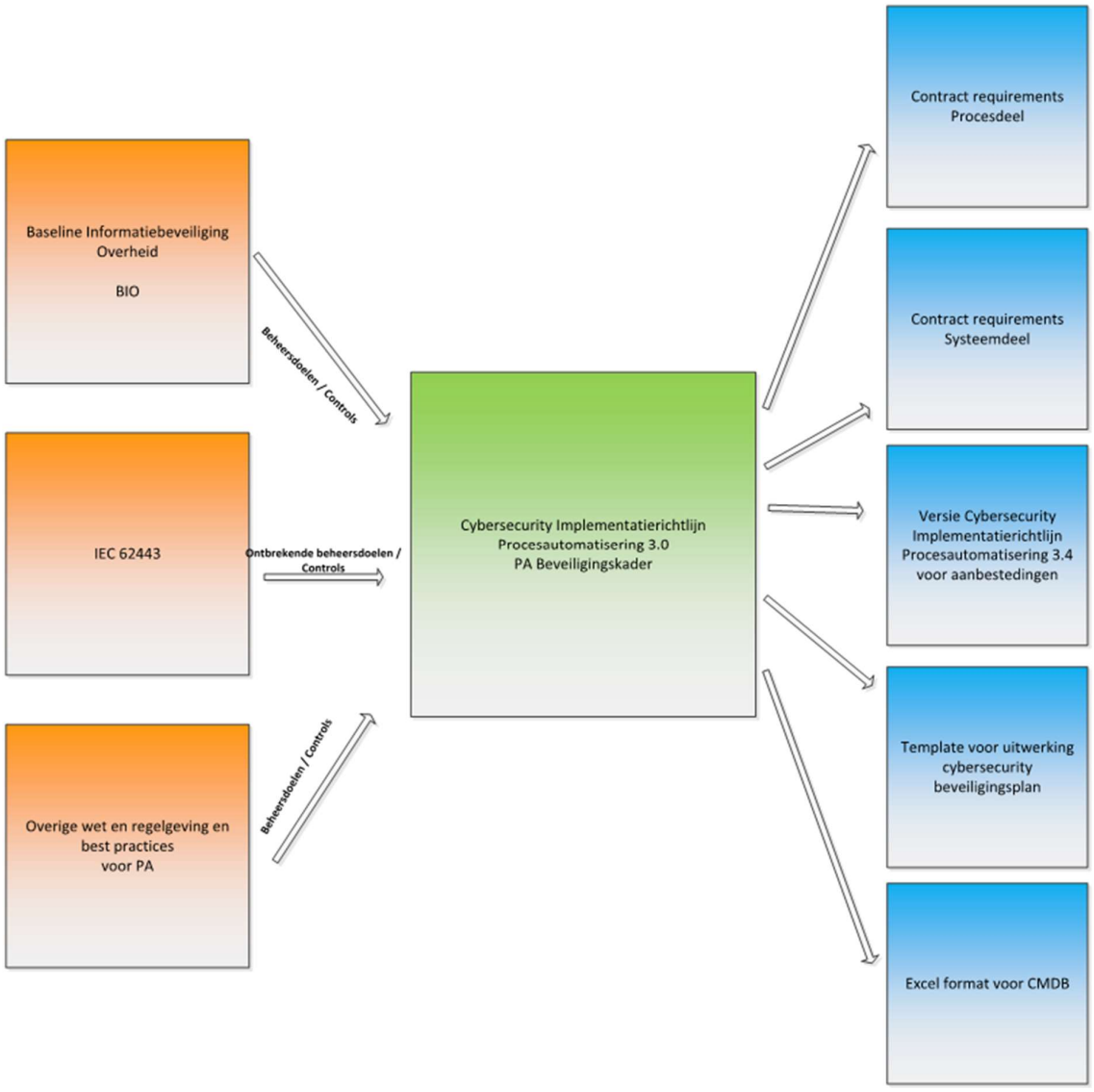
De door de controls aangeroepen verdiepende uitwerkingen uit hoofdstuk 2 zijn maatregel pakketten om de meest voorkomende kwetsbaarheden en risico's binnen de Industriële Automatiseringsomgeving te mitigeren. Bij de keuze voor de verdiepende set van maatregelen is gebruik gemaakt van internationale onderzoeken naar de meest voorkomende kwetsbaarheden en risico's binnen de Industriële Automatiseringsomgeving en de resultaten van interne onderzoeken. De door de controls aangeroepen verdiepende maatregelen pakketten staan ook in relatie tot de maatregelen van de security levels uit de IEC 62443. De toets door de Subject Matter Expert van de IEC 62443 heeft aangetoond dat de 10 paragrafen uit hoofdstuk 2 van de Cybersecurity Implementatierichtlijn Objecten samen met de controls uit de vraagspecificatie/contract en de richtlijnen in de bijlagen vergelijkbaar zijn met de security requirements uit de IEC 62443 voor de beveiliging van Industriële Automatisering.

Voor het bepalen van de verdiepende set van plus maatregelen uit hoofdstuk 2 is de functiebox indeling van het object nodig waaraan het cybersecurity weerstandsniveau is gekoppeld. Als het object geen functiebox indeling kent omdat er sprake is van losse IA componenten of oplossingen in het veld, dient altijd het cybersecurity weerstandsniveau 1 aangehouden te worden voor de verdiepende plus set aan maatregel uitwerkingen uit hoofdstuk 2. De maatregelen moeten altijd in relatie staan tot de scope, toepassing en de risico's hierbinnen. Afwijkingen op de controls en maatregel implementatie dienen op basis van een risicoanalyse en afweging conform de uitgangspunten zoals die ook voor de BIO controls en maatregelen gelden verantwoord en via de explain procedure behandeld te worden. In bijlage C is een best practice opgenomen voor het

kunnen maken van risico afwegingen bij (tijdelijke) afwijkingen op de Baseline beveiliging IA controls en maatregelen.

Gebruik CSIR bij aanbestedingen

In geval van aanbestedingen wordt een gestripte versie van de CSIR versie 3.0 meegegeven bij aanbestedingen. De controls zoals opgenomen in de veralgemeniseerde versie 3.0 van de CSIR worden vertaald naar proces en systeemtechnische eisen en opgenomen in de vraagspecificatie en of contract. Uit de veralgemeniseerde versie 3.0 van de CSIR wordt het hoofdstuk met proces- en systeemtechnische controls verwijderd waardoor de gestripte versie CSIR 3.4 ontstaat voor aanbestedingen. De verschillende paragrafen uit hoofdstuk 2 en bijlagen van de CSIR 2.4 worden dan vanuit de vraagspecificatie of contract eisen aangeroepen. Zie de schematische weergave hieronder.

1.3 Instructie voor praktische toepassing

Gestreefd moet worden naar een passend niveau van beveiliging voor de objecten en de infrastructuur waar de objecten onderdeel van uitmaken. Daarbij wordt aan een object een specifieke functiebox indeling toegekend. De functiebox indeling correspondeert met een zgn. cybersecurity-weerstandsniveau, conform onderstaande tabel.

Classificatie object in functiebox

Functiebox indeling	Cybersecurity weerstandsniveau
A	4
B	3
C	2
D	1
E	

Voor een object met een weerstandsniveau 4 wordt een zwaarder maatregelenpakket geïmplementeerd dan voor een object met een weerstandsniveau 3. In dit document worden in de 10 paragrafen van hoofdstuk 2 de maatregelen beschreven per cybersecurity weerstandsniveau.

Cybersecurity weerstandsvermogen in ketens: Elke keten is zo sterk als de zwakste schakel. Indien de bediening of het beheer van object A wordt gedaan vanuit een initieel lager geclassificeerd object B, wordt de classificatie van dat object B verhoogd tot het cybersecurity weerstandsniveau van object A.

Als een object nog niet voorzien is van een cyber-classificatie dient er contact gezocht te worden met de beheerder/eigenaar van het object voor het (alsnog) classificeren en indelen van het object in een functiebox.

In het geval dat er helemaal geen sprake is van een echt object in de zin van een civiel technisch werk dan dient voor de beveiliging van de ICT en Industriële Automatisering en datanetwerkcomponenten binnen de eigen infrastructuur het cybersecurity weerstandniveau van ten minste 1 te worden aangehouden. Op basis van een risico inschatting kan door de objecteigenaar voor een hoger weerstandsniveau worden gekozen. Voorbeelden zijn pompkelders of kast ruimten in het areaal met ICT en IA componenten hierbinnen.

Ook kan het voorkomen dat de volledige set van de controls niet altijd van toepassing is omdat gewoonweg de risico's zich niet in de scope van de overeengekomen opdracht voordoen. In dat geval dient men risico gestuurd te werken met een relevante selectie van controls. Bij aanbestedingen maakt de opdrachtgever deze selectie van de relevante controls en geeft dat in de vraagspecificatie mee. De opdrachtnemer dient dan altijd uit te gaan van de vraagspecificatie (controls) die bepaalde delen uit hoofdstuk 2 met verdiepingen en overige bijlagen met richtlijnen uit de Cybersecurity Implementatierichtlijn Objecten aanroept waarbij minimaal de maatregelen behorende bij cybersecurity weerstandsniveau 1 aangehouden moet worden voor de invulling. De richtlijnen moeten worden gezien als een best practice uitwerking en hierbinnen is geen onderscheid naar cybersecurity weerstandsniveau.

1.4 Inhoud

Hoofdstuk 1 bevat een inleiding, afleiding en toelichting op de werking van de Cybersecurity Implementatie Richtlijn Objecten.

Hoofstuk 2 met de 10 paragrafen bevat voor elk cybersecurity weerstandsniveau de verdiepende set met maatregelen voor de baseline beveiliging IA controls die onder andere uit de BIO zijn afgeleid. In de maatregelen set van hoofdstuk 2 van de CSIR zijn ook de maatregelen en of requirements uit de IEC 62443 delen als aanvulling en verdieping van de baseline beveiliging IA controls opgenomen. De tien paragrafen met de geclusterde thema's zijn afgeleid uit internationale onderzoeken naar de meest voorkomende kwetsbaarheden en risico's binnen de Industriële Automatiseringsomgeving en in relatie tot de maatregelen voor de security levels zoals voorgeschreven in de IEC 62443. De toets door de Subject Matter Expert met de IEC 62443 heeft aangetoond dat deze 10 paragrafen en thema's van de Cybersecurity Implementatierichtlijn Objecten dekkend zijn voor de IEC 62443 reguirements samen met de ruime uit de BIO afgeleide en vertaalde controls en ondersteunende richtlijnen in de bijlagen van de Cybersecurity Implementatierichtlijn Objecten die aangeroepen worden door de proces of systeem eisen zoals opgenomen in de vraagspecificatie of het contract voor de beveiliging van Industriële Automatisering. Opgemerkt moet worden dat de controls in de vraagspecificatie of contract ruimer kunnen zijn dan de controls die uit de BIO volgen en ook kunnen

komen uit andere bronnen die meer specifiek zijn voor de beveiliging van vitale Infrastructuur en processen.

De bijlagen bevatten een aantal verdiepende richtlijnen en of templates/sjablonen waar gevraagde uitwerkingen in moeten worden vastgelegd en onderhouden. Met de templates/sjablonen wordt uniformering en uitwisselbaarheid van de cybersecurity maatregel uitwerking voor de objecten nagestreefd. Dit draagt bij aan uniforme beoordeling en sturing door object (risico) eigenaar, beoordelingen vanuit toezichthouders en de uitwisselbaarheid van cybersecurity uitwerkingen bij overgang van beheer en onderhoud werkzaamheden door andere marktpartijen.

2 Verdiepende maatregelpakketten

In de volgende paragrafen volgen de 10 aanvullende en verdiepende maatregelpakketten die naar thema geclusterd zijn en gerelateerd aan de meest voorkomende kwetsbaarheden en risico's uit onder andere internationale onderzoeken binnen het werkveld van de Industriële Automatisering. De proces- en systeemtechnische controls uit de vraagspecificatie/contract roepen verschillende paragrafen uit hoofdstuk 2 van de CSIR aan. De opdrachtgever dient altijd de aan te houden proces- en systeemtechnische controls aan te geven die gevolgd moeten worden bij de uitvoering van het werk. Naast de controls in de vraagspecificatie/contract dient ook het cybersecurity weerstandsniveau meegegeven te worden door de opdrachtgever. Hierbij kan gebruikt gemaakt worden van de volgende vertaaltabel om te bepalen welk cybersecurity weerstandsniveau van toepassing is bij de functieboxen.

Object classificatie in functiebox	Cybersecurity weerstandsniveau
A	4
B	3
C	2
D	1
E	1

2.1 Maatregelen fysieke toegangsbeveiliging

2.1.1 Maatregelen fysieke toegangsbeveiliging IA-gerelateerde ruimten

VRKI-referentie		Weerstandsniveau			
No.	Vereiste	1	2	3	4
FR1	VRKI-referentie: 1	X			
FR2	VRKI-referentie: 2		X		
FR3	VRKI-referentie: 3			X	
FR4	VRKI-referentie: 4				X

Toegangsbeheer		Weerstandsniveau			
No.	Vereiste	1	2	3	4
FR5	Sleutel: Toegang middels een fysieke sleutel (voor normering zie Bouwkundige maatregelen/sluitwerk).	X			
FR6	Sleutel: Toegang middels een fysieke sleutel (voor normering zie Bouwkundige maatregelen/sluitwerk).		X		
FR7	Online toegangscontrolesysteem (zie CSR 24).			X	X

Toegangsproces		Weerstandsniveau			
No.	Vereiste	1	2	3	4
FR8	Lokaal geldende regels en processen zijn van toepassing.	X	X	X	X

Organisatorisch		Weerstandsniveau			
No.	Vereiste	1	2	3	4
FR9	O1: Standaard organisatorische maatregelen.	X	X		
FR10	O2: Als O1 met daarbij een omschrijving van de specifieke organisatorische maatregelen die zijn toegespitst op het risico-object.			X	X

Bouwkundig		Weerstandsniveau			
No.	Vereiste	1	2	3	4
FR11	BK2: Bouwkundige maatregelen met prestatie-eis van 3 minuten inbraakwerendheid.	X	X		
FR12	BK3: Bouwkundige maatregelen met prestatie-eis van 5 minuten inbraakwerendheid.			X	
FR13	BK4: Bouwkundige maatregelen met prestatie-eis van 10 minuten inbraakwerendheid.				X

Compartimentering		Weerstandsniveau			
No.	Vereiste	1	2	3	4
FR14	CO2: Compartimentering met prestatie-eis van 3 minuten inbraakwerendheid.	X	X		
FR15	CO3: Compartimentering met prestatie-eis van 5 minuten inbraakwerendheid.			X	
FR16	CO4: Compartimentering met prestatie-eis van 10 minuten inbraakwerendheid.				X
FR17	ME2: Meeneem beperkende maatregel met prestatie-eis van 3 minuten diefstalvertraging.	X	X		
FR18	ME3: Meeneem beperkende maatregel met prestatie-eis van 5 minuten diefstalvertraging.			X	
FR19	ME4: Meeneem beperkende maatregel met prestatie-eis van 10 minuten diefstalvertraging.				X

Elektronische maatregelen		Weerstandsniveau			
No.	Vereiste	1	2	3	4
FR20	EL2: Grade 2	X	X		
FR21	EL3: Grade 2 / Grade 3			X	
FR22	EL4: Grade 3 + maatwerk				X

FR23	SD1: De schildetectie bestaat uit openstand detectie op nooduitgangen.	X	X		
FR24	SD2: Schildetectie bestaat uit detectie, met als doel inbraaksignalering bij de eerste aanval op vaste en beweegbare gevelelementen van of voor, de periferie van ruimten waar de attractieve goederen zich bevinden.			X	
FR25	SD3: Schildetectie als bij SD2 met als aanvulling dat (bereikbare) wanden, vloeren en daken zijn voorzien van geschikte detectie.				X

Alarmtransmissie		Weerstandsniveau			
No.	Vereiste	1	2	3	4
FR26	AT2: ATS: SP2/DP1; security grade: 2; ontvangst PAC: T2	X	X		
FR27	AT3: ATS: DP3; security grade: 3; ontvangst PAC: T4			X	
FR28	AT4: ATS: DP4; security grade 3; ontvangst PAC: T5				X

Reactie		Weerstandsniveau			
No.	Vereiste	1	2	3	4
FR29	RE1: In deze situatie kan de alarmering door het inbraaksignaleringssysteem gemeld worden naar een (mobiele) telefoon (spraak, tekstbericht) die bereikbaar is. Bij bedrijven is dit een eis. De alarmopvolging kan geschieden door persoonlijke verificatie door de eigenaar of sleutelhouder(s).	X			
FR30	RE2: Reactie alarmopvolging: alarmopvolging door sleutelhouder(s) die door de PAC worden gebeld. Bij de PAC moeten minimaal 3 sleutelhouders zijn opgegeven.		X		
FR31	RE3: Reactie alarmopvolging: procedure als bij RE2 met de aanvulling dat voor de alarmopvolging een contract moet zijn gesloten met een door het Ministerie van Justitie en Veiligheid toegelaten particuliere beveiligingsorganisatie (geregistreerd middels ND nummer), die onder meer als sleutelhouder kan fungeren. Bij RE3 kan ook worden gekozen voor RE2 + technische alarmverificatie waarmee in plaats van alarmopvolging door een particuliere beveiligingsorganisatie alarmopvolging door een sleutelhouder samen met prioriteit 1 door de politie kan worden bereikt.			X	
FR32	RE4: Reactie alarmopvolging: procedure als bij RE3 (dus opvolging door een particuliere beveiligingsorganisatie).				X

	Uitgangspunt is opvolgingstijd van maximaal 15 minuten door de particuliere beveiligingsorganisatie en een prioriteit 1 van de politie (15 minuten, na technisch alarmverificatie).				

N.B.:

1. De in deze paragraaf beschreven fysieke beveiligingsmaatregelen hebben als scope de beveiliging van IA-gerelateerde ruimten. Hieronder wordt verstaan de bedienruimte en technische ruimten binnen de objectpanden. Voor de fysieke beveiliging van het complex/terrein en de hierbinnen gepositioneerde objectpanden dienen de maatregelen aangehouden te worden die volgen uit het locatiebeveiligingsplan. De fysieke beveiligingsmaatregelen uit het locatiebeveiligingsplan omvatten de samenvoeging en dus de opstapeling en integratie van de set van fysieke beveiligingsmaatregelen die volgen uit het Handboek Security RWS en de Cybersecurity Implementatierichtlijn Objecten. Bij constatering van overlap in de samenbundeling en integratie van maatregelen in het locatiebeveiligingsplan wordt de regel aangehouden dat de zwaarste maatregel uit één van de kaders wordt overgenomen. De fysieke beveiligingsmaatregelen uit het locatiebeveiligingsplan dienen vervolgens door het projectteam vertaald te worden naar proces en systeemtechnische vereisten en integraal onderdeel uitmaken van de vraagspecificaties bij aanbestedingen.
2. Gemotiveerd afwijken van de hier genoemde maatregelen kan, bijv. als dat efficiënter is in de integrale aanpak vanuit het locatiebeveiligingsplan, als maar wel aan de bovenliggende weerstandseisen wordt voldaan door de stapeling en integratie van de set van fysieke beveiligingsmaatregelen in het locatiebeveiligingsplan.
3. Bij voorgaande maatregelen m.b.t. de fysieke toegangsbeveiliging van de IA-gerelateerde ruimten is aansluiting gezocht bij VRKI 2020.

2.1.2 Maatregelen fysieke toegangsbeveiliging terreinen en gebouwen

Fysieke afscherming terrein		Weerstandsniveau			
No.	Vereiste	1	2	3	4
FTG1	Afgebakend terrein dient te zijn voorzien van ten minste een Art. 461 bord	X	X	X	X
FTG2	Hekwerk 2.00 meter (of daarmee gelijk te stellen afscherming)			X	
FTG3	Hekwerk 2.00 meter				X
FTG4	Mechanische (loop)poort			X	
FTG5	Elektrische schuifpoort + intercom + mechanische looppoort				X

Fysieke afscherming gebouw/compartiment		Weerstandsniveau			
No.	Vereiste	1	2	3	4
FTG6	BK2: Bouwkundige maatregelen met prestatie-eis van 3 minuten inbraakwerendheid. CO2: Compartimentering met prestatie-eis van 3 minuten inbraakwerendheid.	X	X		

FTG7	BK3: Bouwkundige maatregelen met prestatie-eis van 5 minuten inbraakwerendheid. CO3: Compartimentering met prestatie-eis van 5 minuten inbraakwerendheid.			X	
FTG8	BK4: Bouwkundige maatregelen met prestatie-eis van 10 minuten inbraakwerendheid. CO3: Compartimentering met prestatie-eis van 10 minuten inbraakwerendheid.				X

Toegangsbeheer		Weerstandsniveau			
No.	Vereiste	1	2	3	4
FTG9	Mechanisch sluitplan	X			
FTG10	Elektromechanisch sluitsysteem		X		
FTG11	Online toegangscontrolesysteem			X	X

Inbraakdetectie		Weerstandsniveau			
No.	Vereiste	1	2	3	4
FTG12	EL3: Grade 2 / Grade 3			X	
FTG13	EL4: Grade 3 + maatwerk				X
FTG14	SD2: Schildetectie bestaat uit detectie, met als doel inbraaksignalering bij de eerste aanval op vaste en beweegbare gevelelementen van of voor, de periferie van ruimten waar de attractieve goederen zich bevinden.			X	
FTG15	SD3: Schildetectie als bij SD2 met als aanvulling dat (bereikbare) wanden, vloeren en daken zijn voorzien van geschikte detectie.				X
FTG16	AT3: ATS: DP3; security grade: 3; ontvangst PAC: T4			X	
FTG17	AT4: ATS: DP4; security grade 3; ontvangst PAC: T5				X
FTG18	RE3: Reactie alarmopvolging: procedure als bij RE2 met de aanvulling dat voor de alarmopvolging een contract moet zijn gesloten met een door het Ministerie van Justitie en Veiligheid toegelaten particuliere beveiligingsorganisatie (geregistreerd middels ND nummer), die onder meer als sleutelhouder kan fungeren. Bij RE3 kan ook worden gekozen voor RE2 + technische alarmverificatie waarmee in plaats van alarmopvolging door een particuliere beveiligingsorganisatie alarmopvolging door een sleutelhouder samen met prioriteit 1 door de politie kan worden bereikt.			X	

FTG19	RE4: Reactie alarmopvolging: procedure als bij RE3 (dus opvolging door een particuliere beveiligingsorganisatie). Uitgangspunt is opvolgingstijd van maximaal 15 minuten door de particuliere beveiligingsorganisatie en een prioriteit 1 van de politie (15 minuten, na technisch alarmverificatie).				X

Camera observatie		Weerstandsniveau			
No.	Vereiste	1	2	3	4
FTG20	Registratie terreintoegang(en)				X
FTG21	Alarmverificatie d.m.v. camera observatie				X

Overig		Weerstandsniveau			
No.	Vereiste	1	2	3	4
FTG22	Schootstand signalering			X	X

Verlichting		Weerstandsniveau			
No.	Vereiste	1	2	3	4
FTG23	Verlichting bij entreedeuren		X	X	X
FTG24	Verlichting gevels				X
FTG25	Verlichting bij elektrische schuifpoort terrein				X

Organisatorisch		Weerstandsniveau			
No.	Vereiste	1	2	3	4
FTG26	Logboek beveiligingsinstallatie aanwezig			X	X
FTG27	In- en uitschakelregistratie bij de PAC			X	X
FTG28	Opslag materialen niet tegen gevels / hekwerken	X	X	X	X
FTG29	Actief beheer kluizen			X	X
FTG30	Belangrijke faciliteiten niet voor iedereen toegankelijk			X	X
FTG31	Geen aanwijzingen gebruiksdoel objecten			X	X
FTG32	Zwaar gereedschap opgeslagen in een afgesloten kast/ruimte	X	X	X	X
FTG33	Brand- en sluitronde			X	X

2.2 Maatregelen logische toegang

Mens		Weerstandsniveau			
No.	Vereiste	1	2	3	4
LM11	Voor bewustwording, gedragsregels en training van bedienaars, beheerders en overig ondersteunend personeel wordt verwezen naar paragraaf 2.7 de maatregelen-set “bewustwording en training” van de Cybersecurity Implementatierichtlijn Objecten.	X	X	X	X

Procedures en Organisatie		Weerstandsniveau			
No.	Vereiste	1	2	3	4
LP1	Er kunnen controles worden uitgevoerd op de naleving van het logische toegangsproces.	X	X	X	X
LP2	Er dient door het management erop toe te worden gezien dat: a. de toegang voor de bedienaars en beheerders tot ICS/SCADA en overige ondersteunende ICT-systemen uitsluitend plaatsvindt, rol gebaseerd en op basis van het ‘need to have’ en 'segregation of duties' principe; b. de toewijzing en het gebruik van privileges van administrators en systeembeheerders beperkt dienen te blijven tot het strikt noodzakelijke; c. fysieke toegang tot objecten en ruimten waar zich informatie, software en andere bedrijfsmiddelen (o.a. apparatuur) bevinden, alsmede de logische toegang tot systemen, uitsluitend wordt toegestaan voor personen die hiertoe geautoriseerd zijn; d. disciplinaire maatregelen worden genomen bij misbruik van accounts en autorisaties.	X	X	X	X
LP3	Er dient door het management erop toe te worden gezien dat: a. de toewijzing en het gebruik van privileges van software en apparatuur beperkt dienen te blijven tot het noodzakelijke, zodat alleen geauthentiseerde apparatuur toegang kan krijgen tot een vertrouwde zone; b. het voor een daartoe geautoriseerde gebruiker mogelijk is om privileges te koppelen aan rollen voor alle menselijke gebruikers; c. gebruikersaccounts door een procuratiehouder tijdelijk kunnen worden opgeschort.	X	X	X	X
LP4	De toegangsrechten van alle gebruikers dienen minimaal eenmaal per halfjaar te worden beoordeeld en geactualiseerd in een formeel proces. Opvolging van de bevindingen is gedocumenteerd en wordt behandeld als een beveiligingsincident.	X	X	X	X
LP5	De lokale logische toegang voor medewerkers (op basis van functieprofiel) tot de infrastructuur, ICT, ICS/SCADA systemen en de centrale en lokale objectnetwerken dient bij de hiertoe verantwoordelijk gestelde en gemandateerde lijnmanager te worden aangevraagd en goedgekeurd. Hierbij dient ten minste het volgende te worden gedocumenteerd: details van de accounthouder, autoriserend manager, permissies behorende bij het account, geautoriseerde apparatuur.	X	X	X	X

LP6	Bij remote toegang om beheeractiviteiten uit te voeren dient gebruik te worden gemaakt van de door de objecteigenaar beschikbaar gestelde diensten die speciaal hiervoor zijn ingericht.	X	X	X	X
LP7	Het gebruik van systeemhulpmiddelen die in staat zijn om beheersmaatregelen voor systemen en toepassingen te omzeilen behoort te worden beperkt en nauwkeurig te worden gecontroleerd.	X	X	X	X
LP8	Beheerders, bedienaars en overig ondersteunend personeel wordt ondersteund in het beheren van hun wachtwoorden en krijgen hiertoe de beschikking over een wachtwoordkluis.	X	X	X	X
LP9	Toepassingen, functionaliteit of apparatuur om de toegangseisen te passeren mogen niet worden gebruikt.	X	X	X	X
LP10	Er dient een geborgde procedure te bestaan die de toewijzing en verspreiding van authenticatiemiddelen aan bedienaars, beheerders en overig ondersteunend personeel regelt alsmede het innemen daarvan bij functiewisseling of vertrek (in-, door- en uitstroming). In deze procedure dienen ook de voorgeschreven handelingen bij verlies, diefstal dan wel beschadiging te worden opgenomen.	X	X	X	X
LP11	Accounts dienen op uniforme wijze te worden beheerd.	X	X	X	X
LP12	De toegang voor beheer en onderhoud op afstand door een leverancier wordt alleen voor de geschatte duur van het beheer en onderhoud opengesteld op basis van een wijzigingsverzoek of storingsmelding. De toegang wordt bewaakt en afgesloten bij afmelding van het onderhoud, dan wel automatisch beëindigd na de vooraf ingestelde periode van openstelling.	X	X	X	X
LP13	Systeemhulpmiddelen waarmee beheersmaatregelen kunnen worden omzeild dienen nauwkeurig te worden gecontroleerd en geminimaliseerd, waarbij uitsluitend bevoegd personeel toegang heeft tot deze hulpmiddelen en gebruik wordt gelogd en bewaard voor tenminste 6 maanden.	X	X	X	X
LP14	Het overnemen van sessies op remote werkplekken vanuit een andere werkplek is alleen mogelijk via dezelfde beveiligde loginprocedure als waarmee de sessie is gecreëerd. Uitsluitend mag hiervan worden afgeweken na een expliciete risicoafweging op dit punt.	X	X	X	X

Techniek		Weerstandsniveau			
No.	Vereiste	1	2	3	4
LT1	De logische toegang tot informatiesystemen en netwerk dient plaats te vinden na het succesvol doorlopen van het identificatie, authenticatie en autorisatieproces (IAA), waarbij de IAA-gegevens in principe in versleutelde vorm worden uitgewisseld en opgeslagen.	X	X	X	X
LT2	De toegang tot ICS/SCADA en overige ondersteunende ICT-systemen is geblokkeerd, tenzij het expliciet is toegestaan.	X	X	X	X
LT3	Voor bedienaars, beheerders en systemen worden unieke ID's gehanteerd zodat uitgevoerde handelingen terug te leiden zijn tot een persoon of systeem.	X	X	X	X
LT4	Voor bedienaars, beheerders, software processen en systemen worden unieke ID's gehanteerd zodat uitgevoerde handelingen terug te leiden zijn tot een persoon, software proces of systeem.			X	X
LT5	Het aantal gelijktijdige sessies dat kan worden opgezet door enige gebruiker (mens, software-proces of apparaat) dient te worden beperkt en instelbaar te zijn.	X	X	X	X
LT6	Toegang tot de programmabroncode behoort te worden beperkt.	X	X	X	X

LT7	(Standaard) wachtwoorden moeten door gebruikers bij het in gebruik nemen van de systemen gewijzigd kunnen worden .	X	X	X	X
LT8	Wanneer systemen alleen met generieke accounts kunnen werken, moet dit worden gemotiveerd, vastgelegd en de risico's in beeld gebracht en voorgelegd worden aan Opdrachtgever voor acceptatie van de afwijking om met generieke accounts te mogen werken.	X	X	X	X
LT9	Gedurende het gehele authenticatieproces dient er geen feedback te worden geven over de authenticatie-informatie.	X	X	X	X
LT10	Alvorens aan te melden dient een systeemnotificatie op het scherm te worden weergegeven. Hierin worden restricties omtrent (on)geautoriseerd systeemgebruik aangegeven, evenals logging en monitoring van het systeemgebruik.	X	X	X	X
LT11	Broncode van ontwikkelde programma's dient te worden beschermd en toegang tot de code beperkt.	X	X	X	X
LT12	De logische toegang dient als volgt te worden ingevuld: a. Lokaal bediening – minimaal een user-ID en wachtwoord combinatie; b. Lokaal beheer en administrator accounts – 'two-factor' authenticatie ('bezit' plus 'kennis'); c. Remote toegang voor beheer en onderhoud - 'two-factor' authenticatie en uitsluitend via de centrale beveiligde voorzieningen.	X	X		
LT13	De logische toegang dient als volgt te worden ingevuld: a. Lokaal bediening, beheer en administrator accounts – elektronisch toegangsbeheersysteem ('bezit' plus 'kennis'), bijvoorbeeld Rijkspas; b. Remote toegang voor beheer en onderhoud - 'two-factor' authenticatie en uitsluitend via de centrale beveiligde voorzieningen. c. Apparatuur en applicaties dienen bij onderlinge task-to-task communicatie uniek geauthentiseerd te worden middels Mac-adres, en/of IP-adres, device naam, elektronische sleutel, etc.			X	X
LT14	Het gebruik van sterke wachtwoorden en vervangingsfrequentie dient instelbaar te zijn en te worden afgedwongen.	X	X	X	X
LT15	Indien 10 keer achter elkaar een foutieve inlogpoging plaatsvindt, dient het account voor een minimale periode van 24 uur te worden geblokkeerd.	X	X	X	X
LT16	Bij het gebruik van een chipcardtoken of NFC-tokens voor toegang tot systemen wordt bij het verwijderen van het token de toegangsbeveiligingslock automatisch geactiveerd.	X	X	X	X

2.3 Maatregelen beveiligingsincidenten en incident response plan

Mens		Weerstandsniveau			
No.	Vereiste	1	2	3	4
IM1	Voor bewustwording, gedragsregels en training van bedienaars, beheerders en overig ondersteunend personeel wordt verwezen naar paragraaf 2.7 de maatregelen-set “bewustwording en training” van de Cybersecurity Implementatierichtlijn Objecten.	X	X	X	X

Procedures en Organisatie		Weerstandsniveau			
No.	Vereiste	1	2	3	4
IP1	Er dient een geborgde procedure te bestaan die regelt dat bedienaars, beheerders en overig ondersteunend personeel (zowel intern als extern) beveiligingsincidenten en zwakke plekken in de beveiliging zo snel mogelijk melden bij de daartoe ingerichte meldpunten. Van bedienaars, beheerders en overig ondersteunend personeel (zowel intern als extern) wordt geëist dat zij alle beveiligingsincidenten, verdachte of zwakke plekken in systemen of diensten registreren en rapporteren aan de Objectverantwoordelijke/-beheerder.	X	X	X	X
IP2	Er is een Incident Manager benoemd en bijbehorende verantwoordelijkheden voor Cybersecurity zijn vastgesteld.	X	X	X	X
IP3	Er bestaat een geborgde procedure voor de reactie op en eventuele escalatie van security incidenten. De security incidenten worden vastgelegd, gerapporteerd, gerouteerd, geanalyseerd, gekwantificeerd en afgewikkeld in relatie tot het betrouwbaarheidsniveau en de ernst van het incident. Bepaald wordt welke rolhouders aanspreekbaar zijn inzake storingen, security incidenten en zwakke plekken. De verantwoordelijkheden en incidentenprocedure moeten worden gecommuniceerd naar en worden besproken met de bedienaars, beheerders en overig ondersteunend personeel (zowel intern als extern).	X	X	X	X
IP4	De verschillende incidentmanagementprocessen dienen op elkaar aan te sluiten.	X	X	X	X
IP5	Voor het afhandelen van urgente en niet-standaard security incidenten (bijv. bij computervirusinfecties en aanvallen via publieke netwerken zoals internet) wordt de Incident Manager van de objecteigenaar ingeschakeld.	X	X	X	X
IP6	Er dient een operationeel incident response plan te bestaan voor reactie op en afhandeling van incidenten en calamiteiten.	X	X	X	X
IP7	Er dient een operationeel recovery plan te bestaan voor recovery na incidenten of calamiteiten.	X	X	X	X
IP8	Jaarlijks dienen de incident response en recovery te worden beproefd aan de hand van een actueel oefenplan om te bewerkstelligen dat ze doeltreffend blijven. Onderdeel van de jaarlijkse oefening is het testen van de noodbediening.	X	X	X	X
IP9	Tijdens een calamiteit kan het noodzakelijk zijn om het object te evacueren of deuren die toegang bieden tot IA-systemen, te openen voor hulpdiensten. Hierdoor hebben ook kwaadwillenden op dat moment toegang tot de IA-systemen. De bescherming van de vitale delen van het IA-systeem dient gedurende calamiteiten te zijn geborgd middels een procedure.			X	X

Techniek		Weerstandsniveau			
No.	Vereiste	1	2	3	4
IT1	De ingebouwde beveiligingsfuncties, controlemechanismen en waarschuwingen die systemen genereren dienen te worden geactiveerd en benut voor registratie en rapportage van beveiligingsincidenten.	X	X	X	X
IT2	Indien het control systeem niet meer normaal kan functioneren als gevolg van een aanval, dient het control system naar een vooraf gedefinieerde veilige situatie te schakelen (bijvoorbeeld: unpowered, hold of fixed).	X	X	X	X
IT3	Het ICS/SCADA systeem dient na onderbreking of falen terug te kunnen keren naar een bekende veilige staat.	X	X	X	X
IT4	Het ICS/SCADA systeem en de bediening dienen te kunnen schakelen naar en van de geïnstalleerde noodstroomvoorziening zonder dat dit invloed heeft op de beveiligingsstatus van het object.	X	X	X	X
IT5	In geval van een DOS-aanval dient het ICS/SCADA systeem in een beperkte modus te kunnen functioneren om ten minste de toegang tot de safety systemen te waarborgen.			X	X

2.4 Maatregelen netwerkkoppelingen en cryptografie

2.4.1 Netwerkkoppelingen

Mens		Weerstandsniveau 1	2	3	4
No.	Vereiste				
NM1	Voor bewustwording, gedragsregels en training van bedienaars, beheerders en overig ondersteunend wordt verwezen naar paragraaf 2.7 de maatregelen-set “bewustwording en training” van de Cybersecurity Implementatierichtlijn Objecten.	X	X	X	X

Procedures en Organisatie		Weerstandsniveau 1	2	3	4
No.	Vereiste				
NP1	Objectbeheerder draagt zorg voor en ziet erop toe dat alle datanetwerkverbindingen van het lokale objectnetwerk met het overkoepelende netwerk van de objecteigenaar strikt en uitsluitend plaatsvinden via de beveiligde centrale netwerkvoorzieningen en koppelpunten conform de aansluitvoorwaarden van de objecteigenaar. Rechtstreekse (vaste of draadloze) toegang tot het Systeem vanuit andere netwerken dan die van de objecteigenaar, of vice versa, is strikt verboden.	X	X	X	X
NP2	Objectbeheerder draagt zorg voor en ziet erop toe dat bij netwerkkoppelingen tussen het object en de centrale netwerken van de objecteigenaar de aansluitvoorwaarden van de objecteigenaar in acht worden genomen. Remote logische toegang van derden tot de aan het object gekoppelde systemen moet worden aangevraagd bij de objecteigenaar volgens de daartoe geldende procedures.	X	X	X	X
NP3	Objectbeheerder draagt zorg voor en ziet erop toe dat bij renovatie en nieuwbouw van lokale objectdatanetwerken afstemming plaatsvindt met objecteigenaar voor beoordeling en aansluiting van de lokale objectdatanetwerken aan de centrale netwerken, netwerkvoorzieningen, de netwerkarchitectuur inclusief security.	X	X	X	X
NP4	Objectbeheerder dient zorg te dragen dat het aantal data netwerkkoppelingen tussen ICS/SCADA systemen en andere datanetwerken beperkt blijft tot alleen de functioneel noodzakelijke, waarbij de koppeling een passende vorm van beveiliging kent en geen onacceptabele risico’s oplevert voor het object en de centrale netwerkdienstverlening. Voor elke koppeling is een risicoanalyse en afweging gemaakt. Streef naar maximale beveiliging en continue monitoring van deze netwerkkoppelingen.	X	X	X	X
NP5	Objectbeheerder draagt zorg voor en ziet erop toe dat het lokale objectdatanetwerk gehardend is door niet noodzakelijke netwerkservices uit te zetten (voor hardening zie ‘Maatregelen bescherming tegen kwetsbaarheden).	X	X	X	X
NP6	Bij afname van netwerkdiensten via providers, of in het geval van samenwerkingsverbanden, dient geëist te worden dat maximale hardening is doorgevoerd op de ingezette netwerk componenten en of apparatuur.	X	X	X	X
NP7	Het koppelen van mobiele apparatuur van derden of removable media aan lokale ICS/SCADA systemen, lokale objectdatanetwerken of het overkoepelende datanetwerk van de objecteigenaar dient	X	X	X	X

	uitsluitend plaats te vinden na autorisatie van de hiertoe aangewezen en gemandateerde functionaris aan de kant van objectbeheerder.				
NP8	Gestreefd moet worden naar maximale inzichtelijkheid van de datanetwerkkoppelingen van de objecten. Alle datanetwerkkoppelingen dienen in kaart te worden gebracht, zodat altijd duidelijk is via welk datanetwerkpad een actor (uiteindelijk) een object zou kunnen binnendringen, beginnend vanuit het internet.	X	X	X	X
NP9	Objectbeheerder draagt zorg voor de beschikbaarheid van de actuele configuratiegegevens van de lokale objectdatanetwerken door middel van een Configuration Management Database (CMDB).	X	X	X	X
NP10	Objectbeheerder draagt zorg voor een geborgde procedure die aanhaakt op en opvolging geeft aan geregistreerde datanetwerk incidentmeldingen vanuit de objecteigenaar.	X	X	X	X

Techniek		Weerstandsniveau			
		1	2	3	4
No.	Vereiste				
NT1	ICS/SCADA en safety systemen, de ondersteunende systemen en besloten lokale objectnetwerken mogen alleen verbindingen hebben met kantoornetwerken indien deze verlopen via de beveiligde centrale voorzieningen van de objecteigenaar.	X	X	X	X
NT2	Communicatie en functies van safety systemen zijn afgeschermd van overige communicatie.	X	X	X	X
NT3	De gebruikte communicatiemethoden dienen de integriteit van de gegevensoverdracht te borgen, inclusief fysieke en omgevingsinvloeden op de integriteit van de gegevensoverdracht.	X	X	X	X
NT4	De klokken van alle relevante informatie verwerkende systemen binnen een object behoren te worden gesynchroniseerd met één hiertoe aangewezen **centrale** referentietijdbron binnen het netwerk van de objecteigenaar.	X	X	X	X
NT5	Een back-up voor de referentietijdbron **lokaal** dient te zijn ingericht, opdat tijdsynchronisatie kan plaatsvinden in geval dat de centrale referentietijdbron van objecteigenaar niet beschikbaar is.	X	X	X	X

2.4.2 Cryptografie

Mens		Weerstandsniveau			
No.	Vereiste	1	2	3	4
CM1	Voor bewustwording, gedragsregels en training van bedienaars, beheerders en overig ondersteunend personeel wordt verwezen naar paragraaf 2.7 de maatregelen-set “bewustwording en training” van de Cybersecurity Implementatierichtlijn Objecten.	X	X	X	X

Procedures en Organisatie		Weerstandsniveau			
No.	Vereiste	1	2	3	4

CP1	Bij gebruik van cryptografie dienen uitsluitend PKI-Overheid certificaten te worden ingezet voor communicatie met (externe) netwerken buiten de eigen infrastructuur.	X	X	X	X
CP2	Bij gebruik van cryptografie dienen uitsluitend eigen (interne) PKI certificaten te worden ingezet voor communicatie binnen de interne infrastructuur.	X	X	X	X
CP3	Ten minste de volgende onderwerpen dienen te zijn uitgewerkt in het cryptografiebeleid: a. Wanneer wordt cryptografie ingezet; b. Wie is verantwoordelijk voor de implementatie; c. Wie is verantwoordelijk voor het sleutelbeheer; d. Welke normen dienen als basis voor cryptografie en de op welke wijze worden de normen van het Forum Standaardisatie toegepast; e. Op welke wijze wordt het beschermingsniveau vastgesteld; f. Welke procedures gevolg worden voor de communicatie tussen organisaties onderling; g. Het gebruik, bescherming en levensduur van de cryptografische sleutels.	X	X	X	X
CP4	Bij gebruik van cryptografie dient te worden gekozen voor cryptografische toepassingen die voldoen aan passende standaarden en is dit gedocumenteerd.	X	X	X	X

Techniek		Weerstandsniveau			
No.	Vereiste	1	2	3	4
CT1	Bij inzet van versleuteling (cryptografie) dient de gekozen versleuteling en de onderliggende algoritmes en instellingen uitsluitend de duiding “goed” te hebben zoals aangegeven in de meest actuele versie van het NCSC document “Richtlijnen voor Transport Layer Security”.	X	X	X	X
CT2	Indien het configureren van de IA/PA/OT systemen op afstand plaatsvindt, dan dient dit over beveiligde verbindingen plaats te vinden. Inzet van onveilige communicatieprotocollen (FTP, Telnet, VNC en RDP) dient daarbij vermeden te worden. Indien het Systeem geen veilig communicatieprotocol ondersteunt dan mag enkel gemotiveerd en na goedkeuring het onveilige communicatieprotocol worden ingezet, mits er een additioneel versleuteld kanaal wordt toegepast (SSL, TLS, IPSEC etc.). De gekozen versleuteling en de onderliggende algoritmes en instellingen dienen dan uitsluitend de duiding “goed” te hebben zoals aangegeven in de meest actuele versie van het NCSC document “Richtlijnen voor Transport Layer Security”.	X	X	X	X

2.5 Maatregelen bescherming tegen kwetsbaarheden

2.5.1 Anti-malware

Mens		Weerstandsniveau			
No.	Vereiste	1	2	3	4
AM1	Voor bewustwording, gedragsregels en training van bedienaars, beheerders en overig ondersteunend personeel wordt verwezen naar paragraaf 2.7 de maatregelen-set “bewustwording en training” van de Cybersecurity Implementatierichtlijn Objecten.	X	X	X	X

Procedures en Organisatie		Weerstandsniveau			
No.	Vereiste	1	2	3	4
AP1	Er dienen een geborgde procedures en voorzieningen te zijn voor detectie van en preventie tegen malware.	X	X	X	X
AP2	Bij anti-virusupdates die vanaf Internet worden gedownload, wordt gecontroleerd dat met de juiste Internetsite contact is gelegd en/of wordt het gebruik van digitale handtekeningen geverifieerd met gebruik van een betrouwbare certificate authority.			X	X
AP3	Er dient een recoveryplan te zijn, waarin zijn opgenomen: alle nodige voorzieningen voor back-up en herstel, kopieën van gegevens en programmatuur, evenals benodigde herstelmaatregelen na een incident zoals b.v. een besmetting met malware.	X	X	X	X
AP4	Wanneer dagelijkse malware scanning niet mogelijk is dienen zowel intern ontworpen, als ingekochte systemen en applicaties ten minste jaarlijks te worden gescand op malware, alsook op fouten in code en generieke beveiligingskwetsbaarheden.			X	X
AP5	Er wordt aantoonbaar zorg voor gedragen (en op toegezien) dat gegevensdragers, beheer- en onderhoudsapparatuur gecontroleerd zijn op en vrij zijn van malware voordat deze worden gekoppeld aan ICS/SCADA of overige ICT-systemen en lokale objectdatanetwerken.	X	X	X	X

Techniek		Weerstandsniveau			
No.	Vereiste	1	2	3	4
AT1	Antimalware voorzieningen moeten worden ingezet, waarbij aantoonbaar kan worden gemaakt dat de antimalware software correct is geïnstalleerd en geconfigureerd. De juiste werking dient hierbij te kunnen worden aangetoond.	X	X	X	X
AT2	Antimalware voorzieningen moeten worden ingezet voor de in- en uitgangen tot de systeemzones. Zoals removable media, firewalls, unidirectional gateways, web servers, proxy servers en remote-access servers.			X	X
AT3	Updates van de signatures, anti-malwaresoftware en bijbehorende herstelsoftware dienen dagelijks plaats te vinden.	X	X	X	X
AT4	De anti-malware voorzieningen mogen geen invloed hebben op de werking en functionaliteit van in gebruik zijnde ICS/SCADA en ICT-systemen.	X	X	X	X

2.5.2 Hardening

Mens		Weerstandsniveau			
No.	Vereiste	1	2	3	4
HM1	Voor bewustwording, gedragsregels en training van bedienaars, beheerders en overig ondersteunend personeel wordt verwezen naar paragraaf 2.7 de maatregelen-set “bewustwording en training” van de Cybersecurity Implementatierichtlijn Objecten.	X	X	X	X

Procedures en Organisatie		Weerstandsniveau			
No.	Vereiste	1	2	3	4
HP1	Er dient een geborgde procedure te zijn voor het hardenen van ICS/SCADA en overige ondersteunde ICT-systemen en datanetwerkelementen.	X	X	X	X
HP2	Hardware, software en netwerkapparatuur dienen veilig geconfigureerd te worden waarbij gebruik wordt gemaakt “good practice security baselines”.	X	X	X	X
HP3	Het dient aantoonbaar te zijn welke hardening-methoden zijn gebruikt en hoe deze zijn toegepast. Hierbij wordt een vooraf opgesteld protocol gevolgd en is er een registratie van de uitgevoerde hardening activiteiten.	X	X	X	X
HP4	Het inschakelen van uitgezette services en/of protocollen mag alleen door geautoriseerd personeel worden uitgevoerd en dient gedocumenteerd te worden.	X	X	X	X

Techniek		Weerstandsniveau			
No.	Vereiste	1	2	3	4
HT1	Indien mogelijk dienen ICS/SCADA-systemen zodanig te worden (her)geconfigureerd dat auto-run van USB-tokens, USB harde schijven, mounted network shares of andere removable media niet is toegestaan. Ook dient het gebruik van mobiele code beperkt te worden, waarbij het uitvoeren van mobiele code niet is toegestaan, tenzij: a. de afkomst van de mobiele code op voldoende wijze is geauthentiseerd en geautoriseerd; b. het versturen van mobiele code naar/van de ICS/SCADA systemen is geblokkeerd.	X	X		
HT2	Indien mogelijk dienen ICS/SCADA-systemen zodanig (her)geconfigureerd te worden dat auto-run van USB-tokens, USB harde schijven, mounted network shares of andere removable media niet wordt toegestaan. Ook dient het gebruik van mobiele code beperkt te worden, waarbij het uitvoeren van mobiele code niet is toegestaan, tenzij: a. de afkomst van de mobiele code op voldoende wijze is geauthentiseerd en geautoriseerd; b. het versturen van mobiele code naar/van de ICS/SCADA systemen is geblokkeerd;			X	X

	c. het gebruik van mobiele code wordt gemonitord; d. voor gebruik een integriteitscheck op de mobiele code wordt uitgevoerd.				
HT3	Bij maatwerkoplossingen dient nagestreefd te worden dat gedeeld geheugen (b.v. RAM) wordt gewist voordat het gedeeld geheugen wordt vrijgegeven voor andere gebruikers of sessies.			X	X
HT4	Minimale hardening maatregelen zijn: a. niet noodzakelijke datanetwerkservices uit te zetten; b. het verwijderen (patchen) van bekende kwetsbaarheden; c. alle poorten die niet nodig zijn te deactiveren/blokkeren; d. alle default “access points” te verwijderen; e. de default accounts uit te schakelen conform het wachtwoord beleid Indien uitschakelen niet mogelijk is dient het wachtwoord te worden aangepast; f. indien beschikbaar gebruik te maken van de security opties van leveranciers.	X	X	X	X
HT5	Het aanzetten van uitgeschakelde services en/of protocollen moet mogelijk blijven.	X	X	X	X

2.5.3 Patching

Mens		Weerstandsniveau			
No.	Vereiste	1	2	3	4
PM1	Voor bewustwording, gedragsregels en training van bedienaars, beheerders en overig ondersteunend personeel wordt verwezen naar paragraaf 2.7 de maatregelen-set “bewustwording en training” van de Cybersecurity Implementatierichtlijn Objecten.	X	X	X	X

Procedures en Organisatie		Weerstandsniveau			
No.	Vereiste	1	2	3	4
PP1	Alle externe ICT-systemen die gekoppeld worden aan de interne ICT en IA systemen dienen voorzien te zijn van alle recente beveiligingsupdates en patches.	X	X	X	X
PP2	Patches worden alleen van betrouwbare bron afgenomen en voorafgaand aan installatie gecontroleerd op authenticiteit en herkomst.	X	X	X	X
PP3	Indien patches niet kunnen worden uitgevoerd, dient de afweging hiertoe schriftelijk te worden vastgelegd voorzien van een risicoafweging, inclusief een mitigatievoorstel.	X	X	X	X
PP4	Er is een geborgde procedure waarmee tijdig gereageerd kan worden op technische kwetsbaarheden van de in gebruik zijnde ICS/SCADA en ondersteunende ICT-systemen en netwerken.	X	X	X	X
PP5	Er is een geborgde procedure voor patching waarin taken, bevoegdheden en verantwoordelijkheden van de betrokken functionarissen zijn beschreven inclusief de van toepassing zijnde doorlooptijden en procuratiehouders.	X	X	X	X

PP6	Indien zowel de kans op misbruik als de verwachte schade hoog zijn (volgens de NCSC-classificatie voor kwetsbaarheidswaarschuwingen), wordt de betreffende patch ingepland voor implementatie. In de tussentijd worden op basis van een expliciete risicoafweging tijdelijke mitigerende maatregelen getroffen.	X	X	X	X

Techniek		Weerstandsniveau			
No.	Vereiste	1	2	3	4
PT1	Het uitvoeren van securityfuncties (b.v. netwerkscans, antimalware, patching) mag de beschikbare systeemresources niet zodanig beperken dat de normale softwareprocessen op de ICS/SCADA systemen hiervan zichtbaar structureel hinder ondervinden.	X	X	X	X

2.6 Maatregelen logging en monitoring

Mens		Weerstandsniveau			
No.	Vereiste	1	2	3	4
MM1	Voor bewustwording, gedragsregels en training van bedienaars, beheerders en overig ondersteunend personeel wordt verwezen naar paragraaf 2.7 de maatregelen-set “bewustwording en training” van de Cybersecurity Implementatierichtlijn Objecten.	X	X	X	X

Procedures en Organisatie		Weerstandsniveau			
No.	Vereiste	1	2	3	4
MM1	Er wordt zorg gedragen voor en op toegezien dat: a. de loggegevens worden weggeschreven en opgeslagen in een apart bestand, dat alleen toegankelijk is voor speciaal hiertoe geautoriseerd personeel; b. de logbestanden van ICS/SCADA, beveiliging en ondersteunende ICT-systemen en –netwerkelementen worden beschermd tegen verlies of wijziging; c. op basis van een expliciete risicoafweging de bewaarperiode van de logbestanden (van alle systemen met logvoorziening) wordt bepaald. Deze bewaartermijn is altijd tenminste drie maanden; d. loggegevens die zijn gebruikt voor incidentonderzoeken, op aparte media buiten de IA veilig te worden gesteld welke langer worden bewaard conform de bewaartermijnen die de (feiten)onderzoekers aangeven; e. er een overzicht is van alle logbestanden die worden gegenereerd; f. een (onafhankelijke) interne audit procedure ten minste elke 6 maanden toetst op het ongewijzigd bestaan van de logbestanden; g. het oneigenlijk wijzigen, verwijderen of pogingen daartoe van loggegevens, zo snel mogelijk wordt gemeld als beveiligingsincident via de procedure voor beveiligingsincidenten.	X	X	X	X
MP2	De objecteigenaar dient expliciet toestemming te verlenen voor de levering van logbestanden aan derden.	X	X	X	X
MP3	De afhankelijkheid van de geautomatiseerde gegevensoverdrachten tussen het ICS/SCADA en de gekoppelde ICT-componenten is in kaart gebracht. Een geborgde procedure is aanwezig om te bewaken dat alle benodigde gegevens op tijd worden overgedragen en dat hierin geen fouten ontstaan.			X	X
MP4	Camerabeelden van verkeersregistratiesystemen dienen gelogd en gemonitord te worden.	X	X	X	X
MP5	Medewerking dient te worden verleend voor het kunnen analyseren van het netwerkverkeer van en naar het object en binnen het lokale object netwerk door een Security Operations Centre (SOC).	X	X	X	X
MP6	Een analyse poort binnen de netwerkinfrastructuur van het object dient te worden ingericht en beschikbaar gehouden voor monitoringsensoren die gekoppeld moeten kunnen worden aan deze analyse poort.	X	X	X	X

MP7	Het ontwerp voor de inrichting van de analyse poort en de fysieke plaatsing van de monitoringsensor dient voor afstemming en acceptatie voor te worden gelegd aan het SOC.	X	X	X	X
MP8	Voor de goede werking van de analyse poort dient (beheer-)documentatie te worden opgesteld en te onderhouden.	X	X	X	X
MP9	Indien het object niet permanent op een Security Operations Centre is aangesloten dient medewerking te worden verleend voor het incidenteel kunnen uitlezen van het lokale object netwerkverkeer of een specifiek deelnetwerk van het object middels de analyse poorten.	X	X	X	X
MP10	Er dient een operationeel proces te zijn als onderdeel van het incidentmanagementproces voor het melden van incidenten aan, en de response op meldingen van, het SOC.	X	X	X	X
MP11	Er dient een operationeel proces te zijn voor de registratie en rapportage van netwerk storingen binnen het lokale objectnetwerk.	X	X	X	X
MP12	Voor het ontwerp en inrichting van de analysepoort en de fysieke plaatsing van de monitoringsensor binnen (bestaande) lokale objectnetwerken dient gebruik te worden gemaakt van de voorgeschreven netwerkproducten en -diensten.	X	X	X	X
MP13	Ontdekte nieuwe dreigingen worden gedeeld met de objecteigenaar.	X	X	X	X

Techniek		Weerstandsniveau			
No.	Vereiste	1	2	3	4
MT1	De handelingen van medewerkers, beheerders, operators, meldingen vanuit systemen en eventlogs dienen te worden vastgelegd in audit-logbestanden.	X	X	X	X
MT2	Ongeautoriseerde pogingen tot wijzigingen in software en opgeslagen gegevens dienen te worden gedetecteerd, gerapporteerd en voorkomen.	X	X		
MT3	Ongeautoriseerde pogingen tot wijzigingen in software en opgeslagen gegevens dienen automatisch te worden gedetecteerd, gerapporteerd en voorkomen.			X	X
MT4	Logregels bevatten minimaal de volgende gegevens: a. de gebeurtenis zelf; b. Benodigde informatie om de actie te kunnen herleiden tot een natuurlijk persoon, b.v. gebruikersnaam of een (systeem)-ID; c. component waarop de handeling werd uitgevoerd; d. het resultaat van de handeling; e. de datum en het tijdstip van de gebeurtenis; f. een doorlopende en unieke nummering per logregel.	X	X	X	X
MT5	Logfiles van ICS/SCADA, beveiliging en ondersteunende ICT-systemen en ICT-netwerkelementen dienen in CSV-formaat of als syslog opgeleverd te worden.	X	X	X	X
MT6	In een logregel worden in geen geval gevoelige gegevens opgenomen. Dit betreft onder meer gegevens waarmee de beveiliging doorbroken kan worden zoals wachtwoorden, inbelnummers, e.d.	X	X	X	X
MT7	Het overschrijven of verwijderen van logregels en logbestanden wordt gelogd in een nieuw aangelegde log.	X	X	X	X
MT8	De loginstellingen en logbestanden worden zodanig beschermd dat deze niet benaderd, gewijzigd of gewist kunnen worden door ongeautoriseerden.	X	X	X	X

MT9	Voor kritieke ICS/SCADA en overige ondersteunende ICT-systemen moeten beveiligingsspecifieke logsystemen worden ingezet, in afstemming met (en op verzoek van) de objecteigenaar.			X	X
MT10	Indien er fouten optreden tijdens het verwerken van de loggegevens, dient er een waarschuwing te worden gegeven.	X	X	X	X
MT11	Werking van de logging van security-gerelateerde events dient aantoonbaar te worden gemaakt door middel van een goedgekeurd gesimuleerd security-gerelateerd event.			X	X
MT12	De robuustheid van de logging (bij grote aantallen gelijktijdig optredende gebeurtenissen) dient te worden aangetoond en beschreven.			X	X
MT13	Er dient voldoende ruimte te zijn voor audit opslag (logging), en maatregelen zijn genomen die de kans beperken dat de beschikbare ruimte overschreden wordt. Er dient tijdig een waarschuwing te worden gegeven indien de opslagcapaciteit op dreigt te raken.			X	X
MT14	Het object datanetwerk dient uitgevoerd te zijn met analysepoorten waarbij datanetwerk ontwerp van het object met eventuele onderkende deeldatanetwerken leidend is voor het aantal in te richten analysepoorten op de datanetwerken. Eén poort op het datanetwerk dient dan geconfigureerd te zijn als analysepoort.	X	X	X	X
MT15	Het object datanetwerk dient uitgevoerd te zijn met een datanetwerk ontwerp en inrichting, zodanig dat een volledige kopie via de analysepoorten van al het bedien en besturingslaag netwerkverkeer (bijvoorbeeld de SCADA en PLC systemen) uitgelezen en opgebouwd kan worden, dat over het objectdatanetwerk met eventuele onderkende deeldatanetwerken gaat en kan worden aangeleverd voor analyse doeleinden.	X	X	X	X
MT16	Het object dient zodanig uitgevoerd te zijn dat de monitoringsensor van het SOC fysiek geplaatst kan worden binnen het lokale datanetwerk en de hiertoe voorziene technische ruimte en/of kast. Voor de specificaties van de monitoringsensor dient afstemming te worden gezocht.	X	X	X	X
MT17	Het object dient zodanig ingericht en beschikbaar te zijn dat de permanente of incidentele analyse van het lokale datanetwerk verkeer of een specifiek deeldatanetwerk van het object via de analyse poorten moet kunnen plaatsvinden.	X	X	X	X
MT18	De inrichting van de analyse poort en de fysieke plaatsing van de monitoringsensor binnen bestaande lokale objectdatanetwerken dient uitgevoerd te worden met de voorgeschreven datanetwerkproducten en -diensten.	X	X	X	X
MT19	Alle relevante informatie-verwerkende systemen en de daarbij behorende logging systemen dienen te worden gesynchroniseerd met één referentietijdbron, waarvan de integriteit is gevalideerd.	X	X	X	X

2.7 Maatregelen bewustwording en training

2.7.1 Medewerkers

Medewerker No.	Vereiste	Weerstandsniveau 1	2	3	4
TMe1	Bedienaars, beheerders en overig ondersteunend personeel zijn verplicht om de door het management aangegeven en beschikbaar gestelde periodieke Cybersecurity bewustwording en awareness cursussen, trainingen, E-Learning modulen te volgen en hiernaar te handelen. De bewustwording en awareness trainingen besteden ook aandacht aan Sociaal Engineering.	X	X	X	X
TMe2	Iedere bedienaar, beheerder, opdrachtnemer en overig ondersteunend personeel is zich bewust van de voor hem/haar van toepassing zijnde taken, bevoegdheden en verantwoordelijkheden voor beveiliging en weet dat gebruikers- en systeemactiviteiten worden gelogd.	X	X	X	X
TMe3	Bedienaars, beheerders, opdrachtnemers en overig ondersteunend personeel nemen de Cybersecurity beveiligingsinstructies strikt in acht en zijn verantwoordelijk voor hun aandeel in de beveiliging van het object.	X	X	X	X
TMe4	Bedienaars, beheerders, opdrachtnemers en overig ondersteunend personeel doen aan sociale controle, spreken elkaar aan op ontoelaatbaar en risicovol gedrag en bespreken geconstateerde onregelmatigheden in het periodieke werkoverleg met het eigen management/Objectbeheerder.	X	X	X	X
TMe5	Bij het constateren van een security incident dienen bedienaar, beheerder, opdrachtnemer en overig ondersteunend personeel dit direct als een security incident te melden bij de verantwoordelijke objecteigenaar/ -beheerder. Er is sprake van een security incident bij het manifest worden van een (dreigend of reeds opgetreden) security risico als gevolg van een (mogelijke) overtreding van het Cybersecurity beleid of onregelmatigheid. Voorbeelden van security incidenten zijn: a. Uitval van diensten, apparatuur of voorzieningen, systeemstoringen of overbelasting als gevolg van cybersecurity inbreuken; b. menselijke fouten die leiden tot functionele verstoring of uitval van systemen; c. inbreuk op fysieke en logische beveiligingsvoorzieningen van het object; d. Cybersecurity incidenten geïnitieerd vanuit de infrastructuur van opdrachtnemer en/of zijn netwerkproviders tot het netwerkdomein van opdrachtgever; e. inbreuk op de bediening en beheer; f. ongeautoriseerde systeemwijzingen; g. niet-naleving van beleid of gedragsregels; h. detectie van malware; i. detectie van virus activiteit ; j. verlies of diefstal van ICT en IA bedrijfsmiddelen; k. oneigenlijk gebruik van bevoegdheden; l. vandalisme, moedwillige beschadiging.	X	X	X	X
TMe6	Afwijkend systeemgedrag kan een aanwijzing zijn voor een aanval op de beveiliging of voor een daadwerkelijk beveiligingslek en behoort daarom altijd direct te worden gerapporteerd als een	X	X	X	X

	beveiligingsincident en gemeld aan de Objectverantwoordelijke/-beheerder.				
TMe7	Bedienaars, beheerders, opdrachtnemers en overig ondersteunend personeel moeten bij het constateren van eventuele onregelmatigheden of onveilige situaties als gevolg van cybersecurity inbreuken, die handelingen verrichten of maatregelen treffen die verdere uitbreiding van het incident kunnen voorkomen, dan wel de schade beperken.	X	X	X	X
TMe8	Bedienaars, beheerders, opdrachtnemers en overig ondersteunend personeel gaan zorgvuldig om met de verstrekte persoonsgebonden fysieke toegangsmiddelen voor het object en de (systeem, bedien, technische) ruimten hierbinnen en delen deze niet met collega's.	X	X	X	X
TMe9	Bedienaars, beheerders, opdrachtnemers en overig ondersteunend personeel creëren geen eigen netwerkkoppelingen op het object en melden dit als een beveiligingsincident als er een zelf aangelegde netwerkkoppeling wordt geconstateerd.	X	X	X	X
TMe10	Bedienaars, beheerders, opdrachtnemers en overig ondersteunend personeel nemen de regels in acht voor de logische toegang tot ICS/SCADA en overige ondersteunende ICT-systemen.	X	X	X	X
TMe11	Bedienaars, beheerders, opdrachtnemers en overig ondersteunend personeel koppelen geen mobiele apparatuur of removable media aan de ICS/SCADA omgeving, overige ondersteunende ICT-systemen en object netwerken. Uitgezonderd hiervan zijn de beheerders die dit alleen na autorisatie van de hiertoe gemandateerde functionaris en uitgevoerde actuele malwarecontrole van apparatuur/media mogen doen.	X	X	X	X
TMe12	Voor bedienaars, beheerders, opdrachtnemers en overig ondersteunend personeel is toegang tot internet en het gebruik van email vanaf ICS/SCADA en overige daaraan ondersteunende ICT-systemen strikt verboden.	X	X	X	X
TMe13	Bedienaars, beheerders, opdrachtnemers en overig ondersteunend personeel mogen de beschikbaar gestelde toegangsmiddelen (tokens, pasjes) tot ICS/SCADA en ondersteunende systemen en netwerken alleen gebruiken voor het doel waarvoor ze ontworpen zijn. Hierbij mogen de getroffen beveiligingsmaatregelen niet omzeild worden.	X	X	X	X
TMe14	Bedienaars, beheerders, opdrachtnemers en overig ondersteunend personeel houden hun voor het object(en) relevante accountgegevens strikt geheim; zij gebruiken hun account en toegekende autorisaties alleen zelf en staan niet toe dat anderen onder hun account kunnen inloggen of werken. Handelingen zijn altijd te herleiden naar de voor dat account geautoriseerde persoon.	X	X	X	X
TMe15	Bedienaars, beheerders, opdrachtnemers en overig ondersteunend personeel dienen op ICS/SCADA en de overige ondersteunende ICT-systemen en netwerken de standaard/default/fabrieks- accounts en/of wachtwoorden bij ingebruikname te verwijderen, uit te schakelen of ten minste te wijzigen.	X	X	X	X
TMe16	Bij het constateren van onregelmatigheden in de logische toegang tot ICS/SCADA en overige ondersteunende ICT-systemen dient iedere medewerker dit onverwijld als een beveiligingsincident te melden bij de Objectverantwoordelijke/-beheerder.	X	X	X	X
TMe17	Alleen geautoriseerde medewerkers/beheerders mogen systemen koppelen aan objectdatanetwerken of ICS/SCADA systemen. Deze systemen dienen voorzien te zijn van de laatste security updates, patches en actuele viruscontroleprogrammatuur.	X	X	X	X

TMe18	Gegevensdragers worden altijd vooraf op malware gecontroleerd, voordat deze worden gekoppeld aan ICS/SCADA of overige ondersteunende ICT-systemen en netwerken.	X	X	X	X
TMe19	Mobiele apparatuur en gegevensdragers mogen niet onbeheerd achtergelaten worden in openbare, vergader-, en conferentieruimten, in auto's of andere vervoermiddelen.	X	X	X	X
TMe20	Verlies of diefstal van mobiele apparatuur en gegevensdragers dienen zo spoedig mogelijk te worden gemeld als een security incident.	X	X	X	X
TMe21	Incidenten die zich voordoen binnen het wijzigingsproces en afwijkingen van het wijzigingsproces moeten worden gemeld bij de Objectverantwoordelijke/ -beheerder.	X	X	X	X
TMe22	Onregelmatigheden, incidenten en storingen binnen het back-up en recovery proces moeten worden gemeld bij de Objectverantwoordelijke/ -beheerder.	X	X	X	X
Tme23	Beheerders, bedienaars, opdrachtnemers en overig ondersteunend personeel zorgen ervoor dat onbeheerde ICS/SCADA-systemen en overige ICT-apparatuur worden vergrendeld , ondersteund door een automatische vergrendeling na een vooraf in te stellen periode van inactiviteit.	X	X	X	X
TMe24	Bedienaars, beheerders , opdrachtnemers en overig personeel zijn zich bewust van de wijze waarop zij met vertrouwelijke informatie om te dienen te gaan, van het aanmaken en gebruiken van informatie tot vernietiging ervan.	X	X	X	X
TMe25	Medewerkers van opdrachtnemers die beheer- en onderhoudswerkzaamheden uitvoeren aan ICT en IA systemen van de objecteigenaar hebben een bewustwordingstraining voor cybersecurity gevolgd waarbinnen ook aandacht is besteed aan het vertrouwelijk omgaan met persoonsgegevens. Voor deze medewerkers geldt verder dat zij strikte geheimhouding in acht nemen en over een Verklaring Omtrent het Gedrag (VOG) beschikken zoals contractueel overeengekomen. De bewustwording en awareness trainingen besteden ook aandacht aan Sociaal Engineering.	X	X	X	X
TMe26	Medewerkers mogen zonder voorafgaande goedkeuring geen apparatuur, informatie of software van de locatie meenemen.	X	X	X	X
TMe27	Het is voor gebruikers niet toegestaan zelf software te installeren.	X	X	X	X

2.7.2 Managers

Manager		Weerstandsniveau 1	2	3	4
No.	Vereiste				
TMa1	Er dient bewerkstelligd te worden dat een ieder continu (dus ook bij aanstelling en functiewisseling) bewust wordt gemaakt door objectbeheerder en (valideerbaar) geschikte training, regelmatige bijscholing krijgt (en ook begrijpt) en geïnformeerd wordt met betrekking tot het (cybersecurity) beveiligingsbeleid, procedures, en verantwoordelijkheden ten aanzien van cybersecurity, voor zover relevant voor hun functie. De voor hen geldende regelingen en instructies ten aanzien van informatiebeveiliging zijn toegankelijk. Een ieder die zich bezig houdt met risicomanagement dient hier	X	X	X	X

	kennis van te hebben, dan wel hiervoor specifieke aanvullende training te ontvangen.				
TMa2	Objectbeheerder draagt zorg voor en ziet erop toe dat: a. bedienaars, beheerders en overig ondersteunend personeel aantoonbaar kennis hebben van cybersecurity; b. bedienaars, beheerders en overig ondersteunend personeel de periodieke Cybersecurity cursussen, trainingen en E-Learningmodulen volgen en een actuele administratie hiervan aanwezig is. Daarbij dient bijgehouden te worden wanneer aanvullende training wenselijk dan wel noodzakelijk is; c. bedienaars, beheerders en overig ondersteunend personeel de beschikking hebben over actuele (technische) beheerdocumentatie, gebruikers- en/of installatiehandleidingen voor de ICS/SCADA en overige ondersteunende ICT-systemen en bedrijfsmiddelen; d. werkzaamheden door gescreend personeel uitgevoerd worden en dat geheimhouding is overeengekomen voor ingehuurd personeel; Objectverantwoordelijke/-beheerder bepaalt in welke situaties dit aan de orde is en de vorm waarin; e. ingehuurd personeel een geheimhoudingsverklaring heeft ondertekend; f. bedienaars, beheerders en overig intern en extern ondersteunend personeel alle bedrijfsmiddelen, ICS/SCADA en overige ondersteunende ICT-systeemdocumentatie van objecten die ze in hun bezit hebben, retourneren bij beëindiging van hun dienstverband, contract of overeenkomst; g. de toegangsrechten van alle bedienaars, beheerders en overig intern en extern ondersteunend personeel de verstrekte toegangsmiddelen direct worden geblokkeerd bij beëindiging van het dienstverband, het contract of na wijziging van de overeenkomst worden aangepast. Objectbeheerder dient veranderingen van personeel of subcontractors die toegang hebben tot de besturingssystemen van objecten ook direct kenbaar te maken aan objecteigenaar; h. dat calamiteitenplannen worden betrokken in de bewustwordingstrainingen, trainingen en testactiviteiten; i. gebruik van de centraal beschikbaar gestelde technische middelen voor fysieke en logische toegang op medewerkers niveau.	X	X	X	X
TMa3	De Opdrachtnemer/objectverantwoordelijke/-beheerder/verantwoordelijk management bespreken en evalueren in de periodieke werkoverleggen de beveiligingsincidenten van de afgelopen periode, hoe op dergelijke incidenten is geacteerd, hoe het beter kan en hoe deze in de toekomst kunnen worden vermeden alsmede de feedback van de bewustwordingsactiviteiten en specifieke trainingen. Feedback van medewerkers dient actief te worden opgevolgd teneinde cybersecurity te verbeteren.		X	X	X
TMa4	Er wordt op toe gezien (en contractueel vastgelegd) dat werknemers en ingehuurd personeel zich houden aan de gedragsregels voor beveiliging, zoals fysieke en logische toegang, melding van beveiligingsincidenten en gebruik van bedrijfsmiddelen. Voor zover controle op naleving van gedragsregels mogelijk is, wordt hiervoor een controleprogramma met steekproefsgewijze controles vastgesteld en uitgevoerd.			X	X

TMa5	Cybersecurity wordt in de functioneringsgesprekken besproken met medewerkers en beheerders en maakt hiertoe opleidingsplannen waarbij wordt toegezien op uitvoering.	X	X	X	X
TMa6	Objectbeheerder dient bij het constateren van onregelmatigheden in de logische toegang tot ICS/SCADA en overige ondersteunende ICT-systemen uit voorzorg altijd het betreffende account en wachtwoord te blokkeren en, na controle, eventueel zowel het account als het wachtwoord te laten wijzigen.	X	X	X	X

2.8 Maatregelen gecontroleerd wijzigen

Mens		Weerstandsniveau			
No.	Vereiste	1	2	3	4
WM1	Voor bewustwording, gedragsregels en training van bedienaars, beheerders en overig ondersteunend personeel wordt verwezen naar paragraaf 2.7 de maatregelen-set “bewustwording en training” van de Cybersecurity Implementatierichtlijn Objecten.	X	X	X	X

Procedures en Organisatie		Weerstandsniveau			
No.	Vereiste	1	2	3	4
WP1	Er is een geborgde procedure voor het (laten) inventariseren en registreren van alle Configuration Items (CI’s) met bijbehorende settings/configuraties in een Configuration Management Database (CMDB). Deze CMDB dient actueel te worden gehouden.	X	X	X	X
WP2	Er is een geborgde wijzigingsprocedure voor het doorvoeren van wijzigingen aan ICS/SCADA, ondersteunende ICT-systemen, beveiligings- en netwerkomgeving. Alle wijzigingen worden conform de wijzigingsprocedure geregistreerd. Updates en patches dienen via de reguliere wijzigingsprocedure te verlopen.	X	X	X	X
WP3	Wijzigingen mogen alleen worden aangevraagd en uitgevoerd door geautoriseerden.	X	X	X	X
WP4	Voor wijzigingen aan ICS/SCADA en overige ondersteunende ICT-systemen dient altijd een risicoafweging te worden gemaakt. De risicoafweging en de hieruit voortvloeiende maatregelen moeten zijn goedgekeurd door de Objectverantwoordelijke voordat uitvoering van werkzaamheden plaatsvindt.			X	X
WP5	De wijzigingen worden bijgewerkt in de CMDB en jaarlijks worden de settings/configuraties van ICS/SCADA en overige ondersteunende ICT-systemen in de CMDB vergeleken met de daadwerkelijke situatie en afwijkingen in de CMDB worden gecorrigeerd.	X	X	X	X
WP6	Wijzigingen in ICS/SCADA en overige ondersteunende ICT-systemen moeten vooraf aan de implementatie in productie worden getest in een testomgeving (inclusief verslaglegging) om te bewerkstelligen dat er geen nadelige gevolgen zijn voor de functionaliteit van het systeem of de beveiliging van de organisatie. Afwijken hiervan is uitsluitend mogelijk indien hiervoor toestemming gegeven en schriftelijk vastgelegd is. Testen in de productieomgeving mag uitsluitend na voorafgaande goedkeuring en vastlegging hiervan. Alle testgegevens dienen zorgvuldig te worden gecontroleerd en beschermd.			X	X
WP7	Gegevensdragers en updates van software en firmware van technische systemen dienen eerst gescand te worden op malware voordat zij aan ICT of IA systemen worden gekoppeld en/of geïnstalleerd.	X	X	X	X
WP8	De authenticiteit/integriteit van de software voor ICS/SCADA en overige ondersteunende ICT-systemen moet worden gecontroleerd voorafgaand aan de implementatie op operationele systemen.			X	X
WP9	Bij noodwijzigingen die buiten het reguliere wijzigingsproces om zijn doorgevoerd als gevolg van incidenten met een bijzonder (urgent) karakter worden achteraf alsnog de gebruikelijke procedures gevolgd en de CMDB administratie bijgewerkt.	X	X	X	X

WP10	Voor elke wijziging is een terugval scenario opgesteld waarin is vastgelegd waaruit de terugval bestaat, onder welke condities tot een terugval wordt overgegaan en wie daartoe kan besluiten. Direct na de implementatie van een wijziging dient een test plaats te vinden om te verifiëren dat de wijziging is gelukt of dat op het terugval scenario moet worden overgegaan.			X	X
WP11	Naar aanleiding van een wijziging uitgeschakelde beveiligingsmaatregelen worden weer geactiveerd alvorens de wijziging te sluiten.	X	X	X	X
WP12	Er wordt gebruik gemaakt van testvoorzieningen, om de door te voeren wijzigingen en/of security patches vooraf te testen.	X	X	X	X

Techniek		Weerstandsniveau			
No.	Vereiste	1	2	3	4
WT1	Ontwikkel-, test-, acceptatie, productie en Leeromgeving (OTAPL) behoren te worden gescheiden om het risico van onbevoegde toegang tot of veranderingen aan de productieomgeving te verlagen door minimaal de volgende maatregelen: a. Functionele scheiding van de ontwikkel, test, acceptatie, productie en leeromgeving; b. De omgevingen zijn qua systemen en netwerk logisch of fysiek van elkaar gescheiden; c. Gebruikers dienen voor elke omgeving met andere gebruikersprofielen te kunnen werken; d. Voor de gebruikers is het helder in welke omgeving er wordt gewerkt; e. Elke omgeving dient conform de logrichtlijnen handelingen in logfiles vast te leggen die alleen toegankelijk is voor geautoriseerden; f. Er is een geborgd proces voor versiebeheer van de OTAPL.	X	X	X	X
WT2	Indien leverbaar dient het ICS/SCADA systeem en bijbehorende ICT-systemen de mogelijkheid te ondersteunen om de geïnstalleerde componenten en hun kenmerken te kunnen rapporteren.	X	X	X	X

2.9 Maatregelen beheer en onderhoud

Mens		Weerstandsniveau 1	2	3	4
No.	Vereiste				
OM1	Voor bewustwording, gedragsregels en training van bedienaars, beheerders en overig ondersteunend personeel wordt verwezen naar paragraaf 2.7 de maatregelen-set “bewustwording en training” van de Cybersecurity Implementatierichtlijn Objecten.	X	X	X	X

Procedures en Organisatie		Weerstandsniveau 1	2	3	4
No.	Vereiste				
OP1	Objectbeheerder draagt zorg voor het evalueren van risico’s en effectieve werking van de getroffen beheersmaatregelen voor beveiliging in het kader van life-cycle management.	X	X	X	X
OP2	Objectbeheerder draagt zorg voor en ziet erop toe dat waar nodig in de beheer en onderhoudscontracten met onderaannemers: a. geheimhouding is opgenomen; b. training- en opleidingsvereisten alsmede overige benodigde certificeringen zijn beschreven; c. screening van personeel is geregeld (bijv. VOG); d. beschreven is dat de beveiligingshuisregels van Opdrachtgever strikt in acht moeten worden genomen; e. een concrete procedure is vastgelegd met betrekking tot incidentresponse en voor escalatieprocedures met de leverancier (24*7) en dat deze bij alle betrokkenen bekend is; f. de procedures voor fysieke toegang tot objecten en ruimten, alsook de logische toegang tot systemen zijn vastgelegd; g. de registratie en rapportage van beveiligingsincidenten is geregeld; h. beschreven is dat handelingen van medewerkers en systemen worden gelogd en gemonitord ; i. de procedure “Toegang Derden” van de objecteigenaar voor de logische toegang tot netwerken en systemen moet worden gevolgd. De tijdelijke toegang tot de systemen ten behoeve van ondersteuning dient geautoriseerd te zijn en handelingen dienen te worden gelogd. j. beschreven is dat onderhoud en wijzigingen op ICS/SCADA systemen alleen uitgevoerd mogen worden vanaf systemen die zijn voorzien van de laatste security updates, patches en actuele viruscontroleprogrammatuur; k. beschreven is dat netwerkkoppelingen op objectnetwerken altijd en strikt via de beveiligde centrale voorzieningen van de objecteigenaar verlopen; l. beschreven is dat wijzigingen conform het wijzigingsproces van de objecteigenaar mogen worden uitgevoerd; m. beschreven is dat patchen strikt conform de Patchrichtlijnen en doorlooptijden van de objecteigenaar moeten worden uitgevoerd; n. beschreven is hoe omgegaan moet worden met alarmvoorzieningen van het object en de alarmopvolging;	X	X	X	X

	o. beschreven is dat het ongeautoriseerd koppelen van removable media en usb sticks aan het objectnetwerk van de objecteigenaar strikt verboden is.				
OP4	Objectbeheerder draagt zorg voor de beschikbaarheid, onderhoud en accuraat houden van (technische) beheerdocumentatie (waaronder fysieke en logische netwerktekeningen, verbindingen en configuratie documenten en een inventaris van alle apparatuur en software, inclusief versie- en serienummers), gebruikers- en/of installatiehandleidingen voor de ICT- en IA-systemen alsmede procedures voor het opnieuw opstarten en herstellen van het systeem in geval van systeemstoringen.	X	X	X	X
OP5	Objectbeheerder draagt zorg voor een geborgde procedure die de personele toegang van al het vaste onderhoudspersoneel regelt voorafgaand aan de uitvoering van werkzaamheden.			X	X
OP6	Objectbeheerder houdt toezicht op de operationele uitvoering en naleving van: a. het doorvoeren van wijzigingen conform de wijzigingen procedure; b. de procedure voor fysieke toegang; c. de procedure voor logische toegang; d. patching, back-up procedure en bewaartermijnen; e. incidentmanagement, log- en incidentrapportages en de analyse daarvan.	X	X	X	X
OP7	Objectbeheerder dient jaarlijks de opzet, het bestaan en de werking van de getroffen maatregelen te (laten) onderzoeken, evalueren en bij te stellen. De resultaten dienen te worden gerapporteerd aan de objecteigenaar en het Cybersecurity Beveiligingsplan bijgewerkt en voorgelegd te worden aan de objecteigenaar.		X	X	X
OP8	Bedrijfsvertrouwelijke informatie is alleen op basis van het 'need-to-know' principe toegankelijk.	X	X	X	X
OP9	Objecteigenaar en objectbeheerder zijn vanaf het moment van ontvangst van informatie verantwoordelijk om binnen de eigen organisatie de ontsluiting en verwerking van de informatie op de afgesproken werkwijze van 'need-to-know' te verzorgen.	X	X	X	X
OP10	Geprinte exemplaren van documenten met classificatie Bedrijfsinformatie dienen in afgesloten kasten bewaard te worden. Bij digitale opslag in de eigen kantooromgeving is versleuteling niet verplicht.	X	X	X	X
OP11	Objectbeheerder dient erop toe te zien dat zowel actieve als passieve apparaten worden gecontroleerd op malware voordat deze worden verbonden met, of gebruikt in, de IA-omgeving.	X	X	x	X
OP12	Het koppelen van beheer- en onderhoudsapparatuur aan ICT- en IA-systemen bij een object, dient op veilige wijze te gebeuren.	X	X	x	X
OP13	Apparatuur dient correct te worden onderhouden om de continue beschikbaarheid en integriteit ervan te waarborgen	X	X	x	X

Techniek		Weerstandsniveau 1	2	3	4
OT1	Voor de fysieke toegang (ICT-deel) van bedienaars, beheerders en overig ondersteunend personeel tot objecten en de ruimten hierbinnen, wordt gebruikt gemaakt van de PDC (Product en Diensten Catalogus) producten en diensten van de objecteigenaar.	X	X	X	X
OT2	Voor (remote) logische toegang van bedienaars en beheerders tot het netwerk en ICS/SCADA systemen wordt gebruikt gemaakt van de PDC producten en diensten van de objecteigenaar.	X	X	X	X

OT3	Gedurende FAT, SAT en onderhoud dient de werking van de cybersecurityfuncties in de systemen te kunnen worden aangetoond.	X	X	X	X
OT4	Gedurende FAT, SAT en onderhoud dient de werking van de cybersecurityfuncties in de systemen geautomatiseerd te kunnen worden aangetoond, waar mogelijk middels tooling.			X	X
OT5	Het koppelen van beheer- en onderhoudsapparatuur aan ICT- en IA-systemen bij een object, dient op veilige wijze te gebeuren.	X	X	X	X

2.10 Maatregelen back-ups

Mens		Weerstandsniveau			
No.	Vereiste	1	2	3	4
BM1	Voor bewustwording, gedragsregels en training van bedienaars, beheerders en overig ondersteunend personeel wordt verwezen naar paragraaf 2.7 de maatregelen-set “bewustwording en training” van de Cybersecurity Implementatierichtlijn Objecten.	X	X	X	X

Procedures en Organisatie		Weerstandsniveau			
No.	Vereiste	1	2	3	4
BP1	Systeemimages/back-ups worden gemaakt vooraf en na iedere (functionele) systeemwijziging. Wanneer wijzigingen uitblijven wordt de systeemimage/back-up van de laatste versie op jaarbasis vernieuwd. Met deze back-up moet men in staat zijn middels een volledige roll-back naar de werkende situatie terug te kunnen gaan. Indien back-ups gedurende de operationele fase van een object gemaakt moeten worden, dan mag dit het operationele proces niet verstoren.	X	X	X	X
BP2	De integriteit en beschikbaarheid van de laatste drie versies van de ICS/SCADA systemen, programmatuur en besturingssystemen dient gewaarborgd te worden door het maken en testen van systeemimages/back-ups, conform een geborgde procedure: a. Deze back-ups worden opgeslagen op een locatie die zich op zodanige afstand bevindt dat geen schade aan de back-up kan worden aangericht als een calamiteit zich voordoet op de locatie waar het systeem zich bevindt; b. Back-ups en de ruimte waarin ze zijn opgeslagen behoren fysiek goed te worden beschermd volgens dezelfde normen die gelden voor de hoofdlocatie en zijn alleen toegankelijk voor bevoegden; c. Back-ups worden bewaard tot het moment van uitdienstname van het betreffend systeem; d. In geval de back-up terug wordt gezet, dient eventueel ook rekening te worden gehouden met ook het terugzetten van de dynamische gegevens over de systeemstatus.	X	X	X	X
BP3	Er zijn gedocumenteerde herstelprocedures en volledige en actuele registers van back-up kopieën.	X	X	X	X
BP4	Jaarlijks worden de herstelprocedures gecontroleerd en getest om te waarborgen dat ze doeltreffend zijn, dat ze werken en dat ze kunnen worden uitgevoerd binnen de daarvoor overeengekomen tijd. Jaarlijks wordt een recovery test gedaan om te zien of de media nog leesbaar is.		X	X	X
BP5	De gemelde incidenten en storingsmeldingen inzake back-up worden maandelijks geëvalueerd en waar nodig worden maatregelen getroffen.		X	X	X

Techniek		Weerstandsniveau			
No.	Vereiste	1	2	3	4
BT1	De benodigde voorzieningen voor het back-up en restoreproces worden in overleg ingericht.	X	X	X	X

Bijlage CSR 1 Omgaan met vertrouwelijke informatie en documenten

CSR 1.1 Doelstelling

Alle medewerkers moeten op de juiste wijze omgaan met vertrouwelijke informatie (documenten en gegevens). Dit is van groot belang voor de beveiliging van de ICT infrastructuur en de primaire processen tegen cybercriminaliteit. Beveiliging van de informatievoorziening en bedienketens in het primaire proces is afhankelijk van de beveiliging van de documentatie van de ICT-infrastructuur. De vertrouwelijkheid van informatie wordt uitgedrukt in een classificatie. De classificatie geeft de aard van de documentatie weer en helpt de gebruiker bij het bepalen hoe een document verwerkt dient te worden.

Organisaties gebruiken hun eigen rubricering, of houden ten minste de volgende rubricering of informatieclassificatie aan:

a. Departementaal Vertrouwelijk;
b. Bedrijfsvertrouwelijk;
c. Bedrijfsinformatie.

Departementaal Vertrouwelijk

Deze informatie dient strikt vertrouwelijk te worden behandeld en mag uitsluitend op basis van need-to-know worden verstrekt. Informatie met deze classificatie mag niet worden uitgewisseld met externen en valt buiten de scope van dit document.

Bedrijfsvertrouwelijk

Deze informatie is uitsluitend toegankelijk voor diegenen die de informatie nodig hebben om hun werkzaamheden uit te kunnen voeren en wordt op basis van need-to-know verstrekt.

Bedrijfsinformatie

Deze informatie is voor iedereen vrij toegankelijk.

CSR 1.2 Best practice

CSR 1.2.1 Uitwisselen van informatie

In de overeenkomst met externen zijn eisen opgenomen voor geheimhouding en het vertrouwelijk omgaan met documenten.

Voorbeelden van bedrijfsvertrouwelijke informatie (gerelateerd aan cybersecurity) zijn:

a. Ontwerpdocumenten, constructietekeningen en -berekeningen;
b. Bediening en beheer handleidingen, veiligheidsinstructies en documentatie;
c. Configuratiedocumentatie van ICT en ICS/SCADA-systemen;
d. Datanetwerkschema's en IP adressen;
e. Informatie over de ligging van kabels en leidingen;
f. Informatie over accounts en wachtwoorden.

Uitwisseling van informatie kan op meerdere manieren plaatsvinden. Voor elke wijze van uitwisseling zijn specifieke voorwaarden en regels van kracht:

Informatie uitwisseling via email

a. Informatie met de classificatie Bedrijfsvertrouwelijk mag onversleuteld via email worden uitgewisseld met externen.
b. Informatie met de classificatie TLP AMBER mag onversleuteld via email worden uitgewisseld met BAW partners.

Informatie uitwisseling via bestand-uitwisselingsservices

a. Informatie met de classificatie Bedrijfsvertrouwelijk via een bestandenuitwisselservice (b.v. Wetransfer) mag uitsluitend versleuteld worden uitgewisseld met externen, waarbij

bestanden worden versleutel met AES 256 encryptie. Het gekozen wachtwoord is uniek voor elke bestandsuitwisseling en dient te voldoen aan de wachtwoordrichtlijn en via een ander communicatiekanaal (b.v. via SMS) aan de ontvangende partij te worden verzonden.

b. Informatie met de classificatie TLP AMBER via Wetransfer (of vergelijkbare service) mag uitsluitend versleuteld worden uitgewisseld met BAW partners, waarbij bestanden worden versleutel met AES 256 encryptie. Het gekozen wachtwoord is uniek voor elke bestandsuitwisseling en dient te voldoen aan de wachtwoordrichtlijn en via een ander communicatiekanaal (b.v. via SMS) aan de ontvangende partij te worden verzonden.

Informatie uitwisseling via eigen of externe servers

Informatie met de classificatie Bedrijfsvertrouwelijk of TLP AMBER mag onversleuteld via eigen of externe servers worden uitgewisseld, mits er een voldoende authenticatie van de gebruiker en zijn bevoegdheden plaatsvindt.

CSR 1.2.2 Versleutelen van gegevens

Wanneer versleuteling van informatie nodig is, dient dit te gebeuren met een versleutelingsprogramma dat ten minste AES 256 encryptie ondersteunt en een sterk wachtwoord dat voldoet aan de vereisten voor wachtwoorden. Een voorbeeld van zo een programma is 7-Zip, een eenvoudig te gebruiken computerprogramma, waarmee bestanden versleuteld ingepakt kunnen worden.

7-Zip is gratis voor (thuis)gebruik (zie www.7-zip.org). Bij gebruik van AES-256 versleuteling en sterke wachtwoorden (zie hiervoor de wachtwoordrichtlijn) biedt 7-Zip een veilige manier voor gegevensversleuteling.

Documenten versleutelen met 7-Zip

a. Start 7-Zip via de Start toets links onderin Windows.
b. Ga naar de folder waar de te versleutelen bestanden staan.
c. Selecteer de bestanden en klik op de Add button (het groene + symbool).
d. Selecteer:
    i. Archive format: zip
    ii. Encryption method: AES-256
e. Kies een wachtwoord dat voldoet aan de wachtwoordrichtlijn en voer dit in.
f. Klik op de OK button en sluit 7-Zip af.
g. Het versleutelde bestand is klaar om te versturen.

Documenten ontsleutelen met 7-Zip

a. Open het bestand in 7-zip.
b. Selecteer de Extract button (het blauwe – symbool).
c. Selecteer de folder waar het bestand uitgepakt dient te worden.
d. Voer het wachtwoord in en klik de OK button.

CSR 1.2.2.1 Overdracht en vernietiging van vertrouwelijke data bij einde contract

Bij het aflopen en beëindiging van een contract met een externe partij, draagt externe partij alle objectinformatie -met de classificatie Bedrijfsvertrouwelijk- over aan opdrachtgever.

Daarna vernietigt/verwijdert de externe partij de Bedrijfsvertrouwelijke informatie van opdrachtgever van de eigen systemen.

Bijlage CSR 2 Personele toegang

CSR 2.1 Doelstelling

Het van belang inzicht te hebben in wie fysieke toegang heeft tot de IA systemen binnen de objecten. Van onderhoudspersoneel dient te worden vastgesteld dat verwacht kan worden dat zij op juiste wijze zullen omgaan met informatie waartoe men toegang heeft.

CSR 2.2 Best practice

Best practices voor personele toegang zijn als volgt (indachtig naleving van AVG regels):

a. Voorafgaand aan de operationele inzet dient al het vast onderhoudspersoneel:
    i. een persoonlijke geheimhoudingsverklaring te hebben ondertekend;
    ii. zich daarbij te kunnen legitimeren met een officieel geldig legitimatiemiddel met een goed gelijkende pasfoto;
    iii. een Verklaring Omtrent Gedrag (VOG) in bezit te hebben welke is gerelateerd aan de beoogde Werkzaamheden;
b. Hangende de aanvraag voor een VOG kan volstaan worden met een eigen verklaring van de betreffende medewerker gedurende een periode van maximaal zes weken welke niet verlengd kan worden.

Er dient op toe gezien dat al het onderhoudspersoneel dat niet structureel verschijnt:

a. Zich legitimeert;
b. In specifieke gevallen op eerste verzoek van de objecteigenaar bereid is een eigen verklaring en een geheimhoudingsovereenkomst te ondertekenen.

Alle medewerkers worden nadrukkelijk geïnformeerd over het feit dat het doorgeven van informatie over de werking, inrichting, organisatie rondom de objecten in welke vorm dan ook NIET zal geschieden dan na uitdrukkelijke toestemming van de objecteigenaar.

Iedere geconstateerde afwijking van bovenstaande eisen dient te worden behandeld als security incident.

Bijlage CSR 3 Architectuur objectnetwerk

CSR 3.1 Doelstelling

Bij elk van de objecten dient te worden gestreefd naar een netwerkinfrastructuur die in lijn is met de te beschermen belangen en de geïdentificeerde risico's. Middels deze richtlijn wordt richting gegeven aan de cyberweerbaarheid van de objectnetwerken. Om de cyberweerbaarheid van de totale netwerk infrastructuur te waarborgen is het noodzakelijk dat elk te koppelen object dusdanig is ontworpen dat de cyberweerbaarheid gewaarborgd is. De hierbij gemaakte ontwerpkeuzes en bijbehorende maatregelen hebben als doel het object weerbaar te maken tegen cyberdreigingen, met een minimale impact bij een mogelijk cyberincident.

Het is van belang dat de gemaakte architectuurkeuzes van een objectnetwerk de gestelde maatregelen uit de CSIR ondersteunen. Dat betreft enerzijds een veilige inrichting van het objectnetwerk zelf en anderzijds een zodanige inrichting dat data op een veilige en betrouwbare wijze ontsloten kan worden.

Deze richtlijn is bedoeld voor de medewerkers van de partij die tijdens nieuwbouw- of renovatieproject een netwerk voor het object specificeren en ontwerpen.

CSR 3.2 Best Practice

CSR 3.2.1 Inleiding

Er wordt onderscheid gemaakt in de netwerken voor de Informatie Voorziening (IV) of Kantoor Automatisering (KA), en de netwerken voor de Industriële Automatisering (IA), ook wel Procesautomatisering (PA) of Operationele Technologie (OT) genoemd.

Binnen het IV netwerk wordt voor het waarborgen van de vertrouwelijkheid, integriteit en beschikbaarheid gewerkt volgens een zoneringsmodel. Dit zoneringmodel voor het IV netwerk is gebaseerd op het zoneringsmodel van de NORA[2]. Dit is bijvoorbeeld voor de waterschappen door vertaald in de WILMA.

Echter voor objectnetwerken wordt deze segmentering op basis van vertrouwelijkheidsniveaus niet toegepast. In plaats daarvan wordt een zonering toegepast op basis van een risicobeoordeling van het object volgens de IEC 62443.

Voor de segmentering van het objectnetwerk geldt het uitgangspunt: "op basis van de risico beoordeling een apart netwerksegment voor elke onderkende functie voor het functioneren van het object".

Voor de verschillende netwerksegmenten geldt het volgende:

a. Netwerksegmenten zijn fysiek of logisch van elkaar, gescheiden (er kan geen verkeer vrij tussen verschillende segmenten worden uitgewisseld);
b. Voor de netwerksegmenten is bepaald aan welke zones deze gekoppeld kunnen zijn;
c. Netwerk toegang door gebruikers is rol gebaseerd en per zone onder controle.

In een verzameling netwerksegmenten over verschillende objecten geldt een restrictie voor het onderlinge verkeer. Een object mag niet direct verkeer uitwisselen met een object op een andere locatie. Dit mag alleen via een gecontroleerd en gemonitord koppelvlak. Er mag wel verkeer plaatsvinden tussen het object en de centrale bedienlocatie.

CSR 3.2.2 Risicobeoordeling

Om tot een juiste netwerksegmentatie te komen wordt van opdrachtnemer verwacht dat er op basis van een risico beoordeling een zoneringsmodel van het objectnetwerk wordt gemaakt. In het zoneringsmodel worden (op basis van een abstracte weergave) afgebakende netwerken met IV en IA voorzieningen weergegeven. Binnen een zone kunnen gegevens vrij worden uitgewisseld. Gegevensuitwisseling met andere zones verloopt via gedefinieerde koppelvlakken. Het doel van

[2] https://www.noraonline.nl/wiki/Beschouwingsmodel_zonering

zonering is het isoleren van risico's zodat bedreigingen en incidenten uit de ene zone niet kunnen doorwerken in de andere zone.

Op basis van een netwerkontwerp met netwerksegmentering wordt invulling gegeven aan het gedefinieerde zoneringsmodel.

Hiervoor dienen de volgende stappen te worden doorlopen:

a. Identificeer het totale systeem;
b. Bepaal de cybersecurity risico's van het systeem en de deelsystemen;
c. Deel, op basis van de geïdentificeerde risico's, het systeem op in zones en de benodigde verbindingen tussen de zones;
d. Pas de maatregelen toe behorende bij het weerstandsniveau van het object;
e. Bepaal de overgebleven risico's voor elke zone;
f. Neem aanvullende cybersecurity maatregelen om de overgebleven risico's te mitigeren.

CSR 3.2.3 Uitgangspunten

Hierbij dienen de volgende uitgangspunten in acht te worden genomen:

a. Binnen een object worden op basis van de risico inventarisatie aparte netwerksegmenten ingericht.
b. Het zoneringsmodel dient te voldoen aan de maatregelen zoals vereist vanuit het weerstandsniveau van het object;
c. Het objectnetwerk bestaat uit een gelaagde opbouw conform het Purdue model;
d. Bedreigingen en incidenten uit de ene zone mogen niet doorwerken in de andere zone.
e. Zones kunnen logisch worden gescheiden door gebruikmaking van routering van datastromen, verificatie van de bron- en de bestemmingsadressen, door toepassing van verschillende protocollen, encryptietechnologie, partitionering of virtualisatie van servers, maar ook door fysieke scheiding;
f. Uitwisseling van gegevens tussen zones vindt uitsluitend plaats via een gedefinieerd koppelvlak. Deze koppelvlakken staan uitsluitend het noodzakelijke netwerkverkeer toe;
g. Voor de geïdentificeerd noodzakelijke communicatie tussen segmenten moet een risico beoordeling worden gemaakt en de juiste maatregelen zijn getroffen om de geïdentificeerde risico's te mitigeren;
h. Waar mogelijk wordt gebruik gemaakt van de beschikbare uniforme en gestandaardiseerde bouwstenen;
i. Als er vereisten zijn vanuit safety dan worden die meegenomen in het netwerkontwerp.

CSR 3.2.4 Gelaagde opbouw van het netwerk

In industriële omgevingen wordt voor de gelaagde opbouw van de netwerkinfrastructuur gerefereerd naar het Purdue model. Dit model gaat ervanuit dat er een aantal lagen zijn te onderscheiden, waarbij er tussen laag 3 en 4 een DMZ[3] wordt ingericht om communicatie tussen IV en IA op digitaal veilige wijze te laten verlopen:

a. Laag 5 is de DMZ tussen het bedrijfsnetwerk en de externe netwerken;
b. Laag 4 is het bedrijfsnetwerk;
c. DMZ om IV en IA netwerken te scheiden (laag 3.5);
d. Laag 3 is gereserveerd voor Operations management;
e. Laag 2 bevat de lokale bediening;
f. Laag 1 bevat de veld controllers;
g. Laag 0 bevat de sensors en actuatoren, ofwel de interface tussen de elektronische wereld en de fysieke wereld.

CSR 3.2.5 Inrichting van het netwerk

Elke overgang tussen twee segmenten dient zodanig ingericht te zijn dat (in beide richtingen) geen verkeer wordt doorgelaten tenzij het noodzakelijk is ("deny by default") voor het veilig functioneren

[3] Een demilitarized zone (DMZ) is een computernetwerk dat dienstdoet als bufferzone tussen twee netwerken.

van het object. Daarnaast dient het objectnetwerk functioneel autonoom te zijn en zodanig te zijn ingericht en uitgerust dat het object ook op basis van lokale bediening kan functioneren.

CSR 3.2.6 Koppelvlakken

Bijzondere aandacht dient besteed te worden aan de koppelvlakken tussen de verschillende segmenten. Daarbij zijn de volgende situaties te onderscheiden:

a. Koppelvlakken tussen segmenten binnen het object:
   De beveiliging van deze koppelvlakken wordt bepaald door een risicobeoordeling op de verschillende zones van het object.
b. Koppelvlakken met het DMZ:
   De beveiliging van deze koppelvlakken wordt bepaald door een risicobeoordeling met expliciet aandacht voor de koppeling met het DMZ en externe netwerken.

Bijlage CSR 4 Het veilig koppelen van beheer- en onderhoudsapparatuur aan ICT- en IA-systemen

CSR 4.1 Doelstelling

Tijdens het verrichten van beheer- onderhoudswerkzaamheden wordt door medewerkers van de Objectbeheerder soms tijdelijk apparatuur (bijvoorbeeld draagbare media, waaronder USB-sticks, externe disks, laptop, tablet, CD's, DVD's, enz.)gekoppeld aan de ICT- en IA-omgeving (PLC's, servers, routers, switches, enz.) van de Objecteigenaar. Hierdoor ontstaan cybersecurity risico's zoals b.v. malwarebesmetting of binnendringing van het netwerk. De Objectbeheerder dient deze risico's te mitigeren.

CSR 4.2 Best practice

CSR 4.2.1 Soorten apparatuur

Met betrekking tot het koppelen van apparatuur wordt er onderscheid gemaakt tussen een tweetal soorten apparaten:

a. Actieve apparaten;
b. Passieve apparaten.

Actieve apparaten

Onder actieve apparaten wordt verstaan apparaten die zelfstandig kunnen opereren en over een Operating System beschikken, zoals b.v. een laptop of tablet.

Passieve apparaten

Onder passieve apparaten wordt verstaan apparaten die een actief apparaat nodig hebben voor informatie-uitwisseling. Dit zijn gegevensdragers en opslagmedia, zoals b.v. USB-sticks, externe disks, DVD's, CD-ROM's.

CSR 4.2.2 Instructies voor gebruik van actieve apparaten

Initieel

a. Zorg dat het apparaat gehardend is;
b. Versleutel de harde schijf van het apparaat;
c. Beveilig de toegang tot het apparaat met een sterk wachtwoord;
d. Installeer een malwarescanner;
e. Zet de interne firewall aan op het apparaat.

Vóór en tijdens elk gebruik

a. Gebruik het apparaat uitsluitend voor beheer en onderhoud van IA systemen van Objecteigenaar;
b. Alvorens verbinding te maken met het IA netwerk op de objecten, controleer of de laatste updates en patches zijn geïnstalleerd op de aan te sluiten randapparatuur en installeer deze indien nodig;
c. Alvorens verbinding te maken met het IA netwerk op de objecten, installeer de laatste updates van de malwarescanner op aan te sluiten apparaat en scan deze;
d. Alvorens verbinding te maken met het IA netwerk op de objecten, download op de randapparatuur de benodigde te installeren updates en patches voor de betreffende ICT en IA systemen;
e. Alvorens verbinding te maken met het IA netwerk op de objecten, download ICT of IA-software (updates en patches) uitsluitend vanaf een betrouwbare bron en via een beveiligde verbinding;
f. Alvorens verbinding te maken met het IA netwerk op de objecten, controleer de integriteit van downloads van ICT en IA software met de meegeleverde hashcode;
g. Alvorens verbinding te maken met het IA netwerk op de objecten, controleer de downloads op malware voordat deze worden geïnstalleerd binnen de ICT of IA omgeving;

h. Alvorens verbinding te maken met het IA netwerk op de objecten, zet 3G, 4G, 5G, WiFi, Bluetooth uit (koppelingen tussen IA en andere netwerken zijn niet toegestaan) en laat deze gedurende de koppeling met het IA netwerk uit staan;
i. Alvorens verbinding te maken met het IA netwerk op de objecten, dienen mobiele gegevensdragers door Objectbeheerder ter controle gescand te worden op malware.

CSR 4.2.3 Instructies voor gebruik van passieve apparaten

a. Gebruik uitsluitend de voorgeschreven opslagmedia voor de koppeling met ICT- of IA-systemen;
b. Zorg dat alle gegevens op USB-sticks en externe harde schijven versleuteld zijn, volgens de richtlijn voor het omgaan met vertrouwelijke gegevens;
c. Scan gegevensdragers zoals b.v. USB-sticks, externe harde schijven, CD-ROM's, DVD's en diskettes elke keer vóór gebruik binnen de ICT- of IA-omgeving op malware;
d. Vervang een gegevensdrager waarop malware is ontdekt door een nieuwe gegevensdrager;
e. Alvorens verbinding te maken met het IA netwerk op de objecten, dienen gegevensdragers door Objectbeheerder ter controle gescand te worden op malware.

CSR 4.2.4 Smartphones en Tablets

Voor beheer en onderhoudswerkzaamheden mogen smartphones en tablets uitsluitend na een risicoanalyse en -afweging worden ingezet.

Bijlage CSR 5 Draadloze netwerken

CSR 5.1 Doelstelling

Middels draadloze communicatie is het mogelijk om op afstand te communiceren met een ander apparaat. WIFI, infrarood, Bluetooth, LoRa, 4G en 5G zijn enkele methoden voor draadloze communicatie. In tegenstelling tot bedrade communicatie hoeft een aanvaller geen fysieke toegang te hebben tot het netwerk of de apparatuur. Doelstelling is draadloze communicatie zo veel mogelijk te beperken en (waar gebruikt) te beveiligen tegen binnendringing en/of manipulatie.

CSR 5.2 Best practices

Basisuitgangspunt is dat de draadloze interfaces in apparaten en systemen zijn uitgeschakeld. Waar draadloze communicatie toch wordt ingezet, geldt het volgende:

a. Het gebruik van draadloze communicatie voor besturing en bediening van een object is niet toegestaan;
b. Het gebruik van draadloze communicatie voor het doorgeven van meetinformatie voor meten is uitsluitend toegestaan als het communicatiekanaal niet gebruikt kan worden voor configuratie, herstarten, uitschakelen of op enige andere wijze manipuleren van de meeteenheid;
c. Het gebruik van draadloze communicatie (o.a. WIFI, Bluetooth, IR, maar niet beperkt hiertoe) voor configuratie van apparatuur is uitsluitend toegestaan als de mogelijkheid tot draadloze communicatie na configuratie wordt uitgeschakeld;
d. Het draadloze netwerksegment is (bij voorkeur fysiek) gescheiden van het overige netwerk;
e. Communicatie tussen het draadloze netwerk en het vaste IA netwerk loopt via een beveiligd koppelvlak;
f. Bij draadloze verbindingen wordt gebruik gemaakt van encryptiemiddelen waarvoor het NBV een positief inzetadvies heeft afgegeven;
g. Voor de inzet van draadloze communicatie dient een risicoanalyse en afweging gemaakt te worden waarin ook de restrisico's en compenserende maatregelen zijn uitgewerkt;
h. Daar waar draadloze communicatie wordt toegepast dient dit te worden gedocumenteerd en onderhouden;
i. Telemetriesystemen o.b.v. GPRS, 4G, 5G enz. dienen koppelingen tussen SIM-kaart ID en Mac-adres van het bijbehorende apparaat vast te leggen;
j. De risicoanalyse en –afweging dient voorgelegd te worden aan de objecteigenaar voor goedkeuring;
k. Draag zorg voor passende fysieke beveiliging van de draadloze netwerkcomponenten om te voorkomen dat kwaadwillenden toegang hebben tot de infrastructuur;
l. Draadloze communicatie dient op een veilige wijze geconfigureerd te worden;
m. Draadloze communicatie dient te worden gelogd in overeenstemming met de logging richtlijn.

Bijlage CSR 6 IIoT

CSR 6.1 Doelstelling

Industrial Internet of Things (IIoT) apparatuur vindt ook binnen de IA steeds meer zijn weg. Het is van belang om deze apparatuur op een cyberveilige wijze te gebruiken.

CSR 6.2 Best practices

Voor gebruik van IIoT apparatuur binnen de IA-omgeving dient tenminste te worden voldaan aan het volgende:

a. Voordat IIoT wordt ingezet dient een risico en privacy assessment te zijn uitgevoerd en zijn waar relevant mitigerende maatregelen getroffen;
b. IIoT toepassingen worden net als IA toepassingen beheerd en onderhouden en zijn derhalve opgenomen in het asset management CMDB, waarbij alle mogelijkheden om gegevens te verzamelen zijn gedocumenteerd;
c. IIoT mag uitsluitend worden gebruikt voor het verzamelen van (meet)gegevens of telemetrie, niet voor het sturen of besturen van installaties;
d. IIoT apparaten dienen in een apart netwerksegment te worden geplaatst dat is gescheiden middels een firewall die uitsluitend de noodzakelijke communicatie doorlaat;
e. Verschillende IIoT systemen worden van elkaar geïsoleerd;
f. Principes van least privileges en hardening (uitschakelen debug interfaces, software services en andere niet gebruikte functionaliteit) worden toegepast;
g. Risico gestuurd dienen kwetsbaarhedenscans uitgevoerd te worden voor de gebruikte IIoT apparatuur. Hierbij is aandacht voor kwetsbaarhedenscans, netwerk en penetratietesten;
h. IIoT apparaten dienen gebruik te maken van wachtwoorden die voldoen aan de gestelde vereisten voor wachtwoorden;
i. Elk IIoT apparaat heeft een uniek, sterk wachtwoord dat niet af te leiden is uit andere wachtwoorden, device naam of gebruikersnaam. Hierbij dient de wachtwoordrichtlijn te worden gevolgd;
j. Pas waar mogelijk, en in overeenstemming met het weerstandsniveau van het object en de te beschermen functionaliteit, two-factor authenticatie toe;
k. Alle niet gebruikte protocollen dienen te worden uitgeschakeld;
l. Niet gebruikte (logische en fysieke) poorten dienen te worden uitgeschakeld of afgesloten;
m. IIoT toepassingen worden risico gestuurd technisch gemonitord;
n. Foutieve inlogpogingen worden gelogd;
o. Het aantal toegestane foutieve inlogpogingen wordt beperkt;
p. IIoT toepassingen worden voor ingebruikname afdoende getest;
q. IIoT systemen vallen ook onder het regime van incident management, patchmanagement, configuratiemanagement en changemanagement;
r. De gebruikte IIoT apparatuur dient voordat deze kan worden gebruikt, voldoende authenticatie te bieden, die in overeenstemming is met het weerstandsniveau van het object;
s. Security by design principes en secure development processes worden opgevolgd;
t. De life cycle van IIoT apparatuur is vastgelegd en wordt nageleefd;
u. Vermijd het gebruik van proprietary protocollen en versleutelingsalgoritmen, en pas uitsluitend bekende, gedocumenteerde en updatebare protocollen en versleutelingsalgoritmen toe;
v. IIoT apparaten dienen te kunnen herstarten vanaf een vooraf gedefinieerde en beveiligde configuratie en daarbij de integriteit van de software te kunnen controleren;
w. Alle beschikbare beveiligingsmaatregelen op de IIoT apparaten staan standaard aan;
x. Bij verwerking van persoonsgegevens dient te worden voldaan aan de AVG;
y. Inzet van IIoT apparatuur dient zodanig te zijn ontworpen en geïmplementeerd dat grootschalige uitval ervan (door onbeschikbaarheid of compromittering) niet kan leiden tot uitval of onbeheersbaarheid van het object, of waardoor onacceptabele risico's ontstaan;
z. IIoT apparaten kunnen zelfstandig herstellen van tijdelijke uitval van netwerkfunctionaliteit en/of stroomuitval en hun functie hervatten;

aa. Het is op eenvoudige en gedocumenteerde wijze mogelijk om (vertrouwelijke of persoonlijke) informatie van het IIoT apparaat te verwijderen;
bb. Secure setup en validatie daarvan is gedocumenteerd;
cc. Er is een Coordinated Vulnerability Disclosure (CVD) policy voor de IIoT apparatuur;
dd. Alle security parameters dienen op een veilige en versleutelde wijze te worden opgeslagen op het apparaat.

Bijlage CSR 7 Wachtwoorden

CSR 7.1 Doelstelling

Wachtwoorden zijn een essentiële authenticatiemethode om personen, assets of processen toegang te geven tot die functionaliteit en gegevens die noodzakelijk zijn voor het uitvoeren van de beoogde functie, alsook om deze te beschermen tegen oneigenlijk gebruik door anderen. In deze richtlijn zijn de minimale best practices opgenomen voor het gebruik, wijzigen en beschermen van wachtwoorden in IA systemen.

Met de steeds verder toenemende rekenkracht van computers is het van belang dat wachtwoorden complex genoeg zijn en blijven, om weerbaar te blijven tegen tools om wachtwoorden te kraken. Het gebruik van sterke wachtwoorden met een voldoende complexiteit maakt het economisch onrendabel en in de praktijk onhaalbaar om wachtwoorden binnen de IA-omgeving van objecten te achterhalen.

Het is van groot belang iedereen in lijn werkt met de minimale vereisten voor wachtwoordcomplexiteit en ervoor zorgt dat de complexiteit van alle gebruikte wachtwoorden met de tijd meegaat. Biometrische authenticatie biedt een alternatief voor wachtwoorden, of kunnen worden toegepast voor 2-factor authenticatie.

CSR 7.2 Best practice

CSR 7.2.1 Vereisten aan wachtwoorden

Aan wachtwoorden voor alle gebruikers (zowel personen als processen en apparaten) worden eisen gesteld m.b.t. lengte, complexiteit, geldigheidsduur en hergebruik:

a. Wachtwoorden hebben een minimale lengte, passend bij het soort account;
b. Wachtwoorden hebben een minimale complexiteit (verplichte karakterset) waaruit het wachtwoord moet bestaan:
    i. Hoofdletters;
    ii. Kleine letters;
    iii. Cijfers;
    iv. Speciale karakters, bijvoorbeeld: “;’:<>,.?!@#$%&*()+=_-^/\;
c. Wachtwoorden hebben een maximale geldigheidsduur;
d. Wachtwoorden kunnen niet worden hergebruikt.

Deze eisen zijn afhankelijk van het soort gebruikersaccount en gebruik. In algemeenheid geldt: hoe meer rechten aan een account zijn toegekend, hoe zwaarder de eisen.

De volgende zaken dienen niet te worden opgenomen in, of onderdeel uit te maken van, wachtwoorden:

a. Namen van familieleden, huisdieren, vrienden, collega’s, stripfiguren, etc.;
b. Computernamen en -termen, commando’s, naam van de software of hardware, naam van het bedrijf dat het heeft geleverd;
c. Woorden verwijzend naar organisatie, object of locatie, bijvoorbeeld: Rijkswaterstaat, Waterschap, Amaliasluis, gemaalDeHeining, Rotterdam;
d. Geboortedata en andere persoonlijke informatie als adres en telefoonnummers;
e. Eén van de voorafgaande woordsoorten, gevolgd door een getal (bijvoorbeeld: geheim01, welkom123, GuustFlater13, etc.).

CSR 7.2.2 Gegevensversleuteling

Voor versleuteling van gegevens t.b.v. gegevensuitwisseling dienen wachtwoorden te voldoen aan:

a. Wachtwoordlengte: minimaal 8 karakters;
b. Wachtwoord complexiteit: combinatie van hoofdletters, kleine letters, cijfers en leestekens, tenminste 2 van elk.

CSR 7.2.3 Soorten accounts

Voor de IA-omgeving van objecten worden verschillende accounts onderkend, met elk hun eigen vereisten voor wachtwoordgebruik.

Standaardaccount fabrikant: Standaard accounts en -wachtwoorden die toegepast worden in ICT- en IA-producten van fabrikanten mogen niet worden gebruikt en dienen te zijn uitgeschakeld.

SCADA-Operatoraccount
Een persoonlijk account dat wordt gebruikt voor de bediening van SCADA systemen
Soort: persoonsgebonden (terug te herleiden naar een individu)
Wachtwoord vervanging: 180 dagen
Wachtwoordlengte: minimaal 20 karakters

Wachtwoord complexiteit: combinatie van hoofdletters, kleine letters, cijfers en leestekens, tenminste 2 van elk.

SCADA-applicatiebeheeraccount
Een persoonlijk account dat wordt gebruikt om de applicatie op het SCADA systeem te beheren
Soort: persoonsgebonden (terug te herleiden naar een individu)
Wachtwoord vervanging: 180 dagen
Wachtwoordlengte: minimaal 20 karakters

Wachtwoord complexiteit: combinatie van hoofdletters, kleine letters, cijfers en leestekens, tenminste 2 van elk.

SCADA-Systeemaccount (service/applicatie account)
Een account dat ervoor zorg draagt dat een applicatie zonder menselijke interventie applicatieopdrachten kan uitvoeren onder speciale rechten.
Soort: service
Wachtwoord vervanging: 365 dagen
Wachtwoordlengte: minimaal 20 karakters

Wachtwoord complexiteit: combinatie van hoofdletters, kleine letters, cijfers en leestekens, tenminste 2 van elk.

SCADA-Administratoraccount
Een persoonlijk account dat op de systemen volledig beheer heeft d.m.v. administrator rechten.
Soort: persoonsgebonden (terug te herleiden naar een individu)
Wachtwoord vervanging: 180 dagen
Wachtwoordlengte: minimaal 20 karakters

Wachtwoord complexiteit: combinatie van hoofdletters, kleine letters, cijfers en leestekens, tenminste 2 van elk.

Kantoorautomatiseringsaccount (KA-account)
Het persoonlijke gebruikers account waarmee men kan werken op de organisaties Kantoorautomatiseringsomgeving.
Soort: persoonsgebonden (terug te herleiden naar een individu)
Wachtwoord vervanging: 90 dagen
Wachtwoordlengte: minimaal 8 karakters

Wachtwoord complexiteit: combinatie van hoofdletters, kleine letters, cijfers en leestekens, tenminste 1 van elk.

CSR 7.2.4 Tips voor het omgaan met wachtwoorden

Enkele tips:

a. Gebruik een wachtwoord dat is gebaseerd op een zin, een songtekst of een rijmpje. Zet de eerste letters van ieder woord achterelkaar, en probeer letters door cijfers te vervangen (Bijvoorbeeld: Het rijmpje “Als het regent in mei is april voorbij en leggen alle vogels een ei!” wordt “Ahri5i4velavee!”, waarbij de maanden zijn vervangen door cijfers).

b. Gebruik een zin (passphrase) in plaats van een wachtwoord (password). Typ de woorden van een makkelijke zin achterelkaar en vervang woorden of letters door hoofdletters, getallen of lettertekens (Bijvoorbeeld: 3KleineKleutertjesdiezatenopeen###).
c. Gebruik een elektronische wachtwoordkluis die speciaal voor dit doel is ontwikkeld en bij voorkeur wordt beheerd door de organisatie. Enkele voorbeelden van veelgebruikte wachtwoordkluizen zijn Keepass 2, Roboform, Dashlane, LastPass.
d. Als een wachtwoord in een elektronische wachtwoordkluis wordt opgeslagen, dan is een wachtwoord nodig om die applicatie te openen. Daarvoor geldt dezelfde wachtwoordrichtlijn voor het meest complexe opgeslagen wachtwoord in de kluis.
e. Gebruik voor je bedrijfs-account niet hetzelfde wachtwoord als voor je privéaccounts (bijvoorbeeld: persoonlijke gmail, facebook, ANWB site, bol.com, etc.).
f. Gebruik binnen het bedrijf niet overal hetzelfde wachtwoord. Gebruik een verschillend wachtwoord voor je gewone desktopomgeving, je bedienplek of andere gebruikte accounts.
g. Deel wachtwoorden van persoonlijke accounts met niemand. Wachtwoorden voor niet-persoonlijke accounts mogen alleen gedeeld worden indien dit is vereist volgens de procedures.
h. Wachtwoorden mogen nooit worden opgeschreven of digitaal worden opgeslagen zonder te zijn gecodeerd .
i. Schrijf nooit een wachtwoord in e-mail, chat of ander communicatiemiddel.
j. Praat niet over je wachtwoord, geef geen hints over je wachtwoord aan anderen.
k. Indien een wachtwoord fysiek moet worden opgeslagen (bijvoorbeeld, omdat dat volgens een veiligheidsprocedure moet), sla het wachtwoord dan op in een fysieke kluis. Zorg er dan voor dat de sleutel niet eenvoudig te vinden is of dat de kluis op een andere locatie staat.

CSR 7.2.5 Wijzigen van wachtwoorden

Als het wijzigen van wachtwoorden niet automatisch wordt afgedwongen, zorg dan dat het procedureel wordt afgedwongen. Dit kan simpelweg door zelf (bijvoorbeeld op de eerste maandag van de maand) het wachtwoord te wijzigen en dit vast te leggen in een korte procedure.

Bijlage CSR 8 Patchmanagement

CSR 8.1 Doelstelling

Vrijwel alle apparatuur aanwezig op een object heeft te maken met software en/of firmware. Om het aantal kwetsbaarheden in deze apparatuur tot een minimum beperkt te houden, is het van belang om de software en firmware up-to-date te houden en regelmatig te patchen.

Goed patchmanagement draagt bij aan het voorkomen van ongeautoriseerde toegang tot systemen. Door bekende kwetsbaarheden tijdig te repareren, kan een kwaadwillende hiervan niet langer misbruik maken.

Deze richtlijn helpt een effectief patch management beleid op te stellen en te volgen, waarbij aandacht is voor de risicobeoordeling van de patch op de functies van het object en daarmee ook de business impact voor het (al dan niet) uitvoeren van patches.

CSR 8.2 Best practice

CSR 8.2.1 Bepalen van uit te rollen patches

Tenminste de volgende zaken behoren te worden opgenomen in de patch management procedures, om te bepalen welke patches relevant zijn voor het object en uitgerold dienen te worden:

a. Inventariseer voor het object welke software en firmware er op elk apparaat draait en neem dit op in het (bij voorkeur centrale) CMDB of asset management systeem;
b. Houd bij welke kwetsbaarheden er zijn en worden ontdekt voor de systemen die in gebruik zijn. Beoordeel de risico's van de kwetsbaarheden voor het object (zie paragraaf CSR 8.2.2);
c. Houd bij welke patches er uitkomen voor alle apparaten en controleer welke relevant zijn. Indien patches een invloed kunnen hebben op de werking van (b.v. SCADA-) software, houdt bij welke patches zijn goedgekeurd door de leverancier/fabrikant en rol alleen goedgekeurde patches uit;
d. Maak een alternatief mitigatievoorstel indien een patch nog niet is goedgekeurd of besloten wordt om een specifieke patch niet te installeren. Bepaal de risico's die overblijven indien wordt gekozen voor de alternatieve migratie;
e. Houd voor beheer en onderhoud een lijst bij met alle te installeren patches en de systemen waarop dit dient te gebeuren.

CSR 8.2.2 Risicobeoordeling

Zolang een kwetsbaarheid niet is verholpen door installatie van een patch of door een andere vorm van mitigatie, is er kans op misbruik van die kwetsbaarheid. Bepaal het risico op misbruik door het beschouwen van kans en impact.

Kans

De kans dat een kwetsbaarheid wordt uitgebuit is afhankelijk van de blootstelling van de kwetsbaarheid en de uitvoerbaarheid van het exploiteren van de kwetsbaarheid.

De kans dat de kwetsbaarheid wordt uitgebuit		Omschrijving kans en daarmee het benutten van de kwetsbaarheid
1	Verwaarloosbaar t > 5 jaar	De kans en daarmee het falen of misbruik van de functie van het object wordt niet binnen 5 jaar verwacht.
2	Klein (3 jaar < t ≤ 5 jaar)	De kans en daarmee het falen of misbruik van de functie van het object wordt tussen 3 jaar en 5 jaar na nu verwacht.
3	Middelmatig (2 jaar < t ≤ 3 jaar)	De kans en daarmee het falen of misbruik van de functie van het object wordt tussen 2 jaar en 3 jaar na nu verwacht.
4	Groot (1 jaar < t ≤ 2 jaar)	De kans en daarmee het falen of misbruik van de functie van het object wordt tussen 1 jaar en 2 jaar na nu verwacht.
5	Zeker (t ≤ 1 jaar)	De kans en daarmee het falen of misbruik van de functie van het object wordt tussen nu en 1 jaar verwacht.

Impact

Indien de kwetsbaarheid wordt uitgebuit dan heeft dit impact op het object. Deze impact dient te worden bepaald op basis van consequenties. Deze consequenties kunnen in verschillende categorieën van RAMSSHEEP liggen. De mee te nemen consequentiecategorieën zijn mede afhankelijk van het object. De categorie met de grootste impact consequentie wordt overgenomen voor de risicomatrix en bepaalt uiteindelijk samen met de kans het risico die in de risicomatrix wordt weergegeven voor het object.

RAMSSHEEP

R: Reliability (Betrouwbaarheid)
A: Availability (Beschikbaarheid)
M: Maintainability (Onderhoudbaarheid)
S: Safety (veiligheid)
Se: Security (Beveiliging)
H: Health (Gezondheid)
E: Environment (Omgeving en Milieu)
€: Economics (Levensduurkosten)
P: Politics (Politiek)

	Impact			
	Verwaarloosbaar (1)	Beperkt (2)	Groot (3)	Ernstig (4)
R	Het niet patchen leidt tot een niet compliancy registratie en rapportage en heeft negatieve invloed op de betrouwbaarheid van het betreffend object maar heeft een verwaarloosbare invloed op de hoofdfunctie.	Het niet patchen leidt tot een niet compliancy registratie en rapportage en heeft negatieve invloed op de betrouwbaarheid van het betreffende object en heeft een minimale negatieve invloed op de hoofdfunctie.	Het niet patchen leidt tot een niet compliancy registratie en rapportage en heeft negatieve invloed op de betrouwbaarheid van het betreffend object en heeft ernstige negatieve invloed op de hoofdfunctie.	Het niet patchen leidt tot een niet compliancy registratie en rapportage en heeft negatieve invloed op de betrouwbaarheid van het betreffend object en heeft catastrofale negatieve invloed op de hoofdfunctie.
A	Het niet patchen leidt tot een niet compliancy registratie en rapportage en heeft negatieve invloed op de beschikbaarheid van het betreffend object maar heeft een verwaarloosbare invloed op de hoofdfunctie.	Het niet patchen leidt tot een niet compliancy registratie en rapportage en heeft negatieve invloed op de beschikbaarheid van het betreffend object maar heeft een minimale invloed op de hoofdfunctie.	Het niet patchen leidt tot een niet compliancy registratie en rapportage en heeft negatieve invloed op de beschikbaarheid van het betreffend object en heeft ernstige negatieve invloed op de hoofdfunctie.	Het niet patchen leidt tot een niet compliancy registratie en rapportage en heeft negatieve invloed op de beschikbaarheid van het betreffend object en heeft catastrofale negatieve invloed op de hoofdfunctie.
M	Het niet patchen leidt tot een niet compliancy registratie en rapportage en maakt dat onderhoud in een later stadium verwaarloosbaar moelijker uitgevoerd kan worden binnen	Het niet patchen leidt tot een niet compliancy registratie en rapportage en maakt dat onderhoud in een later stadium minimaal moeilijker uitgevoerd kan worden binnen de	Het niet patchen leidt tot een niet compliancy registratie en rapportage en maakt dat onderhoud in een later stadium niet uitgevoerd kan worden binnen de randvoorwaarden van gebruik, hetgeen	Het niet patchen leidt tot een niet compliancy registratie en rapportage en maakt dat onderhoud in een later stadium niet uitgevoerd kan worden binnen de randvoorwaarden van gebruik, hetgeen

	de randvoorwaarden van gebruik.	randvoorwaarden van het gebruik.	ernstige negatieve invloed heeft op de prestaties van de netwerkschakel.	catastrofale negatieve invloed heeft op de prestaties van de netwerkschakel.
S	Het niet patchen leidt tot een niet compliancy registratie en rapportage en heeft een verwaarloosbare invloed op gebruiksveiligheid van het object, maar dit blijft binnen geaccepteerde grenzen.	Het niet patchen leidt tot een niet compliancy registratie en rapportage en leidt tot een situatie die de geaccepteerde grenzen voor gebruiksveiligheid benaderd en leidt daardoor tot een minimaal aantal extra ongelukken met tijdelijke gezondheidsschade of letsel zonder verzuim.	Het niet patchen leidt tot een niet compliancy registratie en rapportage en leidt tot het niet voldoen aan gestelde eisen ten aanzien van gebruiksveiligheid wat daardoor leidt tot een ernstige toename van het aantal ongelukken met blijvend letsel of met blijvende gezondheidsschade.	Het niet patchen leidt tot een niet compliancy registratie en rapportage en heeft een catastrofaal negatief effect op de gebruiksveiligheid wat leidt tot extra dodelijk gevaar bij normaal gebruik.
Se	Het niet patchen leidt tot een niet compliancy registratie en rapportage en heeft negatieve invloed op de fysieke en of logische toegangsbeveiliging van het betreffende object maar heeft een minimale invloed op de hoofdfunctie.	Het niet patchen leidt tot een niet compliancy registratie en rapportage en heeft negatieve invloed op de fysieke en of logische toegangsbeveiliging van het betreffende object en heeft een minimale negatieve invloed op de hoofdfunctie.	Het niet patchen leidt tot een niet compliancy registratie en rapportage en heeft negatieve invloed op de fysieke en of logische toegangsbeveiliging van het betreffend object die tot security incidenten leiden en heeft hiernaast ernstige negatieve invloed op de hoofdfunctie.	Het niet patchen leidt tot een niet compliancy registratie en rapportage en heeft negatieve invloed op de fysieke en of logische toegangsbeveiliging van het betreffende object die tot security incidenten leiden en heeft hiernaast catastrofale negatieve invloed op de hoofdfunctie en of de prestaties van de netwerkschakel.
H	Het niet patchen heeft een verwaarloosbare negatieve invloed op de gezondheid.	Het niet patchen heeft een minimale negatieve invloed op de gezondheid.	Het niet patchen heeft een ernstige negatieve invloed op de gezondheid.	Het niet patchen heeft een catastrofale negatieve invloed op de gezondheid en veroorzaakt overlijden.
E	Het niet patchen heeft een verwaarloosbaar negatief effect op het gebruik.	Het niet patchen heeft een beperkt negatief effect op het gebruik en beperkt zich tot consequenties voor het lokale netwerk.	Het niet patchen maatregel heeft een ernstig negatief effect op het gebruik en heeft consequenties voor het regionale netwerk.	Het niet patchen heeft een catastrofaal negatief effect op het gebruik en heeft consequenties voor het landelijke netwerk.

€	Uitstel patch geeft < 50 k Euro aan extra onderhoudskosten	Uitstel patch geeft < 500 k Euro aan extra onderhoudskosten	Uitstel patch geeft < 1000 k Euro aan extra onderhoudskosten.	Uitstel patch geeft > 1000 k Euro aan extra onderhoudskosten
P	Het niet patchen leidt tot een niet compliancy registratie en rapportage en heeft verder geen politieke consequenties.	Het niet patchen leidt tot een niet compliancy registratie en rapportage en is mogelijk aanleiding voor verscherpte controles door toezichthouders.	Het niet patchen leidt tot een niet compliancy registratie en rapportage en is mogelijk aanleiding voor negatieve media berichtgeving die tot kamer vragen kunnen leiden.	Het niet patchen leidt tot een niet compliancy registratie en rapportage en de positie van Dijkgraaf, DG, de Minister of Staatssecretaris staat ter discussie.

Risico

Het uiteindelijke risico wordt gepaald door het combineren van kans en impact in een risicomatrix.

		Impact			
		Verwaarloosbaar (1)	Beperkt (2)	Groot (3)	Ernstig (4)
kans	Verwaarloosbaar (1)	Acceptabel (1)	Acceptabel (2)	Acceptabel (3)	Acceptabel (4)
	Klein (2)	Acceptabel (2)	Acceptabel (4)	Ongewenst (6)	Ongewenst (8)
	Gemiddeld (3)	Acceptabel (3)	Ongewenst (6)	Ongewenst (9)	Ongewenst (12)
	Groot (4)	Acceptabel (4)	Ongewenst (8)	Ongewenst (12)	Onacceptabel (16)
	Zeker (5)	Ongewenst (5)	Ongewenst (10)	Onacceptabel (15)	Onacceptabel (20)

De risicoscore wordt bepaald door kans- en impactscore met elkaar te vermenigvuldigen. De hoogte van dit getal geeft aan hoe noodzakelijk een beheersmaatregel in de vorm van een patch is. Hierin worden drie niveaus onderscheiden: onacceptabel (rood), ongewenst (oranje) of acceptabel (groen).

1. Onacceptabel — Risicoscore 15 t/m 20:

Er moeten direct beheersmaatregelen worden getroffen om het risico te beheersen. Dat kan door de patch zo snel mogelijk te implementeren of minimaal (tijdelijk) compenserende maatregelen te treffen.

2. Ongewenst — Risicoscore 5 t/m 12:

De patch moet worden doorgevoerd om het risico te beheersen ofwel worden aangetoond waarom dit nu niet haalbaar/noodzakelijk is. Een planning voor het doorvoeren van de patch is vereist naast tijdelijke compenserende maatregelen om zolang het risico te reduceren.

3. Acceptabel — Risicoscore 1 t/m 4:

De patch hoeft niet direct doorgevoerd te worden en kan gewoon worden doorgevoerd binnen het geplande reguliere onderhoudsmoment van de systemen.

CSR 8.2.3 Inplannen van patches

Afhankelijk van de urgentie van de patches, kunnen deze tijdens regulier periodiek onderhoud worden geïnstalleerd. Het is soms noodzakelijk apparatuur opnieuw op te starten na installatie van patches. Tijdens zulke herstarts is het mogelijk dat het object niet kan worden bediend. Inplannen van patches dient dan ook altijd te gebeuren in overleg zodat de operatie niet wordt verstoord.

CSR 8.2.4 Testen van patches

CSR 1.1.1 Om te voorkomen dat de uitrol van patches problemen geeft op het object, dienen patches vooraf te worden getest op werking en integriteit. Bij voorkeur gebeurt dit in een OTA-omgeving.

CSR 8.2.5 Verantwoord uitrollen van ingeplande en geteste patches

Plan voor roll-back bij falende patches

a. Zorg voor een actuele en goed werkende back-up, waarop kan worden teruggevallen indien een patch problemen geeft na installatie;
b. Overweeg een extra back-up te maken vlak voordat patches worden geïnstalleerd;
c. Reserveer bij de geplande onderhoudswerkzaamheden tijd voor een eventuele roll-back van back-up op apparatuur.

Controleer voorafgaand aan de uitrol van een patch de systeem eventlog. (het is belangrijk eventueel aanwezige problemen vooraf te kennen om na de uitrol van een patch te kunnen bepalen welke eventuele problemen door de patch veroorzaakt zijn en welke al bestonden).

Controleren of patches succesvol zijn uitgerold

a. Controleer na de uitrol van de patch of de uitrol is geslaagd en goed is afgerond (controleer de system eventlog op mogelijke fouten);
b. Indien de patch succesvol is uitgerold, controleer de werking van het object niet is aangetast en of alle toepassingen nog functioneren als verwacht.

Controleren of systeem hardening niet is aangetast

a. controleer of de systeem hardening niet is aangetast door het installeren van de patch. Bijvoorbeeld:
    i. Zijn afgesloten poorten niet opengezet;
    ii. Zijn uitgeschakelde of verwijderde programma's en/of DLL's niet opnieuw geïnstalleerd of geactiveerd;
b. Indien de hardening is aangetast, dient het niveau van hardening te worden hersteld.

Bijlage CSR 9 Hardening

CSR 9.1 Doelstelling

Hardening betreft het verwijderen of uitschakelen van overbodige en/of ongebruikte functionaliteit van een apparaat en is van toepassing op software, hardware en netwerk. Hardening zorgt ervoor dat systemen minder kwetsbaar zijn voor malware en minder snel gecompromitteerd kunnen worden. Hardening wordt toegepast op zowel IT als IA componenten.

Er worden drie methoden van hardening toegepast, te weten software hardening, hardware hardening en netwerk hardening:

a. Software hardening is van toepassing op operating systemen (bijvoorbeeld Microsoft Windows, Linux, iOS, Android) en applicaties (bijvoorbeeld HMI of engineering software, configuratietools, maar ook MS Office, Acrobat reader, Active-X controls en Adobe Flash);
b. Hardware hardening is van toepassing op bijvoorbeeld firmware, alsook het uitschakelen van niet gebruikte communicatiepoorten, antennes, en overige niet gebruikte functionaliteit;
c. Netwerk (Process Control Network) hardening is van toepassing op bijvoorbeeld uitschakelen van onveilige en niet gebruikte protocollen, het beperken van netwerkverkeer (firewalls) en segmentatie/zonering van het netwerk.

Maak indien mogelijk gebruik van de aanwezig security opties van de fabrikant/leverancier.

CSR 9.2 Best practices

CSR 9.2.1 Basistips

Enkele basistips voor hardening zijn:

a. Software
   i. Operating System;
      - De operationele OS versie dient altijd te worden ondersteund door de OS leverancier;
      - Gebruik waar mogelijk de nieuwste (mogelijke) versie[4];
      - Installeer de laatste (mogelijke) patches[1];
      - Schakel niet-gebruikte system services uit of verwijder deze[5];
   ii. Virtualization layer;
      - Gebruik de nieuwste (mogelijke) versie[1]; Deze versie dient wel te worden ondersteund door de softwareleverancier;
      - Installeer de laatste (mogelijke) patches[1];
      - Schakel niet-gebruikte functionaliteit uit of verwijder deze;
   iii. Applicaties
      - Verwijder alle niet noodzakelijke applicaties;
      - Installeer de nieuwste versie van applicaties[1]; Deze versie dient wel te worden ondersteund door de softwareleverancier;
      - Installeer de laatste (mogelijke) patches[1];
      - Zorg voor secure coding tijdens ontwikkeling van eigen software[6];
   iv. Firmware
      - Installeer de laatste (mogelijke) firmware[1];
b. Hardware
   v. Schakel niet-gebruikte poorten uit
      - Gebruik portblockers als niet-gebruikte poorten niet kunnen worden uitgeschakeld om abusievelijk gebruik te voorkomen en tamper-evident stickers (void stickers) om manipulatie te detecteren;

[4] Download alleen van gevalideerde vendorlocaties en controleer de integriteit van downloads middels een checksum.
[5] Zie ook Hardeningprofielen zoals hierna behandeld.
[6] Zie SSD document van CIP (Center for Information security and Privacy protection)

- Beperk de gebruiksmogelijkheden van de nog openstaande poorten (bv. USB alleen voor hid (muis/keyboard)); Gebruik tamper-evident stickers (void stickers) om manipulatie te detecteren;

vi. Schakel niet noodzakelijke draadloze toegang uit (bv. WiFi, Bluetooth, IR, NFC, 4G, 5G, LoRa);
vii. Schakel niet gebruikte functionaliteit uit en verwijder deze waar mogelijk (bv. ingebouwde 4G/5G modem, antennes, I/O);

c. Netwerk
viii. Schakel niet-noodzakelijke communicatieprotocollen uit (bv. FTP, SMB, telnet);
ix. Pas netwerksegmentatie toe. Scheidt hierbij essentiële delen voor de besturing van niet essentiële delen;
x. Beperkt netwerkverkeer tussen verschillende netwerkzones middels firewalls.

CSR 9.2.2 Hardening-profielen

Op Internet zijn de nodige hulpmiddelen te vinden ter ondersteuning van het hardening-proces. Hardening (en tooling daarvoor) kan en mag alleen ingezet worden wanneer met zekerheid gesteld kan worden dat de inzet hiervan geen risico vormt voor de continuïteit van werking van het systeem. Het is van belang dit zowel vooraf als achteraf te testen.

Enkele van deze hulpmiddelen zijn:

CIS

De ‘Security Benchmarks’ van CIS heeft op internet standaard hardening-profielen beschikbaar voor de meeste platformen: http://www.cisecurity.org/

CIS Benchmarks: https://www.cisecurity.org/cybersecurity-best-practices/

Microsoft

Microsoft Security Baselines (Security Compliance Toolkit - SCT): https://docs.microsoft.com/en-us/windows/security/threat-protection/security-compliance-toolkit-10

Microsoft Baseline Security Analyzer (MBSA): https://www.microsoft.com/en-us/download/details.aspx?id=19892

Defense Information System Agency (DISA)

Security Technical Implementation Guides (STIGs): https://public.cyber.mil/stigs/downloads/

Bijlage CSR 10 Logging

CSR 10.1 Doelstelling

Vanuit de BIO is logging vereist, waarbij de nadruk ligt op het vastleggen van gebruikershandelingen binnen applicaties, t.b.v. auditing. Deze logvereisten zijn vertaald naar logging voor IA systemen, waarbij de nadruk ligt op het systeemgedrag en –activiteiten. Logging binnen de IA-omgeving heeft dan ook meer betrekking op het waarborgen van beschikbaarheid en integriteit van de IA, door:

a. Het verzamelen, analyseren en reageren op status info van de ICT en ISC/SCADA deelsystemen binnen de IA;
b. Het ontdekken van menselijke fouten of systeem fouten, zoals fouten bij de bediening, maar ook het ontdekken van indringers in systemen;
c. Het ontdekken van corruptie van data of programmatuur;
d. Het ondersteunen van onderzoek na een incident.

CSR 10.2 Best practice

De volgende maatregelen sluiten aan bij de doelstelling van logging van IA systemen:

a. Een syslog server inrichten die de syslog events vanuit de gelaagd opgebouwde objectnetwerk verzamelt en toegankelijk maakt voor analysedoeleinden en automatische waarschuwingen;
b. De syslogserver wordt voorzien van malware protectie, hardening en logging van de activiteiten op de server zelf (toegang, config/systeemaanpassingen en kopieer acties);
c. De syslogserver en syslog database is alleen toegankelijk voor geautoriseerden;
d. De syslog database kan niet gewijzigd of vernietigd worden door beheerders;
e. Het openen van een nieuw logbestand maar ook het verwijderen ervan dient te worden gelogd;
f. De bewaartermijn van de syslog database moet instelbaar zijn met een minimum van een maand;
g. Op aangeven van objecteigenaar wordt de syslog database langer bewaard;
h. De syslog database dient zodanig ingericht te worden dat deze toegankelijk is voor het Security Operations Centre;
i. De ICT en ICS/SCADA systemen die ingezet worden voor het object dienen de syslog gebeurtenissen door te geven aan de syslogserver voor vastlegging in de syslog database;
j. Het ICT of ICS/SCADA deelsysteem binnen de IA dat de logregel veroorzaakt staat vaak niet in de logregel zelf, in dat geval moet de syslog server deze toevoegen aan de opgenomen logregel;
k. Om meldingen goed te kunnen correleren is het essentieel dat tijdsynchronisatie (NTP) is ingericht. Hiervoor dient de interne tijdserver te worden gebruikt. Niet alleen de logserver dient te worden geconfigureerd op een tijdserver, maar ook alle aangesloten componenten zoals PLC’s welke logregels genereren op de logserver;
l. Indien mogelijk dient Transport Layer Security (TLS) via TCP op poort 6514 gebruikt te worden (RFC 5425). Indien dit niet mogelijk is omdat de gebruikte apparatuur dit niet ondersteunt, kan gebruik gemaakt worden van UDP port 514 voor transmissie naar de logserver;
m. Voor zover de ICT en ICS/SCADA systeemcomponenten hierin voorzien dienen de volgende events aangeleverd te worden aan de syslogserver:

Event:	Omschrijving:
Log In	Succesvolle login (lokaal of op afstand)
Manual Log Out	Gebruiker logt zelf uit
Timed Log Out	Uitloggen door voor-ingestelde tijd (time-out)
Value Forcing	Handmatig aangepaste waarde (overschrijving)
Configuration Access	Download van de PLC configuratie naar datadrager

Configuration Change	Upload van de PLC configuratie naar de PLC
Firmware Change	Nieuwe firmware installatie op de PLC
ID/Password Creation or Modification	Creatie of modificatie van een gebruiker of wachtwoord
ID/Password Deletion	Wissen van een gebruiker en wachtwoord in de PLC
Audit Log Access	Toegang tot de logbestanden in de PLC
Time/Date Change	Datum/Tijd aanpassing van de PLC
Unsuccessful Login Attempt	Onjuiste inlog poging op de PLC
Reboot	Herstart van de PLC
Attempted Use of Unauthorized Configuration Software	Ongeautoriseerde poging tot toegang van de PLC configuratie
Invalid Configuration or Firmware Download	Ongeldige configuratie of firmware download
Unauthorized Configuration or Firmware File	Ongeautoriseerde configuratie of firmware bestand
Unexpected Time Signal Out of Tolerance	Onverwachte tijd/datum wijziging
Invalid Field Hardware Changes	Ongeldige hardware aangesloten

n. Het aanleverformaat voor de syslogserver is:

<timestamp> <IP> <Host> <facility> <Severity level> <message>

Voorbeeld:

<Oct 14 2015 22:09:12> <10.1.2.40> <123> <auth> <Alert> <Attempted Use of Unauthorized Configuration Software>

waarbij:

i. <timestamp> bij default tijd in het formaat ‘date "+%b %d %Y %H:%M:%S"’, zoals hierboven;
ii. <IP> IP adres van het device, bijvoorbeeld 10.1.2.40;
iii. <Host> hostnaam of ID van het busdevice, in dit voorbeeld “123” in geval van een computer de hostnaam van de computer;
iv. <facility> soort log gebeurtenis, bijvoorbeeld: kern, user, auth, syslog;
v. <Severity level> bijvoorbeeld Emergency, Alert, Critical, Error, Warning;
vi. <message> het syslog bericht, bijvoorbeeld: Attempted Use of Unauthorized Configuration Software;

Bijlage CSR 11 Malware scanning en opschoning middels een USB

CSR 11.1 Doelstelling

Malware besmettingen zijn vandaag de dag niet meer uit te sluiten. Derhalve worden voor de bescherming van ICT en IA systemen tegen malware oplossingen gevraagd. Bij nieuwbouw systemen dient vanaf het ontwerp hier voldoende aandacht en uitwerking aan gegeven te worden. Echter de maatregelen voor de detectie van en preventie tegen malware kunnen bij de ontwerpkeuzes dilemma's opleveren. In die situaties dient contact en afstemming gezocht te worden voor de uiteindelijke keuze. Ook kunnen er bestaande omgevingen zijn waar (nog) geen antimalware voorzieningen op de ICT en IA systemen zijn getroffen maar waar u meer zekerheid wilt verkrijgen over eventuele aanwezigheid van malware.

Het is van belang dat in deze gevallen malware gedetecteerd en opgeschoond kan worden, door medewerkers die beheer- en onderhoudswerkzaamheden uitvoeren aan ICT en IA systemen.

CSR 11.2 Best practice

CSR 11.2.1 Randvoorwaarden

Een risico bij malware scanning en opschoning is dat wanneer er daadwerkelijk een besmetting heeft plaatsgevonden u niet vooraf weet in welke mate (of met welk soort malware) de computers zijn besmet. Het installeren van een conventionele antivirus oplossing brengt een nieuw risico met zich mee, indien de antivirus software een besmet bestand aantreft op de computer zullen de meeste antivirus software oplossingen (bij standaardinstellingen) deze bestanden proberen op te schonen, in quarantaine te plaatsen of te verwijderen. Dit is uiteraard onwenselijk aangezien de besmette bestanden mogelijk vitaal zijn of noodzakelijk voor de juiste werking voor de bediening van het object.

Randvoorwaarde is dat de ingezette oplossing voor malware scanning zo ingesteld wordt dat het alleen detecteert en rapporteert. Er mag niets verwijderd worden.

De volgende paragrafen schetsen een goede manier om het scannen aan te pakken.

CSR 11.2.2 Voorbereiden USB-stick met antimalware software

a. Gebruik **bij voorkeur een nieuwe USB stick** waar de malwarescan software op geïnstalleerd gaat worden;
b. Als extra beveiliging voor de USB-stick met antimalware software dient bij voorkeur een USB stick met **schrijfbeveiliging** (of een SD-kaart met schrijfbeveiliging, in combinatie met een SD-kaart lezer) gebruikt te worden. Door de schrijfbeveiliging te activeren voordat de USB-stick in het besmette systeem geplaatst wordt, wordt besmetting van de USB-stick voorkomen;
c. Scan de USB stick **voor elk gebruik** op een computer buiten het object met een actuele malwarescan software;
d. De USB-stick moet **voor elk gebruik** voorzien worden van de juiste –en meest actuele- **antimalware** software en malwaredefinities.

Een voorbeeld van een dergelijke antimalware software is de vrij verkrijgbare software van ClamAV welke als portable applicatie kan worden geïnstalleerd op een USB stick en kan worden voorzien van updates op een andere computer.

Voor Windows computers kunt u bijvoorbeeld de nieuwste versie van ClamWin downloaden via http://nl.clamwin.com/ (Voor Linux computers is deze via de website http://www.clamav.net/ verkrijgbaar).

Installeer de software via het installatie programma op een USB stick en na dat de software is voorzien van de laatste versie antivirus definities kan de USB stick gebruikt worden op de object computers welke niet zijn aangesloten op internet.

Standaard staat ClamWin zo ingesteld dat een besmetting alleen zal worden gerapporteerd, indien u er zeker van bent dat een eventueel besmet bestand geen cruciale rol heeft voor de werking van het bedieningssysteem kunt u vanuit het programma het virus verwijderen.

Uiteraard kunnen ook andere antimalware programma's worden gebruikt, mits zo ingesteld dat besmettingen uitsluitend worden gerapporteerd en niet in quarantaine worden geplaatst.

Om er zeker van te zijn dat alle bestanden kunnen worden gescand is het noodzakelijk het scanprogramma met verhoogde rechten op te starten. In Windows is dit "Als administrator starten" of "Run as administrator" en in Linux als "Root" of "Sudo".

CSR 11.2.3 Voorbereiden op malwarescanning

Handel volgens onderstaande werkwijze:

a. Update de USB stick met de laatste antimalware software en laatst beschikbare malwaredefinities;
b. Scan de USB stick met antimalware software **voor elk gebruik** op een computer buiten het object met een actuele malwarescan software;
c. Zet op deze USB stick een malwarescan tool/software die **uitsluitend een rapportage** geeft over de besmetting zonder automatische handelingen;
d. Gebruik een malwarescanner welke **geen verbinding met internet** nodig heeft om op te kunnen starten (bijvoorbeeld i.v.m. licentie controle);
e. Gebruik een USB stick waar de antimalware software als een **portable applicatie** op kan worden geïnstalleerd;
f. De rapportage dient verzameld te worden op los media zoals een USB-stick. Gebruik hiervoor bij voorkeur een nieuwe andere stick dan die waarop de malwarescan software staat;
g. Scan de USB stick met antimalware software ook **na elk gebruik** op een computer buiten het object met een actuele malwarescan software.

CSR 11.2.4 Scannen en opschonen

In onderstaand schema wordt een bedoelde werkwijze getoond om een dergelijk object te schonen. Het proces kent de volgende stappen:

Identificeren

Gebruik de offline malwarescan tool om het systeem te controleren op virussen. Zorg voor correcte rapportage op een centrale plaats. Deze rapportage moet op een apart systeem weggeschreven worden, zodat het proces minimaal verstoord wordt.

Rapporteren

Verzamel de rapportage op aparte media zoals een USB-stick. Gebruik hiervoor bij voorkeur een **nieuwe andere stick** dan die waarop de malwarescan software staat.

Houdt ook bij de verzameling van rapportage rekening met voldoende controle op verwisselbare media: Bij plaatsen van een USB-stick in een besmet object is de kans op besmetting van de USB-stick reëel aanwezig. Herhaal hiertoe stap 6 van de instructie voorbereiding malwarescanning.

Maatregelen treffen

Bij constatering van malware dient gekeken te worden naar mogelijke oplossingen voor het opschonen. Na autorisatie kunnen de te nemen stappen gepland en uitgevoerd worden. Houdt bij het treffen van de maatregelen weer rekening met de mogelijke besmetting van verwisselbare media. Extra aandachtspunt in dit geval is ook: Zorg dat de vervangen / vernieuwde bestanden (als daarvan sprake is) bij plaatsing niet besmet worden. Gebruik zo mogelijk checksums op bron en bestemming om de juistheid van de bestanden te controleren.

Controleren

Herhaal ter controle ten minste de eerste stap (Identificeren).

Bijlage CSR 12 Continuïteitsplan voor energievoorziening

CSR 12.1 Doelstelling

Het continuïteitsplan beschrijft per object de ingezette middelen voor continuïteit van de energievoorziening en acties die moeten worden uitgevoerd om voorbereid te zijn op het herstel na stroomstoringen op objecten. In geval van omvangrijke stroomstoringen is het functioneren van de kritieke ICT en IA systemen geborgd.

De scope van het continuïteitsplan omvat alle kritieke ICT en IA systemen en de daarvoor benodigde energie voorzieningen die noodzakelijk zijn voor de functioneren en veilige werking van het object.

CSR 12.2 Best practice

Elk object heeft een eigen continuïteitsplan voor de energievoorziening. Een continuïteitsplan dient per object te worden opgesteld en tenminste het volgende te bevatten:

a. Risicoanalyse en afweging;
b. Overzicht van systemen, applicaties en services en back-up voorzieningen voor elektriciteit;
c. Overzicht van alle noodzakelijke systeemdocumentatie;
d. Organisatie en borging continuïteitsbeheer;
e. Periodieke beproeving en onderhoud van het continuïteitsplan voor energievoorziening.

Risicoanalyse en afweging

Een risicoanalyse en risicoafweging worden gebaseerd op de functionele kaders en de ontwerpkeuzes, om de kritieke ICT en IA systemen, applicaties services en de benodigde back-up voorzieningen voor de daarvoor benodigde energievoorzieningen in beeld te brengen.

Overzicht van systemen, applicaties en services en back-up voorzieningen

Dit betreft een overzicht van alle kritieke ICT en IA systemen, applicaties en services die operationeel moeten blijven in het geval van uitval van de primaire energie voorzieningen (zoals elektriciteit).

Overzicht van alle noodzakelijke systeemdocumentatie

Dit betreft een overzicht van actuele documentatie die benodigd is voor de noodvoorzieningen voor energie (bijvoorbeeld aansluittekeningen, gebruikshandleiding en procedures voor schakelen tussen noodstroomvoorziening en reguliere stroomvoorziening). De documentatie dient zowel digitaal als in hardcopy op twee fysiek gescheiden locaties bewaard te worden, waarbij wordt voldaan aan de gestelde eisen voor het omgaan met vertrouwelijke informatie.

Organisatie en borging continuïteitsbeheer energievoorziening

Dit betreft een beschrijving van de wijze waarop het beheer en onderhoud van het continuïteitsplan is belegd in de (project)organisatie. Tevens dient er een overzicht te zijn van rolhouders, hun bereikbaarheid en vervangers inclusief hun verantwoordelijkheden en bevoegdheden. Ook dient de afschaling te worden beschreven.

Periodieke beproeving en onderhoud van het continuïteitsplan voor energievoorziening

Dit betreft een beschrijving op welke wijze het continuïteitsplan minimaal jaarlijks wordt beproefd, alsmede een beschrijving van de wijze waarop het continuïteitsplan na iedere activering wordt geëvalueerd en geactualiseerd. Hierbij dient nadrukkelijk aandacht te worden besteed aan de werking van de (nood) energievoorzieningen en gerelateerde voorraden hiervan.

Bijlage CSR 13 Handelswijze bij SOC incidentmeldingen verhoogde dreiging

CSR 13.1 Doelstelling SOC incidentmeldingen

Een Security Operations Center (hierna SOC) monitort (logs van) systemen en netwerkomgevingen van aangesloten objecten. Voor het ontsluiten van deze objecten worden technische maatregelen ingevoerd. Door monitoring kunnen mogelijke cyberincidenten vroegtijdig door het SOC worden gesignaleerd. Om bij cybersecurity incidenten zo snel mogelijk in te kunnen grijpen is het van belang deze direct te kunnen melden aan de objectbeheerder. Cybersecurity incidenten worden soms ook cybersecurity storingen genoemd.

CSR 13.2 Algemeen

Na het ontdekken of vermoeden van een cybersecurity incident door het SOC meldt het SOC dit als een (mogelijk) cybersecurity incident aan de centrale incident helpdesk/storingsdesk/Missie Kritieke Ondersteuning (MKO). Deze entiteit (hierna genoemd MKO) ontvangt de melding van het cybersecurity incident en registreert deze in het daarvoor bedoelde registratiesysteem. Het MKO informeert op haar beurt de storing coördinator van het betreffende object geïnformeerd. De storing coördinator informeert daarna de bedienaar en objectbeheerder. Vervolgens wordt het geïmplementeerde storingsmelding- en cybersecurity incident response proces gevolgd welke aansluit op het storingsproces van het object. Schematisch geeft dit de volgende processtappen.

CSR 13.3 Proces stappen

CSR 13.4 RACI

In onderstaande RACI-matrix is voor elke activiteit aangegeven welke rollen welke verantwoordelijkheden hebben. Daartoe zijn per activiteit letters aan rollen toegekend. Zie voor de betekenis van elke letter de legenda onder de matrix:

Activiteiten Rapportage	SOC	MKO of vergelijkbaar	Storing coördinator	Operator object	Objectbeheerder	Regio
1. Melden cybersecurity incident	RA	I				
2. Registreren cybersecurity incident		RA				
3. Informeren storing coördinator		RA	I			
4. Informeren objectverantwoordelijke/-eigenaar en objectbeheerder/opdrachtnemer			RA	I	I	
5. Reageren op storingsmelding	I	I	I		RA	
6. Informeren operator object en bedienverantwoordelijke			RA	I		
7. Indien nodig veiligstellen van object			C	RA	C	C
8. Terug melden MKO – SOC	I	I	RA		C	
9. Regie en ondersteuning bij oplossen cyberincident	R	I	C	I	A	I

Legenda:

- R = Responsible:

Degene (rol) die de activiteit uitvoert.
Deze letter dient bij elke activiteit aan 1 rol te worden toegekend.

- A = Accountable:

Degene (rol) aan wie door de verantwoordelijke (R) verantwoording wordt afgelegd.
Deze letter dient bij elke activiteit aan 1 rol te worden toegekend.

- C = Consulted:

Degene (rol) die een bijdrage kan leveren in het beoogde resultaat van de activiteit.
Deze letter kan aan meerdere rollen worden toegekend.

- I = Informed:

Degene (rol) die geïnformeerd wordt.
Deze letter kan aan meerdere rollen worden toegekend.

CSR 13.5 Detailbeschrijving processtappen

1. Melden cybersecurity incident
Doel: constateren en melden van een (mogelijk) cybersecurity incident.

Het SOC monitort technische logging van objecten op (mogelijke) cybersecurity incidenten. Indien een (vermoeden van een) cybersecurity incident is geconstateerd dan meldt het SOC dit aan de MKO. Indien het incident ernstig van aard is belt het SOC tevens de MKO om de doorlooptijd zo kort mogelijk te maken.

2. Registreren cybersecurity incident
Doel: het registreren van het (mogelijke) cybersecurity incident.

De MKO registreert het (mogelijke) cybersecurity incident in het daarvoor bedoelde registratiesysteem aan de hand van de verkregen informatie van het SOC.

In de registratie legt de MKO vast:

- welk object het betreft.
- welk systeem (hostnaam) of welk netwerk (netwerknaam) het betreft.
- onder welk centraal meldpunt het object valt.
- korte beschrijving van het cybersecurity incident.
- behandelaarsgroep (kan ook het SOC zijn)
- de ernst van het cybersecurity incident (deze is standaard niet urgent)

3. Informeren storing coördinator
Doel: het infomeren van de storing coördinator over het (mogelijke) cybersecurity incident.

De MKO informeert de (aan het object gerelateerde) storing coördinator over het (mogelijke) cybersecurity incident. Daarbij worden de van het SOC verkregen gegevens over het (mogelijke) cybersecurity incident telefonisch doorgegeven en eventueel per mail bevestigd. Hierbij wordt duidelijk aangegeven dat het om een mogelijk cybersecurity incident gaat.

4. Informeren Objectverantwoordelijke/eigenaar en objectbeheerder/opdrachtnemer
Doel: het infomeren van de Objectverantwoordelijke/eigenaar en objectbeheerder/opdrachtnemer over het (mogelijke) cybersecurity incident.

De storing coördinator informeert de Objectverantwoordelijke/eigenaar en objectbeheerder/opdrachtnemer van het object waar het (mogelijke) cybersecurity incident is geconstateerd per telefoon en mail.

De gegevens over het cybersecurity incident van het SOC worden hierbij doorgegeven. Een monteur van de objectbeheerder/opdrachtnemer gaat op pad om het gemelde cybersecurity incident nader te onderzoeken.

De storing coördinator registreert het cybersecurity incident van het SOC als storing in het beheerdermanagementsysteem, hierbij worden de van MKO ontvangen gegevens vastgelegd.

5. Reageren op storingsmelding
De opdrachtnemer dient conform CSR 14 Incident response te reageren op de melding.

6. Informeren operator object
Doel: het infomeren van de operator over het (mogelijke) cybersecurity incident.

De storing coördinator informeert de operator van het object over het cybersecurity incident van het SOC en de in gang gezette actie om de monteur van de Objectbeheerder het incident te laten onderzoeken.

7. Indien nodig veiligstellen van object
Doel: voorkomen van ongevallen en incidenten.

De operator van het object stelt het object veilig indien de melding van het SOC daar aanleiding toe geeft.

8. Terug melden MKO – SOC
Doel: Het MKO houdt het SOC op de hoogte inzake de voortgang van het incident.

9. Regie en ondersteuning bij oplossen cyberincident
Doel: Het SOC kan contact leggen met de dienstdoende monteur.

De storing coördinator geeft de naam en telefoonnummer van de monteur door aan de MKO. De MKO legt deze gegevens vast in het daarvoor bedoelde registratiesysteem en informeert daarmee het SOC. Het SOC kan vervolgens contact opnemen met de monteur om het cybersecurity incident toe te lichten en de monteur te ondersteunen.

<u>Voorbeelden SOC cybersecurity incident meldingen</u>

Het SOC kan in principe 8 verschillende meldingen (use cases) uit het systeem krijgen. Dit kan per object verschillen.

1. Mislukte autorisatie pogingen
2. Verboden protocollen geconstateerd
3. Poging uitgaand verkeer
4. Koppeling met KA geconstateerd
5. Malware virusmelding
6. Configuratie wijziging in beveiligingsinstellingen
7. Afwijkend remote beheer gedrag
8. Software, configuratie gewijzigd

In de melding wordt in ieder geval opgenomen:

- zo gedetailleerd als mogelijk welk object het betreft: sluis, eventueel welke kolk en/of hoofd, brug, spuiwerk, enz. .
- Welke melding het betreft, een van de 8 bovengenoemde meldingen, eventueel aangevuld met extra beschikbare informatie.
- Urgentie: in principe NIET urgent.

Standaard CS vragen aan de bedienaar:

- Heb ik toestemming gegeven voor het overnemen van mij IA-werkplek?
- Zie ik ongecontroleerde muisbewegingen en/of vensters open en dicht gaan?
- Zie ik ongecontroleerde bedienhandelingen van het object?
- Zie ik verkeerstekens van kleur wijzigingen zonder dat ik daar een handeling voor heb verricht?
- Zie ik objectbewegingen plaatsvinden zonder aanleiding, geen bewuste handeling?

CSR 13.6 Doelstelling verhoogde dreiging

Het is van belang dat de Objectbeheerder/Opdrachtnemer tijdens een periode van verhoogde dreiging de juiste acties neemt om de risico's te mitigeren. Deze dreigingen vraagt om een specifieke handelswijze van medewerkers van de Objectbeheerder/Opdrachtnemer die beheer- en onderhoudswerkzaamheden uitvoeren aan ICT en IA systemen van Objectverantwoordelijke/Objecteigenaar.

CSR 13.7 Best practice voor verhoogde dreiging

Er is sprake van verhoogde dreiging als blijkt dat er een mogelijke (digitale) aanval op objecten van Objecteigenaar op handen is. Zo een aanval bevat mogelijk cyber elementen. Extra aandacht voor de ICT en IA systemen is daarom ook noodzakelijk. Er hoeft daarbij nog geen sprake te zijn van een daadwerkelijke hackaanval.

Soms worden deze aanvallen aangekondigd door de groepering die deze aanval gaat uitvoeren, soms kan deze informatie ook uit andere bronnen zijn verkregen waarbij het minder duidelijk is op welk moment de aanval kan plaatsvinden. Alertheid is daarom geboden.

Objecten van Objecteigenaar zijn mogelijk aangesloten op het proces en Alerteringssysteem Terrorismebestrijding (ATb) van het ministerie van Justitie en Veiligheid. Objecten van Objecteigenaar zijn mogelijk vitaal en vallen onder de meldplicht Wbni (Wet Beveiliging Netwerk- en Informatiesystemen) en Bbni (Besluit beveiliging netwerk- en informatiesystemen). De objectbeheerder/opdrachtnemer dient zich hiervan op de hoogte te stellen en daarnaar te handelen.

Indien er sprake is van een verhoogde cyberdreiging dan meldt het DCC-IenW (Departementaal Coördinatiecentrum Crisisbeheersing van het ministerie van Infrastructuur en Waterstaat) dit aan het lijnmanagement van Objecteigenaar, alsmede op welk specifiek object de dreiging mogelijk is gericht. De Objectbeheerder/opdrachtnemer wordt vervolgens via het storingsmeldingsproces op de hoogte gebracht van de verhoogde dreiging.

De Objectbeheerder neemt de volgende acties:

a. De Objectbeheerder neemt naar aanleiding van de storingsmelding contact op met de door Objecteigenaar aangegeven contractpersoon voor afstemming van uit te voeren acties en het tijdstip waarop deze acties nodig zijn;
b. Indien er sprake is van een acute dreiging dan zorgt de Objectbeheerder er voor dat, afhankelijk van het verzorgingsgebied van de Objectbeheerder, er voldoende monteurs stand-by zijn om de objecten in dat verzorgingsgebied waar en indien nodig te 'servicen';
c. Indien de dreiging zich manifesteert in daadwerkelijke acties treed het incident response plan in actie.

Bijlage CSR 14 Incident response

CSR 14.1 Doelstelling

Indien een incident optreedt, is het van belang dat op efficiënte wijze hierop wordt geacteerd. Om op uniforme wijze met incidenten om te kunnen gaan, dient een incident response plan IA te worden opgesteld. Dit plan beschrijft de te nemen stappen vanaf het optreden van het incident, tot aan het activeren van het recoveryplan en terugkeren naar de normale situatie. Het voorbereiden van de organisatie op herstel is geen onderdeel van incident response of herstel zelf en dient vooraf te worden uitgewerkt en uitgevoerd. Ook de herstelwerkzaamheden zelf die kunnen voorvloeien uit het incident vallen buiten de scope van dit plan en horen thuis in een apart recoveryplan.

Dit plan omvat de incident response als gevolg van een melding vanuit het SOC of cybercalamiteit op de IA-omgeving. Hierbij valt te denken aan een hack van een object, een (D)DoS aanval op een object, of de uitbraak van malware. Er is mogelijk sprake van een cybercalamiteit op het object, als:

a. Het object in beweging is gebracht, zonder dat de bedienaar hier opdracht toe heeft gegeven via de IA omgeving;
b. Fysieke acties op het object afwijken van de genomen acties binnen de IA omgeving/HMI;
c. Bediening en besturing werken niet zoals verwacht, of reageren helemaal niet;
d. Er verlies van controle of zicht is op de IA omgeving/HMI;
e. Geconstateerd afwijkend gedrag (onverwachte/ongewenste netwerkactiviteiten) vanuit (netwerk) monitoring.

CSR 14.2 Best practices

CSR 14.2.1 Beoogd publiek voor het incident response plan IA

Het Incident Response Plan IA beschrijft het incident response plan voor de IA-omgeving. Dit document beschrijft de te nemen stappen om, tijdens het optreden van een incident op de IA systemen van een object, op een zo effectief mogelijke en veilige wijze te reageren op dit incident teneinde de gevolgen ervan zoveel mogelijk te beperken en daarna een effectief herstel mogelijk te maken.

Beoogd publiek voor dit document is:

a. Opdrachtnemer verantwoordelijk voor het operationeel houden van het object (Operations manager voor het object, security specialisten, bedienaars en onderhoudsmedewerkers);
b. Objecteigenaar;
c. Security team (ter kennisgeving);
d. SOC (i.v.m. adviserende rol).

Eenieder die een verantwoordelijkheid heeft in dit plan, dient een papieren versie van dit plan op een veilige plek buiten de objectlocatie te bewaren.

CSR 14.2.2 Hoe dit plan te gebruiken

In geval een incident optreed op een object, dient het incident zo snel mogelijk te worden bedwongen, waardoor het incident niet kan escaleren en eventueel noodzakelijk herstel kan worden uitgevoerd. Dit incident response plan beoogt een basis te creëren waarmee een verdere uitwerking welke specifiek is voor het object kan worden gemaakt.

CSR 14.2.3 Incident response doelen voor het object

Primaire doelstelling van dit plan is incidenten op een efficiënte wijze te managen en controleren, waarna de IA-omgeving van een object in een werkende staat teruggebracht kan worden middels het recoveryplan. Dit incident response plan beoogt uitsluitend aanwijzingen te geven teneinde (cyber-) incidenten in de IA-omgeving van het object te managen.

De incident response doelen zijn als volgt geprioriteerd:

a. Detecteren dat een incident optreedt en een eerste analyse van de dreiging;
b. Insluiten van de dreiging en beheersen van het incident;
c. Bestrijden van de dreiging;

d. Communiceren met het recoveryteam;
e. Rapporteren.

Deze stappen zijn verder uitgewerkt in paragraaf CSR 14.2.5.

CSR 14.2.4 Incident Response organisatie

CSR 14.2.4.1 Rollen en verantwoordelijkheden

Het object heeft een incident response team, waarbij deelnemers afhankelijk van hun functie binnen de organisatie een rol bedeeld krijgen. Werknemers van zowel objectbeheerder als (indien dit een andere partij betreft) objecteigenaar zijn betrokken bij incident response, waarbij de objecteigenaar een adviserende functie heeft.

Met betrekking tot het incident response team geldt het volgende:

a. Het incident response team bestaat uit belangrijke stakeholders;
b. De stakeholders kennen en steunen het incident response plan;
c. Elke medewerker kan een incident melden aan het incident response team. Dit kan ook gebeuren door externe partijen, bijvoorbeeld het SOC;
d. Elke deelnemer in het incident response team beschikt over essentiële contactinformatie van het team en draagt deze bij zich;
e. Elke deelnemer in het incident response team bewaart een papieren kopie van het incident response plan op een veilige plaats buiten de objectlocatie;
f. De rollen en verantwoordelijkheden van het incident response team dienen bekend te zijn bij eenieder die werkzaam is op of voor het object, zodat zij weten wie verantwoordelijk zijn voor incident response.

De volgende rollen kunnen worden onderkend binnen het incident response team:

Rol	Verantwoordelijkheden
Operations manager object	• Contact voor Incident Response Organisatie; • Neemt contact op met objecteigenaar bij eerste kennisname van incident; • Stemt af met objecteigenaar.
objecteigenaar	• Wordt geïnformeerd door Operations manager over incident en verwachte impact van de calamiteit; • Overleg met SOC en Security team m.b.t. impact en strategie voor mitigeren van het incident.
SOC	• Kan incident melden; • Is adviserend betrokken bij incident response.
Security team	• Kan adviserend worden betrokken bij incident response.
Security specialisten objectbeheerder	• Onderzoek naar en afhandeling van het incident.
Bedienaars, onderhoudsmedewerkers	• Identificeren van incident; • Melden van incident en rapporteren aan operations manager; • Overleg met security team en SOC.

CSR 14.2.4.2 Contactpersonen

Voor elk object dient een lijst met contactpersonen te worden opgesteld, voorzien van actuele contactgegevens. De tabel hierna kan worden gebruikt als template voor het opstellen van zo'n lijst.

Naam	Functie	Mobiele nummer	Email	Opmerkingen

CSR 14.2.5 Stappen in de incident response fase

CSR 14.2.5.1 Detecteren van het incident

De verantwoordelijke voor het bedienen en onderhouden van het object kan op elk moment een security incident opmerken. Dit kan zijn een incident op het IA netwerk, of een incident gerelateerd aan de procedures rondom cybersecurity. Ook kan een incident worden opgemerkt door het SOC, die het incident dan meldt.

Zodra een incident wordt gedetecteerd, wordt het incident response team actief voor een eerste analyse van de dreiging.

CSR 14.2.5.2 Eerste analyse van de dreiging

Het incident response team doet op basis van de eerste beschikbare gegevens over het incident een eerste analyse van de dreiging. Hierbij wordt het incident gecategoriseerd, op basis waarvan het incident binnen de organisatie wordt geëscaleerd en de securityorganisatie wordt opgeschaald.

CSR 14.2.5.3 Insluiten van de dreiging en beheersen van het incident

Gedurende deze fase wordt op basis van de eerste analyse besloten op welke wijze de dreiging wordt aangepakt. Hierbij kan het SOC een adviserende rol spelen. Zodra de aanpak is vastgesteld, wordt de dreiging ingesloten zodat deze zich niet verder kan uitbreiden binnen of buiten het object. Op deze wijze wordt de dreiging onder controle gebracht zodat deze in de volgende fase bestreden kan worden. Het SOC kan ook verzoeken om bestanden en systemen veilig te stellen voor mogelijk forensisch onderzoek. De instructies hiertoe dienen strikt opgevolgd te worden.

CSR 14.2.5.4 Bestrijden van de dreiging en beheersen van het incident

Het bestrijden van de dreiging wordt in algemeenheid uitgevoerd door het incident response team. In voorkomende gevallen is het bestrijden van de dreiging en incident alleen mogelijk tezamen met, of door herstel van het object. Het SOC kan bij de beheersing van de dreiging en incident een adviserende en of sturende rol spelen.

CSR 14.2.5.5 Communiceren met het recoveryteam

Wanneer de dreiging bestreden is, of wanneer het incident volledig onder controle is, kan het recoveryteam aan de slag. Het recoveryteam zal in nauwe samenwerking met het incident response team de normale situatie gaan herstellen, waardoor het object weer volledig functioneel kan opereren. Het incident response team

informeert het herstel team over alle relevante informatie die over de dreiging beschikbaar is en mogelijk relevant is voor herstel.

CSR 14.2.5.6 Rapporteren

Zodra het recoveryteam aangeeft dat de normale situatie is hersteld, zal het incident response team het incident afsluiten en de rapportage daaromtrent afronden.

CSR 14.2.6 Incident response activiteiten

CSR 14.2.6.1 Inleiding

De activiteiten gedurende elk van de in de vorige paragraaf genoemde stappen zijn in de figuur hierna grafisch weergegeven en worden in de daaropvolgende paragrafen toegelicht.

CSR 14.2.6.2 Activiteit tijdens detecteren van het incident

Nr.	Activiteit	Omschrijving
A1	Detectie incident	Incident wordt gedetecteerd door systeem, Bedienaar, Onderhoudsmedewerker, SOC, of …
A2	Bevestigen incident	Objectbeheerder onderzoekt of het inderdaad een incident opgetreden is.

A3	Informeren	Indien er inderdaad een incident opgetreden is, wordt Operations manager geïnformeerd.
A4	Beslissen opschaling	Operations manager beslist of onmiddellijk wordt opgeschaald naar overige stakeholders, of dat eerst verdere analyse van de dreiging dient plaats te vinden.
A5	Vervolgstappen	Operations manager zorgt dat de vervolgstappen worden genomen zodat een eerste analyse van het incident wordt gedaan en de dreiging wordt ingesloten.
A6	Rapporteren	Maak de relevante gegevens betreffende detectie beschikbaar voor rapportage.

CSR 14.2.6.3 Activiteiten tijdens eerste analyse van de dreiging

Nr.	Activiteit	Omschrijving
B1	Informeren	Security specialist van de objectbeheerder wordt geïnformeerd.
B2	Analyseren	Security specialist doet een eerste onderzoek naar het incident. Betreft het bijvoorbeeld malware, een cyberaanval (hack), een (D)DOS (Denial Of Service), of een poging tot verkrijgen van ongeautoriseerde toegang).
B3	Consulteren	Security specialist consulteert SOC of leverancier indien nodig.
B4	Informeren	De resultaten van het onderzoek worden gebruikt om Operations manager te informeren, die op zijn beurt objecteigenaar informeert.
B5	Rapporteren	Maak de analyse van de dreiging beschikbaar voor rapportage.

CSR 14.2.6.4 Activiteiten tijdens insluiten van de dreiging en beheersen van het incident

Nr.	Activiteit	Omschrijving
C1	Bepalen aanpak	In samenspraak tussen security specialist , Operations manager en indien relevant SOC, wordt besloten wat de beste aanpak is voor het insluiten van de dreiging.
C2	Insluiten dreiging	Acties worden uitgevoerd om ervoor te zorgen dat de dreiging wordt ingesloten en zich niet kan verplaatsen/uitbreiden. Hierbij kan bijvoorbeeld worden gedacht aan het isoleren van getroffen systemen, blokkeren van netwerkverbindingen, monitoring van communicatie.
C3	Beheersen situatie	Zodra de dreiging is ingesloten en de situatie onder controle is kan begonnen worden met de volgende stap, het bestrijden van de dreiging.
C4	Rapporteren	Maak de informatie beschikbaar voor rapportage.

CSR 14.2.6.5 Activiteiten tijdens bestrijden van de dreiging en incident

Nr.	Activiteit	Omschrijving
D1	Bepalen aanpak	In samenspraak tussen security specialist, Operations manager en indien relevant SOC, wordt besloten wat de beste aanpak is voor het bestrijden van de dreiging.
D2	Bestrijden dreiging	De stappen uit de aanpak worden gevolgd om de dreiging te bestrijden.
D3	Rapporteren	Maak de informatie beschikbaar voor rapportage.

CSR 14.2.6.6 Activiteiten tijdens communiceren met het recoveryteam

Nr.	Activiteit	Omschrijving
E1	Overdracht incident response --> herstel	Draag alle beschikbare informatie uit de eerdere fasen van het incident response plan m.b.t. het incident over aan het recoveryteam.
E2	Ondersteuning	Ondersteun het recoveryteam met aanvullende informatie waar nodig.
E3	Overdracht herstel --> incident response	Verzamel informatie beschikbaar gesteld door het recoveryteam.
E4	Rapporteren	Maak de informatie beschikbaar voor rapportage.

CSR 14.2.6.7 Activiteiten tijdens rapporteren

Nr.	Activiteit	Omschrijving
F1	Informatie verzamelen	Verzamel alle informatie die beschikbaar is gemaakt voor rapportage.
F2	Rapporteren	Stel rapport op zodat het incident en de afhandeling ervan op een later moment geëvalueerd kan worden.

CSR 14.2.7 Testen en onderhoud van het incident response plan

CSR 14.2.7.1 Testen van het incident response plan

Voor het testen van het incident response plan geldt het volgende:

a. Het incident response plan dient bekend te zijn bij het incident response team en het recoveryteam, zodat een ieder weet wat de verantwoordelijkheden zijn;
b. Door het incident response plan regelmatig te oefenen/testen raakt betrokken staf op elkaar ingespeeld en kunnen betrokkenen snel en juist handelen in geval van nood;
c. Elk jaar dient het incident response plan als volgt te worden getest:
    i. Eén (1) volledige oefening. Gedurende deze oefening acteren alle betrokkenen alsof een echt cybersecurity incident is opgetreden en doorloopt men alle stappen van het incident response plan;
    ii. Twee (2) table top oefeningen. Hierbij kunnen afzonderlijke onderdelen van het incident response plan worden getest;
d. Oefeningen dienen te worden gedocumenteerd. Deze informatie dient te worden gebruikt als input tijdens de evaluatie van de oefening. Hierdoor:
    i. Leren betrokkenen wat goed ging, en vooral ook wat verbeterd kan worden;
    ii. Kunnen de geleerde lessen gebruikt worden om het plan te verbeteren en (intern) gedeeld worden als best practice.

CSR 14.2.7.2 Onderhoud van het incident response plan

Het incident response plan dient periodiek te worden onderhouden. Ook na het testen van het incident response plan dient het plan te worden geëvalueerd, met aandacht voor het volgende:

a. Effectiviteit van het plan;
b. Volledigheid van het plan;
c. Aansluiting van het plan op de actuele situatie bij het specifieke object.

Het incident response plan dient te worden geactualiseerd, als:

a. Evaluatie van het plan hiertoe aanleiding geeft;
b. Een nieuwe Opdrachtnemer het beheer van een object op zich neemt;
c. Er een significante verandering is in de IA-omgeving van het object;
d. Er een significante verandering is in de consequentie van incidenten;
e. Er nieuwe middelen beschikbaar komen voor onderzoek naar en afhandelen van incidenten;
f. Er een significante verandering is in de risicomatrix voor het object.

Bijlage CSR 15 Recoverplan

CSR 15.1 Doelstelling

Het is essentieel dat schade, ontstaan door het optreden van een incident, op effectieve wijze hersteld kan worden. Hiertoe dient een recoveryplan te worden opgesteld. Dit plan beschrijft de hersteldoelen, rollen en verantwoordelijkheden, de verschillende fasen van herstel, herstelactiviteiten en het onderhouden van het recoveryplan.

Dit recoveryplan omvat het herstel van de IA-omgeving als gevolg van een cyber-calamiteit. Hierbij valt te denken aan een hack van een object, een (D)DoS aanval op een object, of de uitbraak van malware.

Dit plan is opgesteld als een template en dient als basis voor de objectverantwoordelijke om een recoveryplan specifiek voor het object op te stellen. De initiële incident respons valt buiten de scope van dit plan en hoort thuis in een apart incident respons plan.

CSR 15.2 Best practices

CSR 15.2.1 Beoogd publiek voor het recoveryplan

Het recoveryplan IA-omgeving Objecten beschrijft de te nemen stappen om, na uitval van de IA systemen van een object door een cyberincident, dit object op een zo effectief mogelijke en veilige wijze weer operationeel te krijgen.

Beoogd publiek voor dit document is:

a. Objecteigenaar;
b. Security team;
c. SOC;
d. Verantwoordelijke voor het operationeel houden van het object (operations manager, medewerkers onderhoud).

Eenieder die een verantwoordelijkheid heeft in dit plan, dient een papieren versie van dit plan op een veilige plek buiten de objectlocatie te bewaren.

CSR 15.2.2 Hoe het recoveryplan te gebruiken

In geval een object de beoogde functie niet meer kan vervullen als gevolg van een calamiteit, dient deze functie zo spoedig mogelijk te worden hersteld. Dit recoveryplan beoogt een basis te creëren waarmee een verdere uitwerking specifiek voor het object kan worden gemaakt.

CSR 15.2.3 Hersteldoelen voor het object

Primaire doelstelling van dit plan is de IA-omgeving van een object terug te brengen in een werkende staat, waarbij veiligheid van personen en object voorop staan. Dit plan beoogt uitsluitend aanwijzingen te geven teneinde de IA-omgeving van het object te herstellen. Herstel van fysieke schade aan het object valt buiten de scope van dit recoveryplan. In het recoveryplan dient per systeem aandacht te zijn voor de Recovery Time Objective (RTO) en Recovery Point Objective (RPO), waarbij de laatste een relatie heeft met de back-up frequentie.

De hersteldoelen zijn als volgt geprioriteerd:

a. Herstel van functionaliteit van, en controle over, de veiligheidssystemen (safety);
b. Herstel van functionaliteit van, en controle over, de kritieke controle systemen binnen de IA-omgeving;
c. Herstel van functionaliteit van, en controle over, de overige controle systemen binnen de IA-omgeving;
d. Herstel van functionaliteit van, en controle over, de overige systemen binnen de IA-omgeving.

Met safety systemen worden de systemen bedoeld die betrokken zijn bij de safety/ veiligheidsfuncties van het object. Onder kritieke controle systemen worden die systemen bedoeld die direct het primaire proces aansturen. Overige controle systemen zijn die systemen die niet direct

betrokken zijn bij de aansturing van het primaire proces. Overige systemen zijn alle overige systemen binnen de IA-omgeving.

Onderstaande tabel kan door Opdrachtnemer worden gebruikt om een overzicht samen te stellen van de IA-systemen die binnen elke categorie vallen.

Prioriteit	Systeem categorie	Lijst met systemen binnen de categorie	Maximale hersteltijd
1	Safety/SIS	• .. • .. •	
2	Kritieke controle systemen	• .. • .. •	
3	Overige controle systemen	• .. • .. •	
4	Overige systemen	• .. • .. •	

CSR 15.2.4 Recovery organisatie

CSR 15.2.4.1 Rollen en verantwoordelijkheden

Het object heeft een recoveryteam, waarbij deelnemers afhankelijk van hun functie binnen de organisatie een rol bedeeld krijgen. Werknemers van zowel de eigen organisatie als daarbuiten kunnen deelnemer zijn in de recovery organisatie.

Met betrekking tot het recoveryteam geldt het volgende:

a. Het recoveryteam bestaat uit belangrijke stakeholders;
b. De stakeholders kennen en steunen het recoveryplan;
c. Het recoveryteam heeft de risico's van het opereren onder het recoveryplan in kaart gebracht, samen met de extra mitigerende maatregelen om deze risico's terug te brengen;
d. Het recoveryplan kan alleen door daartoe bevoegde personen uit de recovery organisatie worden geactiveerd;
e. Communicatie binnen het team vind plaats via (waar relevant) Atex-proof portofoons en waar nodig voor gegevensuitwisseling, via email;
f. Elke deelnemer in het recoveryteam heeft essentiële contactinformatie van het team en draagt deze bij zich;
g. Elke deelnemer in het recoveryteam bewaart een papieren kopie van het recoveryplan op een veilige plaats buiten de objectlocatie;
h. De rollen en verantwoordelijkheden van het recoveryteam dienen bekend te zijn bij eenieder die werkzaam is op of voor het object, zodat zij weten wie verantwoordelijk zijn voor herstel.

De volgende rollen kunnen worden onderkend binnen het recoveryteam:

Rol	Verantwoordelijkheden
Operations manager voor het object	• Contact voor Incident Respons Organisatie; • Neemt contact op met Objecteigenaar bij eerste kennisname van incident; • Stemt herstel af met Objecteigenaar.
Objecteigenaar	• Wordt geïnformeerd door Operations manager over calamiteit, verwachte impact van de calamiteit en hersteltermijn; • Overleg met het SOC en het Security team m.b.t. impact en strategie voor herstel en overige continuïteitsmaatregelen.
Contactpersoon leverancier	• Wordt benaderd voor levering hardware/software/apparatuur indien dit niet (voldoende) voorradig is; • Levert hardware/software/apparatuur en ondersteuning.
SOC	• Is betrokken bij incident respons; • Beslist mede wanneer herstelwerkzaamheden kunnen worden uitgevoerd
Security team	• Is betrokken bij incident respons; • Bewaakt het recoveryproces.
Medewerker onderhoud	• Uitvoeren van de herstelwerkzaamheden; • Overleg met het security team en het SOC; • Rapporteren naar Operations manager voor het object.

CSR 15.2.4.2 Contactpersonen

Voor elk object dient een lijst met contactpersonen te worden opgesteld, voorzien van actuele contactgegevens. De tabel hieronder kan door Opdrachtnemer worden gebruikt om deze lijst samen te stellen.

Naam	Functie	Mobiele nummer	Email	Opmerkingen

CSR 15.2.5 Fasen van recovery

CSR 15.2.5.1 Voorbereiden op recovery

Om een spoedig herstel te kunnen borgen is het van belang dat hierop is voorbereid. Daarvoor is het noodzakelijk om de beschikking te hebben over actuele en relevante (systeem-)informatie van het object. Hieronder valt tenminste:

a. Geïnstalleerde hardware, inclusief firmware en configuraties;
b. Geïnstalleerde Operating Systems en software, inclusief configuraties;
c. Actuele back-ups van de systemen;
d. Netwerk configuratie, inclusief gebruikte communicatiemiddelen;
e. Documentatie (online en offline);
f. Recoveryorganisatie en communicatieplan;
g. Recoverymiddelen en werkprocedures;
h. Testprocedures;
i. Inbedrijfstellingsprotocollen.

CSR 15.2.5.2 Optreden van calamiteit

Deze fase begint met het optreden van de calamiteit. Gedurende de calamiteit treedt het incident respons plan in werking. Het incident respons plan houdt zich vooral bezig met de eerste reactie op de calamiteit en de afhandeling daarvan. Belangrijke activiteiten gedurende deze fase zijn vaststellen van de calamiteit, notificatie van het management van objectbeheerder en indien dit een andere partij is, de objecteigenaar, incident respons activiteiten en waar nodig inschakelen van het SOC. Deze activiteiten vallen buiten de scope van dit document.

CSR 15.2.5.3 Activeren van het recoveryplan

Gedurende deze fase wordt het recoveryplan geactiveerd. Gedurende deze fase worden betrokkenen (objectbeheerder, objecteigenaar en mogelijk leveranciers) geïnformeerd en dienen zij actief hun rol te vervullen in het recoveryplan. Het recoveryplan wordt geactiveerd slechts nadat de calamiteit is beheerst. Het nemen van eventuele noodmaatregelen voor continuïteit kan parallel lopen aan het recoveryplan. Deze noodmaatregelen voor bedrijfscontinuïteit van het object vallen buiten de scope van dit document.

CSR 15.2.5.4 Activiteiten m.b.t. recovery

Gedurende de recoveryfase dienen een aantal activiteiten te worden verricht. Deze activiteiten zijn, op hoofdpunten:

a. Vaststellen schade en benodigde acties t.b.v. recovery;
b. Recoveryactiviteiten t.b.v. netwerkapparatuur;
c. Recoveryactiviteiten t.b.v. veiligheidsvoorzieningen;
d. Recoveryactiviteiten t.b.v. machinebesturing;
e. Recoveryactiviteiten t.b.v. bediening en beheer;
f. Recoveryactiviteiten t.b.v. overige systemen.

Deze activiteiten worden in paragraaf CSR 15.2.6 verder uitgewerkt.

CSR 15.2.5.5 De-escalatie naar normale operationele status van het object

Op het moment dat alle activiteiten voor recovery zijn afgerond en het object weer werkzaam is, dient de normale operationele status van het object weer te worden bereikt. Dit gebeurt door het overdragen van de installatie door het recoveryteam aan het operationele team.

Met deze de-escalatie wordt het beheer en de bediening van het object teruggegeven aan de operatie. Het recoveryteam kan vervolgens het recoveryplan afsluiten met de benodigde rapportage.

CSR 15.2.6 Recoveryactiviteiten

CSR 15.2.6.1 Inleiding

De recoveryactiviteiten worden hierna toegelicht. Deze bevatten de stappen die genomen dienen te worden als onderdeel van het recoveryplan, zoals besproken in paragraaf CSR 15.2.5.4.

CSR 15.2.6.2 Recoveryactiviteit netwerkapparatuur

Nr.	Activiteit	Omschrijving
A1	Uitvoeren risico- en impactanalyse	Bepaal de risico's en mogelijke impact van de uit te voeren recoverywerkzaamheden.
A2	Vervang defecte hardware	Indien defecte hardware aanwezig, dient deze vervangen te worden door reserve exemplaren.
A3	Laad de configuratiefiles	Zet de laatste back-ups van de apparaat configuraties terug op de betreffende apparaten.
A4	Check de configuraties	Loop de configuratie na van de betrokken systemen. Denk aan IP instellingen, accountinstellingen, rechten, hardening, etc.
A5	Test de systemen op juiste werking	Doe een regressietest op functionaliteit en connectiviteit.

Nr.	Activiteit	Omschrijving
A6	Bijwerken back-ups	Maak, indien nodig, nieuwe back-ups en leg dit vast in het software beheersysteem.
A7	Bijwerken CMDB	Logboek en configuratiewijzigingen (hard- en software) verwerken in CMDB.
A8	Rapporteren	Stel rapport met bevindingen en aanbevelingen op.

CSR 15.2.6.3 Recoveryactiviteit veiligheidsvoorzieningen

Nr.	Activiteit	Omschrijving
B1	Uitvoeren risico- en impactanalyse	Bepaal de risico's en mogelijke impact van de uit te voeren recoverywerkzaamheden.
B2	Vervang defecte hardware	Indien defecte hardware aanwezig, dient deze eerst vervangen te worden door reserve exemplaren.
B3	Restore de software	Zet de laatste backups van de systemen terug op de betreffende systemen.
B4	Check de configuraties	Loop de configuratie na van de betrokken systemen. Denk aan IP instellingen, accountinstellingen, rechten, hardening, etc.
B5	Test de systemen op juiste werking	Doe een regressietest op functionaliteit en connectiviteit.
B6	Bijwerken backups	Maak, indien nodig, nieuwe backups en leg dit vast in het software beheersysteem.
B7	Bijwerken CMDB	Logboek en configuratiewijzigingen (hard- en software) verwerken in CMDB.
B8	Rapporteren	Stel rapport met bevindingen en aanbevelingen op.

CSR 15.2.6.4 Recoveryactiviteit PLC's, VSD/VFD, smart sensors

Nr.	Activiteit	Omschrijving
C1	Uitvoeren risico- en impactanalyse	Bepaal de risico's en mogelijke impact van de uit te voeren recoverywerkzaamheden.
C2	Vervang defecte hardware	Indien defecte hardware aanwezig, dient deze eerst vervangen te worden door reserve exemplaren.
C3	Restore de software	Zet de laatste back-ups van de systemen terug op de betreffende systemen.
C4	Check de configuraties	Loop de configuratie na van de betrokken systemen. Denk aan IP instellingen, accountinstellingen, rechten, hardening, etc.
C5	Test de systemen op juiste werking	Doe een regressietest op functionaliteit en connectiviteit.
C6	Bijwerken back-ups	Maak, indien nodig, nieuwe back-ups en leg dit vast in het software beheersysteem.

C7	Bijwerken CMDB	Logboek en configuratiewijzigingen (hard- en software) verwerken in CMDB.
C8	Rapporteren	Stel rapport met bevindingen en aanbevelingen op.

CSR 15.2.6.5 Recoveryactiviteit HMI, SCADA, EWS, OWS, computerapparatuur

Nr.	Activiteit	Omschrijving
D1	Uitvoeren risico- en impactanalyse	Bepaal de risico's en mogelijke impact van de uit te voeren recoverywerkzaamheden.
D2	Vervang defecte hardware	Indien defecte hardware aanwezig, dient deze eerst vervangen te worden door reserve exemplaren.
D3	Restore de software	Zet de laatste back-ups van de systemen terug op de betreffende systemen.
D4	Check de configuraties	Loop de configuratie na van de betrokken systemen. Denk aan IP instellingen, accountinstellingen, rechten, hardening, etc.
D5	Test de systemen op juiste werking	Doe een regressietest op functionaliteit en connectiviteit.
D6	Bijwerken back-ups	Maak, indien nodig, nieuwe back-ups en leg dit vast in het software beheersysteem.
D7	Bijwerken CMDB	Logboek en wijzigingen (hard- en software) verwerken.
D8	Rapporteren	Stel rapport met bevindingen en aanbevelingen op.

CSR 15.2.6.6 Recoveryactiviteit overige systemen

Veel overige systemen zoals bijvoorbeeld een telefooncentrale en de CCTV installatie zijn leverancier specifieke installatiedelen en alleen door de leverancier zelf in te richten. Hiervoor wordt dan ook verwezen naar de specifieke leveranciers.

CSR 15.2.6.7 Testen van het recoveryplan

Voor het testen van het recoveryplan geldt het volgende:

a. Het recoveryplan dient bekend te zijn bij het incident respons team en het recoveryteam, zodat een ieder weet wat de verantwoordelijkheden zijn;
b. Door het recoveryplan regelmatig te oefenen/testen raakt betrokken staf van verschillende organisaties (objectbeheerder, objecteigenaar, leverancier) op elkaar ingespeeld en kunnen betrokkenen snel en juist handelen in geval van nood;
c. Elk jaar dient het recoveryplan als volgt te worden getest:
    i. Eén (1) volledige oefening. Gedurende deze oefening acteren alle betrokkenen alsof een echt cybersecurity incident is opgetreden en doorloopt men alle stappen van het recoveryplan;
    ii. Twee (2) table top oefeningen. Hierbij kunnen afzonderlijke onderdelen van het recoveryplan worden getest;
d. Oefeningen dienen te worden gedocumenteerd. Deze informatie dient te worden gebruikt als input tijdens de evaluatie van de oefening. Hierdoor:
    iii. Leren betrokkenen wat goed ging, en vooral ook wat verbeterd kan worden;
    iv. Kunnen de geleerde lessen gebruikt worden om het plan te verbeteren en gedeeld worden met andere objecten als best practice.

CSR 15.2.6.8 Onderhoud van het recoveryplan

Het recoveryplan dient periodiek te worden onderhouden. Ook na het testen van het recoveryplan dient het plan te worden geëvalueerd, met aandacht voor het volgende:

a. Effectiviteit van het plan;
b. Volledigheid van het plan;
c. Aansluiting van het plan op de actuele situatie bij het specifieke object.

Het recoveryplan dient te worden geactualiseerd, als:

a. Evaluatie van het plan hiertoe aanleiding geeft;
b. Er een significante verandering is in de IA-omgeving van het object;
c. Er een significante verandering is in de consequentie van incidenten;
d. Er een significante verandering is in de risicomatrix voor het object.

Bijlage CSR 16 Registratie assets in een configuratiemanagement database (CMDB)

CSR 16.1 Inleiding

CSR 16.1.1 Doelstelling

De kernfunctie van de CMDB (Configuration Management DataBase) industriële automatisering is het beheer van gegevens en informatie over industriële automatisering CI's (configuratie items / asset-types). Middels het datamodel CMDB industriële automatisering wordt een kader geschapen voor het eenduidig vastleggen van afspraken over de gegevensvastlegging en de uitwisseling daarvan.

In een (conceptueel/logisch) datamodel wordt vastgelegd over welke zaken een administratie wordt bijhouden: CI's/asset-types. Daarbij beschrijft dit model wat hierover vastgelegd wordt: attribuuttypes en relatietypes.

Aanvullend op dit model wordt het CMDB industriële automatisering Excel-format beschikbaar gesteld. Deze bevat aanwijzingen en templates om de gegevens in het voorliggende model aan te leveren. Dit is een voorzet voor het ontwerp van de CMDB.

CSR 16.1.2 Scope

Het datamodel CMDB industriële automatisering is een gedetailleerde beschrijving van de informatiebehoefte in het kader van assetmanagent en het Security Operation Center (SOC). Het model stelt wel eisen aan de database(s) waarin de betreffende asset-types worden vastgelegd maar bepaalt niet in welke database(s) dit zou moeten gebeuren.

CSR 16.1.3 Beheer en eigenaarschap

De CMDB moet worden beheerd door de configuratiemanager binnen het configuratiemanagementproces. Configuratiemanagement identificeert de assets die waarde leveren aan de IV-service. Configuratiemanagement zorgt voor de vaststelling van de configuratiebaseline CMDB en is tevens verantwoordelijk voor het onderhoud ervan.

Veranderingen worden geïdentificeerd door het changemanagementproces. Dit proces zorgt ervoor dat alleen geautoriseerde wijzigingen aan assets en services worden doorgevoerd. Het is de configuratiemanager die zorgt dat de verandering wordt vastgelegd en geverifieerd in de CMDB.

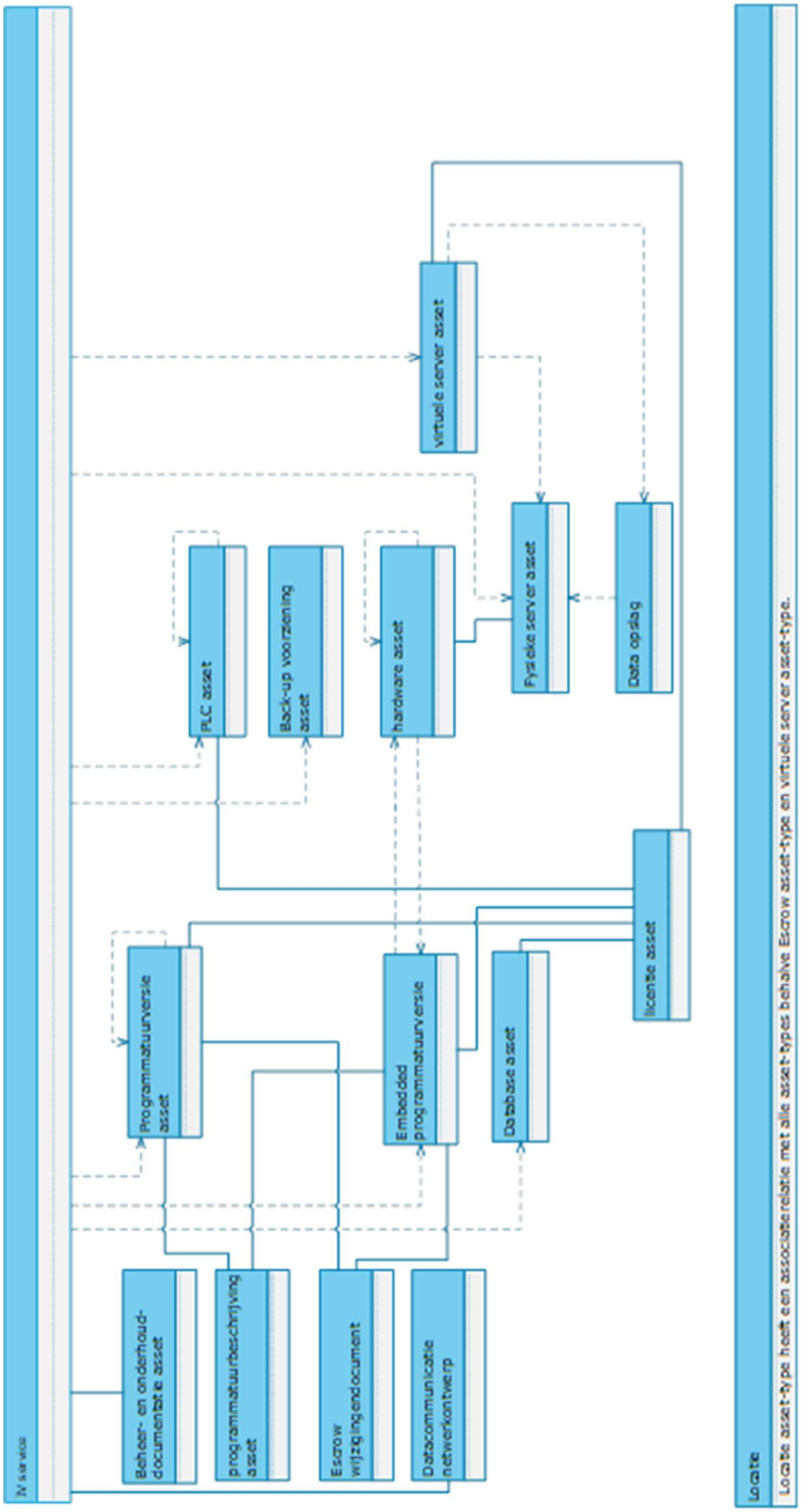
De workflow in relatie tot de CMDB en de processen configuratiemanagement en changemanagement is afgebeeld in paragraaf CSR 16.6.

CSR 16.1.4 Disclaimer

Het opslaan en beheren van documenten behoort niet tot de scope van het datamodel CMDB industriële automatisering. Echter, voor vier asset-types beschreven in dit model (beheer en onderhoudsdocumentatie, data- communicatienetwerkontwerp, programmatuurbeschrijving en wijzigingendocument) geldt wel dat deze naar documentatie verwijzen. De attribuuttypes betreffen dus specifieke metadata bij deze documentatie die voor cybersecurity van belang is.

Voldoen aan de eisen van dit model betekent nog niet dat voor de betreffende documentatie aan alle wettelijke eisen m.b.t. de metadata voor documentatie is voldaan.

CSR 16.2 Overzicht asset-types en relatietypes

CSR 16.2.1 Samenvatting metamodel services, assets en relaties

Asset: iets wat waarde vertegenwoordigt.

- Assets kunnen alles zijn wat maar kan bijdragen aan de levering van een service;
- Een asset kan verschillende rollen vervullen afhankelijk van het gezichtspunt:
  - Een asset kan een product zijn. Deze wordt dan geleverd aan derden voor gebruik of afgeleverd, om te behouden (verbruik);
  - Een asset kan een productiemiddel zijn en wordt dan gebruikt door de dienstverlener;
  - Een asset kan een beheerd object zijn.

Service: een afgebakende prestatie van een persoon of organisatie, die voorziet in een behoefte van haar afnemers.

- Een service levert meestal één of meerdere assets als producten of beheert één of meerdere assets als beheerde objecten;
- Een service kan samengesteld zijn;
- Als een service een product levert, is het gespecificeerd welk product of producten het zijn en onder welke condities ze geleverd worden;
- Als een service een asset beheert, is gespecificeerd welke asset of assets het zijn en onder welke condities ze worden beheerd. Denk bijvoorbeeld aan service levels.

Voorbeeld: beschikbaar stellen bedienwerkplek.

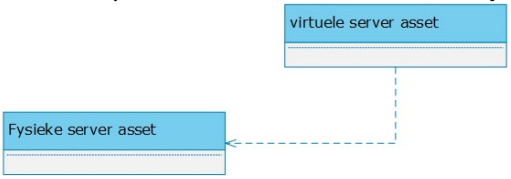
In het datamodel CMDB industriële automatisering worden twee soorten relaties beschreven:

1. Relaties waarbij geen eenzijdige afhankelijkheid geldt: associatierelaties.

2. Afhankelijkheidsrelaties

Waarbij de pijl van de afhankelijke service/asset naar de leverende asset/service wijst.
In de onderstaande afbeelding is de virtuele server afhankelijk van de fysieke server want zonder de fysiek server kan de virtuele server niet actief zijn. Echter omgekeerd, als de virtuele server niet actief is kan de fysieke server zondermeer actief zijn.

Aanvullende opmerkingen:
De in een Service Management Database en/of CMDB geregistreerde service, betreft altijd een instantie van de service: een specifieke service die aan een specifieke afnemer/klant wordt geleverd.

Het in de CMDB geregistreerde asset, betreft altijd een instantie van het CI-type/asset-type die een rol heeft in de instantie van één of meerdere service(s).

CSR 16.2.2 Beschrijving asset-types en relatietypes

CSR 16.2.2.1 Overzicht asset-types

Asset-type/CI-type
Back-up voorziening
Beheer en onderhouds-
Data-communicatie-
Data opslag
Embedded programmatuurversie
Fysieke Server
Hardware
IV Service
Locatie
Licentie
PLC
Programmatuurbeschrijving
Programmatuurversie
Virtuele server
Escrow wijzigingendocument

Data opslag
Database
Share

Hardware
Camera
Controller
Desktop
Dongle
Laptop
Monitor
NAS
Power supply unit
Printer
San
Sensor module
Thin-Client
Netwerkbeveiligings-
Network card
Network module
Router
Switch
WLAN AP
Modem

CSR 16.2.2.2 Overzicht Relatie types

Relatietype	Asset-type / Servicetype-1	Is afhankelijk van	Asset-type / Servicetype-2
Afhankelijkheids-relatie	IV service		Database
	IV service		Virtuele server
	Programmatuur versie		Virtuele server
	Database		Virtuele server
	Virtuele server		Share
	IV service		Programmatuur versie
	IV service		Embedded programmatuur versie
	IV service		Back-up voorziening
	IV service		Fysieke server (hardware asset)
	PLC		PLC
	IV service		PLC
	Programmatuurversie		Programmatuurversie
	Programmatuurversie		Fysieke server (hardware asset)
	Database		Fysieke server (hardware asset)
	Share		Fysieke server (hardware asset)
	Virtueel cluster		Fysieke server (hardware asset)
	Virtuele server		Fysieke server (hardware asset)
	Virtuele server		Virtueel cluster
	Programmatuur versie		Embedded programmatuur versie
	Embedded programmatuur versie		Programmatuur versie
	Hardware asset		Embedded programmatuur versie
	Hardware asset		Hardware asset

Asset-types met associatierelaties			
Relatietype	Asset-type/Servicetype 1	Is verbonden met	Asset-type/Servicetype 2
Associatierelatie	Beheer en onderhoudsdocumentatie		IV Service
	Datacommunicatie-netwerkontwerp		IV Service
	Locatie Let op: locatiegegevens worden voorlopig als attribuuttypes bij IV Service geregistreerd	Meerdere associatie-relaties	Locatie asset-type heeft een associatierelatie met alle asset-types **behalve Escrow asset-type en virtuele server asset-type**

	Programmatuurversie		Database
	Locatie Let op: locatiegegevens worden voorlopig als attribuuttypes bij assets geregistreerd		Hardware asset
	Programmatuur beschrijving		Programmatuur versie
	Programmatuur beschrijving		Embedded Programmatuur versie
	Escrow wijzigingen document		Programmatuur versie
	Escrow wijzigingen document		Embedded Programmatuur versie
	Licentie		Programmatuur versie
	Licentie		Embedded Programmatuur versie
	Licentie		PLC

CSR 16.3 Asset-types uitgewerkt

Hieronder volgt een gedetailleerde uitwerking van de in paragraaf CSR 16.2 beschreven asset-types.

In dit model worden per asset-type de verplicht in te vullen velden beschreven. Waar de velden optioneel zijn, wordt dit expliciet aangegeven. Voor ieder veld geldt dat deze verplicht moet worden ingevuld tenzij wordt vermeld dat het veld optioneel is.

Voor alle datumvelden geldt dat deze worden uitgewerkt volgens de ISO8601: jjjj-mm-dd

CSR 16.3.1 Back-up voorziening asset-type

Product dat de functionaliteit biedt om een kopie te maken van de programmatuur. Het betreft hier twee eisen:

1. Er moet periodiek een back-up worden gemaakt.
2. Daarbij moet periodiek worden getest of de back-up voldoet voor een goede recovery. Zijn de media bijvoorbeeld leesbaar? De resultaten van die test moeten ook worden vastgelegd.

Attribuut	Definitie	Schrijfwijze
Entiteit ID	Unieke identificatie van de CI record.	Uniek ID
Locatie laatste Back-up	Zie paragraaf CSR 16.3.9.	
Datum laatste Back-up		Volgens ISO 8601 JJJJ-MM-DD
Datum laatste recovery test		Volgens ISO 8601 JJJJ-MM-DD
Recovery succesvol?		**Keuzelijst:** Ja; Nee.
Producent	Overkoepelende naam, waaronder de ‘Producent‘ zijn producten verkoopt.	Tekst
Productnaam	Naam van het product, zoals uitgegeven door de ‘Producent‘. Indien er zowel een ‘Volledige naam‘ als een afkorting bestaat, dient hier de afkorting te worden ingevuld.	Tekst

Opmerking	Opmerkingen over het component, die niet met de attributen zoals hier vermeld, kunnen worden aangeduid.	**Optioneel** Tekst

CSR 16.3.2 Beheer en onderhoudsdocumentatie asset-type

Documentatie waarin met betrekking tot het betreffende asset het volgende wordt vastgelegd:

- Beheer en onderhoudsinstructies;
- Vervangingsinstructies;
- Verantwoordelijken voor het onderhoud;
- Status onderhoud;
- Patch procedure.

Gedocumenteerde informatie: informatie die een organisatie moet beheren en onderhouden en het medium waarop deze informatie is vastgelegd.

Attribuut	Definitie	Schrijfwijze
Entiteit ID	Unieke identificatie van de CI record.	Uniek ID
Plaats	Waar kan de beheerdocumentatie worden gevonden? Dit kan zowel een digitaal als fysiek adres zijn. Zo specifiek mogelijk dus indien van toepassing ook kamernummer en kast vermelden.	Tekst
Locatie	Zie paragraaf CSR 16.3.9.	
Soort	Geef aan om welk soort documentatie het gaat.	**Keuzelijst:** Tekening; Programmatuurbeschrijving; Handleiding; Logbestand; Ontwerp; Lessons learned log.
Type	Type bestand.	**Keuzelijst:** Word; Excel; Powerpoint; Visio; Pdf; CAD; Eplan.
Datum laatst gewijzigd		Volgens ISO 8601 JJJJ-MM-DD
Versie	Versie van het document.	Tekst
Verantwoordelijk	Naam, organisatie en contactgegevens van de persoon die verantwoordelijk is voor de beheer en onderhoudsdocumentatie.	Tekst
Gewijzigd door?	Naam, organisatie en contactgegevens van de persoon die de laatste wijziging van de beheer en onderhoudsdocumentatie heeft doorgevoerd.	Tekst
Gecontroleerd door?	Naam, organisatie en contactgegevens van de persoon die de laatste wijziging van de beheer en onderhoudsdocumentatie heeft gecontroleerd.	Tekst

Attribuut	Definitie	Schrijfwijze
Beheer en onderhouds-instructies aanwezig?		**Keuzelijst:** Ja; Nee.
Vervangings-instructies aanwezig?		**Keuzelijst:** Ja; Nee.
Verantwoordelijken voor het onderhoud aanwezig?		**Keuzelijst:** Ja; Nee.
Status onderhoud bekend?		**Keuzelijst:** Ja; Nee.
Patch procedure aanwezig?	Beschrijft de werkwijze voor het implementeren of doorvoeren van een Patch	**Keuzelijst:** Ja; Nee.
Opmerking	Opmerkingen over het component, die niet met de attributen zoals hier vermeld, kunnen worden aangeduid	**Optioneel** Tekst

CSR 16.3.3 Datacommunicatienetwerkontwerp asset-type

Een datacommunicatienetwerk is een netwerk voor dataoverdracht tussen twee of meer apparaten. De apparaten kunnen telefoons, modems, switches, routers, computers of onderdelen ervan zijn, maar evengoed bijvoorbeeld ook weerstations, printers, stuursystemen, mobiele telefoons, enz. De structuur waarin de apparaten door middel van het netwerk gekoppeld zijn, wordt de netwerktopologie genoemd.

Het datacommunicatienetwerkontwerp betreft de documentatie waarin met betrekking tot het betreffende Configuratie Item/asset het volgende wordt vastgelegd:

- Fysieke topologie;
- Logische topologie;
- IP-plan; zie de minimumeisen in paragraaf CSR 16.4.

Attribuut	Definitie	Schrijfwijze
Entiteit ID	Unieke identificatie van de CI record	Uniek ID
Plaats	Waar kan het ontwerp worden gevonden? Dit kan zowel een digitaal als fysiek adres zijn. Zo specifiek mogelijk dus indien van toepassing ook kamernummer en kast vermelden.	Tekst
Locatie	Zie paragraaf CSR 16.3.9.	
Soort	Geef aan om welk soort documentatie het gaat.	**Keuzelijst:** Tekening; Programmatuurbeschrijving; Handleiding; Logbestand; Ontwerp; Lessons learned log.
Type	Type bestand.	**Keuzelijst:** Word;

Attribuut	Definitie	Schrijfwijze
		Excel; Powerpoint; Visio; Pdf; CAD; Eplan.
Datum laatst gewijzigd		Volgens ISO 8601 JJJJ-MM-DD
Versie	Versie van het document.	Tekst
Verantwoordelijk	Naam, organisatie en contactgegevens van de persoon die verantwoordelijk is voor het Data-communicatie-netwerk-ontwerp.	Tekst
Gewijzigd door?	Naam, organisatie en contactgegevens van de persoon die de laatste wijziging van de beheer en onderhoudsdocumentatie heeft doorgevoerd.	Tekst
Gecontroleerd door?	Naam, organisatie en contactgegevens van de persoon die de laatste wijziging van de beheer en onderhoudsdocumentatie heeft gecontroleerd.	Tekst
Netwerkprotocol beschrijving aanwezig?	Een set van regels en afspraken voor de representatie van data, signalering, authenticatie en foutdetectie, nodig voor het verzenden van informatie over een communicatiemedium.	**Keuzelijst:** Ja; Nee.
Fysieke topologie aanwezig?	Fysieke topologie verwijst naar het fysieke ontwerp van het netwerk. Het samenhangend geheel van elementen (o.a. routers, switches, koperdragers en glasvezels) waarover gegevens elektronische worden getransporteerd.	**Keuzelijst:** Ja; Nee.
Logisch topologie aanwezig?	Logische topologie verwijst naar hoe gegevens daadwerkelijk wordt overgedragen in een netwerk onafhankelijk van het fysieke ontwerp. Een voorbeeld van een logisch netwerk is het Virtual Private Network (VPN).	**Keuzelijst:** Ja; Nee.
IP-plan van datacommunicatie-netwerk aanwezig?		**Keuzelijst:** Ja; Nee.
DNS	Domein Naam System	**Optioneel** Tekst
Opmerking	Opmerkingen over het component, die niet met de attributen zoals hier vermeld, kunnen worden aangeduid.	**Optioneel** Tekst

CSR 16.3.4 Data opslag asset-type

Onder het deelmodel Dataopslag worden de datadragers geregistreerd:

- *Database*
  Een database, gegevensbank of databank is een (meestal digitaal opgeslagen)

gegevensverzameling, ingericht met het oog op flexibele raadpleging en gebruik. Databases spelen een belangrijke rol bij het archiveren en actueel houden van gegevens van onder meer de overheid, financiële instellingen en bedrijven, in de wetenschap, en ze worden op kleinere schaal ook privé gebruikt.

- *Share*
  Het delen van bestanden is de praktijk waarbij digitale media, zoals computerprogramma's, multimedia (audio, afbeeldingen en video), documenten of elektronische boeken worden gedistribueerd of toegang voor wordt verleend. Het delen van bestanden kan op een aantal manieren worden bereikt. Veelgebruikte methoden voor opslag, verzending en verspreiding zijn onder meer handmatig delen met gebruikmaking van verwijderbare media, gecentraliseerde servers op computernetwerken, op het World Wide Web gebaseerde hyperlinked documenten en het gebruik van gedistribueerde peer-to-peer netwerken.

We onderkennen bijvoorbeeld de volgende typen Share:

- NFS (network file system)
  Is een netwerkbestandssysteem dat alle bestandssystemen op het netwerk kan delen. Als er een Windows-machine in uw netwerk is, moet u Samba gebruiken. Windows ondersteunt geen NFS; NFS, of Network File System, wat een samenwerkingssysteem is dat begin jaren 80 door Sun Microsystems is ontwikkeld en waarmee gebruikers bestanden op een externe computer kunnen bekijken, opslaan, bijwerken of delen alsof het een lokale computer is;
- Samba
  Wordt gebruikt voor het delen van linux-bestanden met een Windows-netwerk. De server wordt geconfigureerd om bestanden te delen met elke client op het netwerk zonder om een wachtwoord te vragen.

CSR 16.3.4.1 Database asset-type

Attribuut	Definitie	Schrijfwijze
Entiteit ID	Unieke identificatie van de CI record.	Uniek ID
Locatie	Zie paragraaf CSR 16.3.9.	
Soort	Soort database.	**Keuzelijst:** Relationeel; Flatfile; Distributed; NoSQL; Object-oriented; CAD; Graphic.
DBMS	Geef het merk van het databasemanagement systeem.	**Keuzelijst:** Access; MySQL; Microsoft SQL server; Oracle; DBase; SQLlite; Firebird.
Status	Geef aan of de database actief in gebruik is of niet.	**Keuzelijst:** Actief; Inactief.
Versie	Versie van de DBMS.	Tekst
Servicemanager	Naam, organisatie en contactgegevens van de persoon die verantwoordelijk is voor de database.	Tekst

Attribuut	Definitie	Schrijfwijze
Functioneel Beheerder	Naam, organisatie en contactgegevens van de persoon die verantwoordelijk is voor het functioneel beheer van de database.	**Optioneel** Tekst
Technisch Beheerder	Naam, organisatie en contactgegevens van de persoon die verantwoordelijk is voor het technisch beheer van de database.	**Optioneel** Tekst
OTAP		**Keuzelijst:** Acceptatie; Test; Ontwikkeling; Productie (default).
Capaciteit (GB)	Geef de minimaal benodigde vrije geheugen capaciteit in GB.	Tekst
End of support datum	Wordt gecommuniceerd door de leverancier.	Volgens ISO 8601 JJJJ-MM-DD
End of life datum	Datum waarop het component niet meer bruikbaar is dan wel afgevoerd wordt.	Volgens ISO 8601 JJJJ-MM-DD
Opmerking	Opmerkingen over het component, die niet met de attributen zoals hier vermeld, kunnen worden aangeduid.	**Optioneel** Tekst

CSR 16.3.4.2 Share asset-type

Attribuut	Definitie	Schrijfwijze
Entiteit ID	Unieke identificatie van de CI record.	Uniek ID
Locatie	Zie paragraaf CSR 16.3.9.	
Type	Type share.	**Keuzelijst:** NFS; Samba; SMB.
Status	Geef aan of de share actief in gebruik is of niet.	**Keuzelijst:** Actief; Inactief.
Specificatie		**Optioneel** Tekst
Identificatie	Geef de unieke identificatie van de share.	Tekst
Servicemanager	Naam, organisatie en contactgegevens van de persoon die verantwoordelijk is voor de share.	Tekst
Technisch Beheerder	Naam, organisatie en contactgegevens van de persoon die verantwoordelijk is voor het technisch beheer van de share.	**Optioneel** Tekst
OTAP		**Keuzelijst:** Acceptatie; Test; Ontwikkeling; Productie (default).
Capaciteit (GB)	Geef de minimaal benodigde vrije geheugen capaciteit in GB.	Tekst
End of support datum	Wordt gecommuniceerd door de leverancier.	Volgens ISO 8601 JJJJ-MM-DD

Attribuut	Definitie	Schrijfwijze
End of life datum	Datum waarop het component niet meer bruikbaar is dan wel afgevoerd wordt.	Volgens ISO 8601 JJJJ-MM-D
Opmerking	Opmerkingen over het component, die niet met de attributen zoals hier vermeld, kunnen worden aangeduid.	**Optioneel** Tekst

CSR 16.3.5 Embedded programmatuur versie asset-type

Embedded programmatuur is computerprogrammatuur die is geschreven om hardware en machines te sturen die niet vallen onder wat we in het dagelijkse spraakgebruik zien als computers.

Onder embedded programmatuurversie valt bijvoorbeeld firmware.

Attribuut	Definitie	Schrijfwijze
Entiteit ID	Unieke identificatie van de CI record.	Uniek ID
Zonering	Indien van toepassing Geef aan in welke zonering de fysieke server bevindt.	**Keuzelijst:** Niet vertrouwd; Semi vertrouwd; Vertrouwd; Zeer vertrouwd.
Soort	Geef aan om welk soort fysieke server het handelt.	**Keuzelijst:** Firmware; Overige.
Status	Geeft aan in welke toestand het item zich bevindt.	**Keuzelijst:** Gedeïnstalleerd; Geïnstalleerd; Niet geïnstalleerd; Ontwikkel.
Versie	Een specifieke variatie of verdere ontwikkeling van een origineel product.	Tekst
Merk	De handelsnaam, waaronder een producent een productrange op de markt plaatst.	Tekst
Type	De type aanduiding, waaronder een producent een productrange op de markt plaatst.	Tekst
Leverancier	Leverende partij, doorgaans een externe partij.	Tekst
Servicemanager	Naam, organisatie en contactgegevens van de persoon die verantwoordelijk is voor de server.	Tekst
Technisch Beheerder	Naam, organisatie en contactgegevens van de persoon die verantwoordelijk is voor het technisch beheer van de share.	**Optioneel** Tekst
Locatie	Zie paragraaf CSR 16.3.9.	
Aanschafdatum	Leverdatum van het item. Datum staat op de pakbon genoteerd welke bij de levering wordt meegestuurd.	Volgens ISO 8601 JJJJ-MM-DD
Installatiedatum	Datum waarop het component ingezet wordt om zijn beoogde functie te vervullen.	Volgens ISO 8601 JJJJ-MM-DD
End of support datum	Wordt gecommuniceerd door de leverancier.	Volgens ISO 8601 JJJJ-MM-DD
End of life datum	Datum waarop het component niet meer bruikbaar is dan wel afgevoerd wordt.	Volgens ISO 8601 JJJJ-MM-DD

Attribuut	Definitie	Schrijfwijze
Hostnaam		**Indien van toepassing** Tekst
Mac adres	Het unieke identificatienummer van de netwerkmodule zoals vermeld op het component.	**Indien van toepassing** Tekst
IP adres	Het unieke adres van het component binnen het LAN/WAN netwerk .	**Indien van toepassing** Zowel voor ipv4 als voor ipv6 tekst
Subnetmask	Aanduiding van het subnet waarbinnen het component ingezet wordt.	**Indien van toepassing** Tekst
Identificatie	Geef de unieke identificatie van de server.	Tekst
Opmerking	Opmerkingen over het component, die niet met de attributen zoals hier vermeld, kunnen worden aangeduid.	**Optioneel** Tekst

CSR 16.3.6 Fysieke server asset-type

Computer die centraal taken afhandelt voor een of meer clients. De computer kan in verschillende gedaantes voorkomen: blade, rack mounted en desktop.

We kennen verschillende typen servers:

- **Network DNS**:
  een Domain Name System (DNS) server die gebruikt wordt om namen van computers en systemen naar numerieke adressen (IP-adressen) te vertalen en omgekeerd.
- **Secure Network Server**:
  een Secure Network Server is een systeem dat zorgt voor geautoriseerde toegang tot verschillende netwerksystemen en applicaties.
- **Blade server**:
  Een blade server is een fysieke computer waarop programma's draaien om diensten te verlenen aan gebruikers. Een blade server is een computer met een modulair ontwerp dat is geoptimaliseerd om het gebruik van fysieke ruimte en energie te minimaliseren.
- **PC server**:
  Een server is een fysieke computer waarop programma's draaien om diensten te verlenen aan gebruikers. Een PC server is een computer in “tower” of “rack” behuizing.
- **Server**:
  Een server is een fysieke computer waarop programma's draaien om diensten te verlenen aan gebruikers. Onder deze categorie vallen de overige servers waarbij geen type behuizing wordt aangegeven, bijvoorbeeld de Moxa embedded computers.
- **ESX-Host:**
  Fysieke server waarop virtuele servers worden gedeployed.

Algemene tabel voor fysieke Server:

Attribuut	Definitie	Schrijfwijze
Entiteit ID	Unieke identificatie van de CI record.	Uniek ID
Zonering	Geef aan in welke zonering de fysieke server bevindt.	**Keuzelijst:** Niet vertrouwd; Semi vertrouwd; Vertrouwd; Zeer vertrouwd.
Soort	Geef aan om welk soort fysieke server het handelt.	**Keuzelijst:** Network DNS; Secure Network; Blade; Pc server;

Attribuut	Definitie	Schrijfwijze
		Server; ESX-Host.
Merk	De handelsnaam, waaronder een producent een productrange op de markt plaatst.	Tekst
Type	De type aanduiding, waaronder een producent een productrange op de markt plaatst.	Tekst
Serienummer	Serienummer zoals vermeld op het component.	Tekst
Leverancier	Leverende partij, doorgaans een externe partij.	Tekst
Servicemanager	Naam, organisatie en contactgegevens van de persoon die verantwoordelijk is voor de server.	Tekst
Technisch Beheerder	Naam, organisatie en contactgegevens van de persoon die verantwoordelijk is voor het technisch beheer van de share.	**Optioneel** Tekst
Locatie	Zie paragraaf CSR 16.3.9.	
Aanschafdatum	Leverdatum van het item. Datum staat op de pakbon genoteerd welke bij de levering wordt meegestuurd.	Volgens ISO 8601 JJJJ-MM-DD
Installatiedatum	Datum waarop het component ingezet wordt om zijn beoogde functie te vervullen.	Volgens ISO 8601 JJJJ-MM-DD
End of support datum	Wordt gecommuniceerd door de leverancier.	Volgens ISO 8601 JJJJ-MM-DD
End of life datum	Datum waarop het component niet meer bruikbaar is dan wel afgevoerd wordt.	Volgens ISO 8601 JJJJ-MM-DD
Status	Geeft aan in welke toestand het item zich bevindt.	**Keuzelijst:** Voorraad; Actief; Vermist; Reparatie/onderhoud; Af te voeren; Uit beheer; Gedeactiveerd.
Mac adres	Het unieke identificatienummer van de netwerkmodule zoals vermeld op het component.	**Indien van toepassing** Tekst
IP adres	Het unieke adres van het component binnen het LAN/WAN netwerk.	**Indien van toepassing** Zowel voor ipv4 als voor ipv6 tekst
Subnetmask	Aanduiding van het subnet waarbinnen het component ingezet wordt.	**Indien van toepassing** Tekst
Identificatie	Geef de unieke identificatie van de server.	Tekst
Opmerking	Opmerkingen over het component, die niet met de attributen zoals hier vermeld, kunnen worden aangeduid..	**Optioneel** Tekst

CSR 16.3.7 Hardware asset-type

Hieronder volgt een overzicht van de attribuuttypes die in zijn algemeenheid gelden voor hardware assets.

Attribuut	Definitie	Schrijfwijze
Entiteit ID	Unieke identificatie van de CI record	Uniek ID

Attribuut	Definitie	Schrijfwijze
Zonering	Indien van toepassing Geef aan in welke zonering de fysieke server bevindt.	**Keuzelijst:** Niet vertrouwd; Semi vertrouwd; Vertrouwd; Zeer vertrouwd.
Soort	Geef aan om welk soort fysieke server het handelt.	**Keuzelijst:** Opsomming hardwaretypes
Merk	De handelsnaam, waaronder een producent een productrange op de markt plaatst.	tekst
Type	De type aanduiding, waaronder een producent een productrange op de markt plaatst.	tekst
Serienummer	Serienummer zoals vermeld op het component.	tekst
Leverancier	Leverende partij, doorgaans een externe partij.	tekst
Servicemanager	Naam, organisatie en contactgegevens van de persoon die verantwoordelijk is voor de server.	tekst
Technisch Beheerder	Naam, organisatie en contactgegevens van de persoon die verantwoordelijk is voor het technisch beheer van de share.	**Optioneel** tekst
Locatie	Zie paragraaf CSR 16.3.9.	
Aanschafdatum	Leverdatum van het item. Datum staat op de pakbon genoteerd welke bij de levering wordt meegestuurd.	volgens ISO 8601 JJJJ-MM-DD
Installatiedatum	Datum waarop het component ingezet wordt om zijn beoogde functie te vervullen.	volgens ISO 8601 JJJJ-MM-DD
End of support datum	Wordt gecommuniceerd door de leverancier.	volgens ISO 8601 JJJJ-MM-DD
End of life datum	Datum waarop het component niet meer bruikbaar is dan wel afgevoerd wordt.	volgens ISO 8601 JJJJ-MM-DD
Status	Geeft aan in welke toestand het item zich bevindt.	**Keuzelijst:** voorraad; actief; vermist; reparatie/onderhoud; af te voeren; uit beheer; gedeactiveerd.
Mac adres	Het unieke identificatienummer van de netwerkmodule zoals vermeld op het component.	**Indien van toepassing** Tekst
IP adres	Het unieke adres van het component binnen het LAN/WAN netwerk.	**Indien van toepassing** Zowel voor ipv4 als voor ipv6 tekst
Subnetmask	Aanduiding van het subnet waarbinnen het component ingezet wordt.	**Indien van toepassing** Tekst
Identificatie	Geef de unieke identificatie van de server.	Tekst
Opmerking	Opmerkingen over het component, die niet met de attributen zoals hier vermeld, kunnen worden aangeduid.	**Optioneel** Tekst

Hieronder volgt een overzicht van de hardware asset types met een korte omschrijving per type. Voor al deze types geldt dat we hiervoor de bovenbeschreven attribuuttypes vastleggen.

CSR 16.3.7.1 Camera asset-type
Ten behoeve van het registreren van camera's te gebruiken voor GMS2 diensten.

CSR 16.3.7.2 Controller asset-type
Aansturingcomponent van enclosures of diskkabinetten. Onder de noemer controller valt ook de 'On Board Administrator'.

CSR 16.3.7.3 Desktop asset-type
Een niet-draagbare computer, uniek geïdentificeerd door een samentrekking van merk en model/type, welke door productmanagement is geclassificeerd als een "werkstation".

CSR 16.3.7.4 Dongle asset-type
Een dongle is een klein stukje hardware dat aangesloten wordt op de PC.

CSR 16.3.7.5 Laptop asset-type
Een draagbare computer, voorzien van accu, toetsenbord en een beeldscherm, welke geschikt is voor gebruik buiten de thuis- of kantooromgeving.

CSR 16.3.7.6 Monitor asset-type
Een beeldscherm welke als output device van het mens/machine interface fungeert.

CSR 16.3.7.7 NAS asset-type
Network Attached Storage (NAS) is een opslagmedium op een netwerk (meestal een harde schijf) dat vanaf elke computer aan dat netwerk (mits in bezit van de juiste rechten) kan worden aangesproken.

CSR 16.3.7.8 Power Supply Unit asset-type
Een Power Supply Unit (PSU) is dat onderdeel van elektrische of elektronische apparaten dat de ingangsspanning (afkomstig van het lichtnet of van batterijen) geschikt maakt voor de verschillende onderdelen van die apparaten. Hierbij wordt de spanning vaak getransformeerd naar (een) ander(e) voltage(s) en indien van toepassing kan er een omzetting van wisselspanning naar gelijkspanning (of andersom) plaatsvinden.

CSR 16.3.7.9 Printer asset-type
Een hardcopy uitvoerapparaat.

CSR 16.3.7.10 SAN asset-type
Storage Area Network (SAN): concept van netwerkopslagsystemen met als bedoeling het normale ethernet-netwerk te ontlasten.

CSR 16.3.7.11 Sensor Module asset-type
Een sensor vertaalt de werkelijke toestand naar een digitale toestand zodat de digitale toestand door een applicatie verwerkt kan worden.

CSR 16.3.7.12 Thin Client asset-type
Een relatief zwakke computer die de hoofdmoot van het benodigde computercapaciteit van een server of een centrale computer betrekken en één gebruiker tegelijk "bedient". De kleine computer fungeert daarbij als client ('klant') van de centrale computer.

CSR 16.3.7.13 Modem asset-type
Modem (modulator-demodulator): Een apparaat dat een analoge draaggolf zodanig moduleert, dat deze op betrouwbare wijze digitale informatie kan overdragen, en tevens in staat is om deze analoge, gemoduleerde draaggolf om te zetten naar een originele, digitale boodschap.

CSR 16.3.7.14 Netwerkbeveiligingsapparaat asset-type
We kennen verschillende typen Netwerkbeveiligingsapparaten, bijvoorbeeld:

- **Firewall**: Veiligheidsbarrière tussen het private bedrijfsnetwerk en het publieke Internet. Dient vooral om infiltratie van buiten het netwerk door hackers te voorkomen, maar kan ook de interne gebruikers beperken in hun verbindingen op het Internet. Een firewall bestaat meestal uit een combinatie van hardware en software.
- **Intrusion Detection System**: Een Intrusion Detection System of IDS is een geautomatiseerd systeem dat ongeautoriseerde toegang tot een informatiesysteem of netwerk detecteert.
- **Network security device**: Een network security device is een systeem om netwerken te beschermen tegen ongeoorloofde toegang van buitenaf, aanvallen, ongewenst verkeer of het voorkomen van aftappen van data.

CSR 16.3.7.15 Network Card asset-type

Een network card is een hardware-onderdeel in een systeem, nodig om dat systeem met andere systemen te laten communiceren hierdoor maakt het systeem deel uit van een computernetwerk.

CSR 16.3.7.16 Network Module asset-type

Een netwerk module is een onderdeel van een netwerksysteem dat in het veld uitwisselbaar is. Een network module is onderdeel van bijvoorbeeld een switch of een router.

CSR 16.3.7.17 Router asset-type

Een apparaat, dat actief is op OSI-laag 3 en twee of meer verschillende computernetwerken met elkaar verbindt, door te functioneren als schakelapparaat voor datapakketten.

CSR 16.3.7.18 Switch asset-type

Een apparaat, dat actief is op OSI-laag 2 en op intelligentie wijze binnengekomen datapakketten doorgeeft naar alleen die poorten op het netwerk, waar het betreffende datapakket voor bedoeld is.

Dit asset-type kent de volgende subtypes:

- SAN-Switch: Een switch gekoppeld aan een SAN waardoor verschillende servers gebruik kunnen maken van de geboden storage van de SAN.
- Network Switch: Een switch is een apparaat in de infrastructuur van pakket geschakelde netwerken dat tot doel heeft toestellen met elkaar te verbinden door het ontvangen, verwerken en doorzenden van ontvangen frames.

CSR 16.3.7.19 WLAN access point asset-type

Een Wireless LAN (WLAN) access point is een apparaat waarmee draadloze systemen een verbinding op kunnen zetten met een draadloos netwerk volgens één van de wifistandaarden.

CSR 16.3.8 IV Service

Een service is een afgebakende prestatie van een persoon of organisatie, die voorziet in een behoefte van haar afnemers.

Kenmerken:

- Een service levert meestal één of meerdere assets als producten of beheert één of meerdere assets als beheerde objecten.
- Een service kan samengesteld zijn.
- Als een service een product levert, is gespecificeerd welk product of producten het zijn en onder welke condities ze geleverd worden.
- Als een service een asset beheert, is gespecificeerd welk asset of assets het zijn en onder welke condities ze worden beheerd. Denk bijvoorbeeld aan service levels.
- Afbakening van de prestatie wordt bepaald door de afspraken met de (interne en/of externe) afnemers, functionele beschrijvingen en andere afspraken over het wat en hoe te leveren of beheren.

Attribuut	Definitie	Schrijfwijze
Entiteit ID	Unieke identificatie van de CI record.	Uniek ID
Versie		Tekst

Attribuut	Definitie	Schrijfwijze
status	Geeft aan in welke toestand het item zich bevindt.	**Keuzelijst:** Gepland; Verkrijgen of bouwen; Ontwikkeling en transitie; Geleverd en ondersteund; End of service.
OTAP		**Keuzelijst:** Acceptatie; Test; Ontwikkeling; Productie (default).
Servicemanager	Naam, organisatie en contactgegevens van de persoon die verantwoordelijk is voor de service.	Tekst
Functioneel Beheerder	Naam, organisatie en contactgegevens van de persoon die verantwoordelijk is voor het functioneel beheer van de service.	**Optioneel** Tekst
Technisch Beheerder	Naam, organisatie en contactgegevens van de persoon die verantwoordelijk is voor het technisch beheer van de service.	**Optioneel** Tekst
Externe partij		**Optioneel** Tekst
Locatie	Zie paragraaf CSR 16.3.9.	
Contract soort		**Keuzelijst:** SLA; intern project; design and construct.
opmerking	opmerkingen over het component, die niet met de attributen zoals hier vermeld, kunnen worden aangeduid.	**Optioneel** tekst

CSR 16.3.9 Locatie

De locatieaanduiding voor RWS en waterschappen is verschillend. Derhalve is er een organisatie specifieke locatie aanduiding asset-type aangegeven.

CSR 16.3.9.1 Definitie locatie RWS

In de geografie is de locatie een positie of punt in de ruimte, uitgedrukt relatief ten opzichte van een ander punt of ding. Een absolute locatie kan vaak worden gedefinieerd met behulp van cartesiaanse coördinaten, zoals gebruikmaking van specifieke breedtegraad en lengtegraad. De geografische coördinaten kunnen worden gebruikt om de locatie van een positie te specificeren.

Een locatie kan behalve absoluut – de exacte locatie van iets of iemand – ook relatief zijn, de positie van iemand ten opzichte van iets anders.

Zie onder voor de locatietabel RWS:

Attribuut	Definitie	Schrijfwijze
ID	Unieke identificatie van de CI record.	Uniek ID
GPS Longitude	Zo nauwkeurig mogelijk, minimaal op vierkante meter nauwkeurig.	Tekst GPS format
GPS Latitude	Zo nauwkeurig mogelijk, minimaal op vierkante meter nauwkeurig.	Tekst GPS format
RD x-Coördinaat	Zo nauwkeurig mogelijk, minimaal op vierkante meter nauwkeurig.	Tekst Rijksdriehoek format

Attribuut	Definitie	Schrijfwijze
RD Y-Coördinaat	Zo nauwkeurig mogelijk, minimaal op vierkante meter nauwkeurig.	Tekst Rijksdriehoek format
BAG ID	Indien het een BAG pand betreft. ID zoals in de BAG geregistreerd.	**Optioneel:** Tekst
IV locatie buiten ID		Tekst
VM locatie ID		Tekst
SVM locatie ID		Tekst
Asset management locatie ID		Tekst
Overige plaatsbepaling		**Optioneel:** Tekst
Ruimte		**Optioneel:** Tekst
Rack (kast)nummer		**Optioneel:** Tekst
Rack (kast)hoogte		**Optioneel:** Tekst

CSR 16.3.9.2 Definitie locatie waterschappen volgens DAMO

Abstractie van een fenomeen in de werkelijkheid, dat direct of indirect is geassocieerd met een locatie relatief ten opzichte van de aarde. [NEN 3610:2011]

Bron: https://damo.hetwaterschapshuis.nl/

Attribuut	Definitie	Schrijfwijze
Code	Een uniek identificerende code voor het object. Het betreft een door de waterbeheerder (betekenisvolle) toegewezen unieke code ter identificatie van het object.	Tekst
GlobalID	PK, Unieke identifier waarvan de waarden automatisch worden toegekend. GlobalID is noodzakelijk voor de uniciteit van objecten en relaties.	
Naam	De (officiële) naam van een object zoals bekend bij de waterbeheerder.	Tekst
StatusObject	Een aanduiding voor de status waarin een object zich bevindt. Hiermee wordt de (actuele) status/toestand bedoeld van een object, zoals bijv.: planvorming, gerealiseerd, niet meer aanwezig.	Volgens DAMO planstatus
Hyperlink	Verwijzing naar een bron(document) waarin nader informatie omtrent het object is vastgelegd. Verwijzing naar één of meerdere bronnen (document, besluit, tekening etc.) waar nadere informatie over het object is te vinden.	Tekst
Opmerking	Een nadere toelichting.	Tekst
Namespace	Naamruimte die een unieke identificatie van de gegevensbron van het ruimtelijk object geeft.	Tekst

CSR 16.3.10 Licentie asset-type

Een licentie is het gebruiksrecht van een product op basis van de daaraan verbonden voorwaarden en rechten.

Attribuut	Definitie	Schrijfwijze
Entiteit ID	Unieke identificatie van de CI record.	Uniek ID
Contract soort		**Keuzelijst:** SLA; intern project; design and construct.
Leverancier	Leverende partij, doorgaans een externe partij.	Tekst
Servicemanager	Naam, organisatie en contactgegevens van de persoon die verantwoordelijk is voor de database.	Tekst
SLA identificatie	Geef de unieke identificatie van de SLA op.	Uniek ID
End of support datum	Wordt gecommuniceerd door de leverancier.	Volgens ISO 8601 JJJJ-MM-DD
End of life datum	Datum waarop het component niet meer bruikbaar is dan wel afgevoerd wordt.	Volgens ISO 8601 JJJJ-MM-DD
Soort Licentie	Heeft de licentie een beperkte looptijd.	**Keuzelijst:** Test; beperkte looptijd; onbeperkte looptijd.
Licentie volume	Heeft de licentie een beperkte volume.	**Keuzelijst:** beperkte; onbeperkte.
Programmatuur	Geef het programmatuurversie asset type ID.	Uniek ID
Licentie voorwaarden		Tekst
Kosten		Tekst
Opmerking	Opmerkingen over het component, die niet met de attributen zoals hier vermeld, kunnen worden aangeduid.	**Optioneel** Tekst

CSR 16.3.11 PLC asset-type

Een PLC (programmable logic controller) is een automatiseringscomponent die gebruikt wordt om op basis van de ingangsstatus het fysieke proces aan te sturen. Er zijn verschillende bouwvormen mogelijk. Veelal wordt de modulaire bouwvorm gekozen waarbij de PLC uit een basisrack en verschillende modules is opgebouwd.
We herkennen de volgende modules:

- Basisrack;
- Uitbreidingsrack;
- Voeding;
- CPU module;
- Extensie module;
- Analoge ingangsmodule;
- Analoge uitgangsmodule;
- Digitale ingangsmodule;
- Digitale uitgangsmodule;
- Communicatiemodule;
- Functiemodule.

Onder communicatiemodule vallen zowel de veldbusmodules als de communicatiemodules naar een bovenliggend systeem. Veldbus is een industrieel netwerksysteem dat realtime communicatie met veldcomponenten mogelijk maakt. Onder functiemodules vallen de modules die voor een specifieke functie anders dan afzonderlijk benoemd worden ingezet b.v. encodermodule of weegmodule.

Attribuut	Definitie	Schrijfwijze
Entiteit ID	Unieke identificatie van de CI record.	Uniek ID
Soort	Geef aan om wat voor een soort component het gaat.	**Keuzelijst:** basisrack; uitbreidingsrack; voeding; CPU module; extensiemodule; analoge ingangsmodule; analoge uitgangsmodule; digitale ingangsmodule; communicatiemodule; functiemodule.
Merk	De handelsnaam, waaronder een producent een productrange op de markt plaatst.	Tekst
Type	De type aanduiding, waaronder een producent een productrange op de markt plaatst.	Tekst
Serienummer	Serienummer zoals vermeld op het component.	Tekst
Leverancier	Leverende partij, doorgaans een externe partij.	Tekst
Locatie	Zie paragraaf CSR 16.3.9.	
Servicemanager	Naam, organisatie en contactgegevens van de persoon die verantwoordelijk is voor de service.	Tekst
Aanschafdatum	Leverdatum van het item. Datum staat op de pakbon genoteerd welke bij de levering wordt meegestuurd.	Volgens ISO 8601 JJJJ-MM-DD
Installatiedatum	Datum waarop het component ingezet wordt om zijn beoogde functie te vervullen.	Volgens ISO 8601 JJJJ-MM-DD
End of support datum	Wordt gecommuniceerd door de leverancier.	Volgens ISO 8601 JJJJ-MM-DD
End of life datum	Datum waarop het component niet meer bruikbaar is dan wel afgevoerd wordt.	Volgens ISO 8601 JJJJ-MM-DD
Status	Geeft aan in welke toestand het item zich bevindt.	**Keuzelijst:** voorraad; actief; vermist; reparatie/onderhoud; af te voeren; uit beheer; gedeactiveerd.
Mac adres	Het unieke identificatienummer van de netwerkmodule zoals vermeld op het component.	**Indien van toepassing** Tekst
IP adres	Het unieke adres van het component binnen het LAN/WAN netwerk.	**Indien van toepassing** Zowel voor ipv4 als voor ipv6 tekst
Subnetmask	Aanduiding van het subnet waarbinnen het component ingezet wordt.	**Indien van toepassing** Tekst

Attribuut	Definitie	Schrijfwijze
Veldbus adres	Uniek adres van het component binnen de veldbus.	**Indien van toepassing** Numeriek
Firmware	ID van de Embedded programmatuur versie.	**Indien van toepassing** Tekst
Opmerking	Opmerkingen over het component die niet met de attributen zoals hier vermeld kunnen worden aangeduid.	**Optioneel** Tekst

CSR 16.3.12 Programmatuurbeschrijving asset-type

Documentatie die zich beperkt tot de programmatuurbeschrijving:

- Programmeertaal;
- Communicatieprotocol (laag 7 van het OSI model), bijvoorbeeld:
  - LDAPversie;
  - SMTPversie;
  - HTTPversie.

Attribuut	Definitie	Schrijfwijze
Entiteit ID	Unieke identificatie van de CI record.	Uniek ID
Plaats	Waar kan de beheerdocumentatie worden gevonden? Dit kan zowel een digitaal als fysiek adres zijn. Zo specifiek mogelijk dus indien van toepassing ook kamernummer en kast vermelden.	Tekst
Locatie	Zie paragraaf CSR 16.3.9.	
Type	Type bestand.	**Keuzelijst:** word; excel; powerpoint; visio; pdf; CAD; Eplan.
Datum laatst gewijzigd		Volgens ISO 8601 JJJJ-MM-DD
Verantwoordelijk	Naam, organisatie en contactgegevens van de persoon die verantwoordelijk is voor de Programmatuurbeschrijving.	Tekst
Gewijzigd door?	Naam, organisatie en contactgegevens van de persoon die de laatste wijziging in de Programmatuurbeschrijving heeft doorgevoerd.	Tekst
Aanleiding wijziging	Referentie aan Changeproces.	Tekst
Programmeertaal		Tekst
Communicatie-protocol	Transportlaag (Laag 4) OSI model. (zie paragraaf 0).	**Keuzelijst:** TCP, UDP of ISO-on-TCP(rfc1006) en het poortnummer (bv 80, 443, 22 etc)
Patch toegepast	Sprake van een Patch.	**Keuzelijst:** Ja; Nee.

Attribuut	Definitie	Schrijfwijze
Datum laatste Patch		Volgens ISO 8601 JJJJ-MM-DD
Opmerking	Opmerkingen over het component die niet met de attributen zoals hier vermeld kunnen worden aangeduid.	**Optioneel** Tekst

CSR 16.3.13 Programmatuurversie asset-type

De (door Opdrachtnemer op te leveren) set programmaregels zoals die, op directe of indirecte wijze, door een computer kan worden gebruikt om een bepaald, nader omschreven, resultaat tot stand te brengen. Programmatuur kan worden onderscheiden in standaard- en maatwerkprogrammatuur.

Attribuut	Definitie	Schrijfwijze
Entiteit ID	Unieke identificatie van de CI record.	Uniek ID
Locatie	zie paragraaf CSR 16.3.9.	
Status	Geeft aan in welke toestand het item zich bevindt.	**Keuzelijst:** Gedeïnstalleerd; geïnstalleerd; niet geïnstalleerd; ontwikkel.
Versie	Een specifieke variatie of verdere ontwikkeling van een origineel product.	Tekst
Type	Het soort applicatie/programmatuur, dat het hier betreft conform de indeling ‘applicatietype‘.	**Keuzelijst:** standalone applicatie; webapplicatie; client applicatie; mobile app; plug-in; clouddienst (SAAS); serverapplicatie (backend); Operating System; Antimalware.
Versie		Tekst
Productnaam	Naam van de programmatuur zoals uitgegeven door de producent.	Tekst
Producent	Overkoepelende naam, waaronder de ‘Producent‘ zijn product verkoopt.	Tekst
Functioneel Beheerder	Naam, organisatie en contactgegevens van de persoon die verantwoordelijk is voor het functioneel beheer van de database.	**Optioneel** Tekst
Technisch Beheerder	Naam, organisatie en contactgegevens van de persoon die verantwoordelijk is voor het technisch beheer van de database.	**Optioneel** Tekst
OTAP	Geef aan in welke omgeving de programmatuur gebruikt wordt.	**Keuzelijst:** Acceptatie; Test; Ontwikkeling; Productie (default).
Capaciteit (GB)	geef de minimaal benodigde vrije geheugen capaciteit in GB.	Tekst
End of support datum	Wordt gecommuniceerd door de leverancier.	Volgens ISO 8601 JJJJ-MM-DD

Attribuut	Definitie	Schrijfwijze
End of life datum	datum waarop het component niet meer bruikbaar is dan wel afgevoerd wordt.	Volgens ISO 8601 JJJJ-MM-DD
Opmerking	Opmerkingen over het component, die niet met de attributen zoals hier vermeld, kunnen worden aangeduid.	**Optioneel** Tekst

CSR 16.3.14 Virtuele server asset-type

Virtualisatie maakt het mogelijk om op een fysieke server een (groot) aantal virtuele servers te gebruiken waardoor de fysieke server een veel groter deel van de tijd gebruikt wordt.

Attribuut	Definitie	Schrijfwijze
Entiteit ID	Unieke identificatie van de CI record.	Uniek ID
Zonering	Geef aan in welke zonering de fysieke server bevindt.	**Keuzelijst:** Niet vertrouwd; Semi vertrouwd; Vertrouwd; Zeer vertrouwd.
Merk	De handelsnaam, waaronder een producent een productrange op de markt plaatst.	Tekst
Type	De type aanduiding, waaronder een producent een productrange op de markt plaatst.	Tekst
Producent	Leverende partij, doorgaans een externe partij.	Tekst
Servicemanager	Naam, organisatie en contactgegevens van de persoon die verantwoordelijk is voor de server.	Tekst
Technisch Beheerder	Naam, organisatie en contactgegevens van de persoon die verantwoordelijk is voor het technisch beheer van de share.	**Optioneel** Tekst
Installatiedatum	Datum waarop het component ingezet wordt om zijn beoogde functie te vervullen.	Volgens ISO 8601 JJJJ-MM-DD
End of support datum	Wordt gecommuniceerd door de leverancier.	Volgens ISO 8601 JJJJ-MM-DD
End of life datum	Datum waarop het component niet meer bruikbaar is dan wel afgevoerd wordt.	Volgens ISO 8601 JJJJ-MM-DD
Status	Geeft aan in welke toestand het item zich bevindt.	**Keuzelijst:** Actief; Inactief.
IP adres	Het unieke adres van het component binnen het LAN/WAN netwerk.	**Indien van toepassing** Zowel voor ipv4 als voor ipv6 tekst
Subnetmask	Aanduiding van het subnet waarbinnen het component ingezet wordt.	**Indien van toepassing.** Tekst
Identificatie	Geef de unieke identificatie van de server.	Tekst
Opmerking	Opmerkingen over het component, die niet met de attributen zoals hier vermeld, kunnen worden aangeduid.	**Optioneel** Tekst

CSR 16.3.15 Escrow wijzigingendocument asset-type

Soorten:

- Escrow;
- Overig.

Toelichting Escrow:
Het deponeren van (een kopie van) de broncode van standaardprogrammatuur waarin aanpassingen zijn gedaan specifiek ten behoeve van opdrachtgever bij een onafhankelijke derde opdat opdrachtgever deze, bij het in vervulling gaan van een of meer in de Escrow overeenkomst bepaalde voorwaarden, eigenmachtig kan (laten) gebruiken voor het herstellen van fouten en anderszins onderhouden, verder ontwikkelen en beheren van de standaardprogrammatuur.

Escrow omvat alle niet openbaargemaakte informatie die de opdrachtgever redelijkerwijs nodig heeft voor foutherstel, onderhoud, verder ontwikkelen en beheer van de standaardprogrammatuur zodat hij daarvan het overeengekomen gebruik kan blijven maken. Escrow voldoet aan hetgeen dienaangaande ten tijde van het afsluiten daarvan op de Nederlandse markt gebruikelijk is.

COTS programmatuur valt buiten de scope van Escrow.

Attribuut	Definitie	Schrijfwijze
Entiteit ID	Unieke identificatie van de CI record.	Uniek ID
Bron ID		Uniek ID zoals geregistreerd bij opdrachtnemer
Escrow documentatie aanwezig?	Keuzeveld.	Ja; Nee.
Datum eerste deponering	Datum waarop de eerste deponering van de Escrow heeft plaatsgevonden.	Volgens ISO 8601 JJJJ-MM-DD
Datum laatste deponering	Datum waarop de eerste deponering van de Escrow heeft plaatsgevonden.	Volgens ISO 8601 JJJJ-MM-DD
Escrow agent	De in te zetten Escrow agent heeft expertise om het gedeponeerde product en bijbehorende materialen te controleren op aanwezigheid, volledigheid en bruikbaarheid. Het product en bijbehorende materialen.	Naam, organisatie en contactgegevens van de Escrow agent

CSR 16.4 Elementen IP Plan

Een IP-plan beschrijft in ieder geval:

- Net switch poort;
- Hostname;
- Onderdeelcodering project;
- Systeem functie (bv handheld);
- Source IP adres;
- Netwerk (bv 10.117.160.0);
- Subnetmask (bv 255.255.255.224);
- Default gateway (bv 10.117.160.1);
- Source VLAN nummer (bv 550);
- Source type (bv INTERCOM);
- Ring (bv GELDW R6);
- Source VPN (bv VPN-HWN :PRO-BOA);
- VLAN overzicht (bv 550, DATA, VPN-VICNET:VICNET.

CSR 16.5 Protocollen OSI model

Betekenis en functie van de afzonderlijke lagen OSI-model				
	Data-eenheid	**Laag**		**Functie**
Host layers	Data	7. *Application layer* (Toepassingslaag)		Protocollen voor directe uitwisseling met de applicatie.
		6. *Presentation layer* (Presentatielaag)		Formatteert en structureert data t.b.v. applicatie-interpretatie.
		5. *Session layer* (Sessielaag)		Start, onderhoudt en beëindigt sessies tussen applicaties.
	Segment	4. *Transport layer* (Transportlaag)		Segmentatie en volgordelijkheid van de data-segmenten.
	Packet/Datagram	3. *Network layer* (Netwerklaag)		Logische adressering, route-informatie, foutdetectie en -correctie.
Media layers	Bit	2. *Data link layer* (Datalinklaag)	LLC ('Logical Link Control')	Protocol multiplexing (Sublaag: LLC), mediumtoegang ('Token Passing' /CSMA/CD) en fysieke addressing (Sublaag: MAC).
			MAC ('Media Access Control')	
	Bit	1. *Physical layer* (Fysieke laag)		Binaire transmissie, elektrische of optische specificaties van het signaal en fysieke specificaties van het medium.

Bron: https://nl.wikipedia.org/wiki/OSI-model

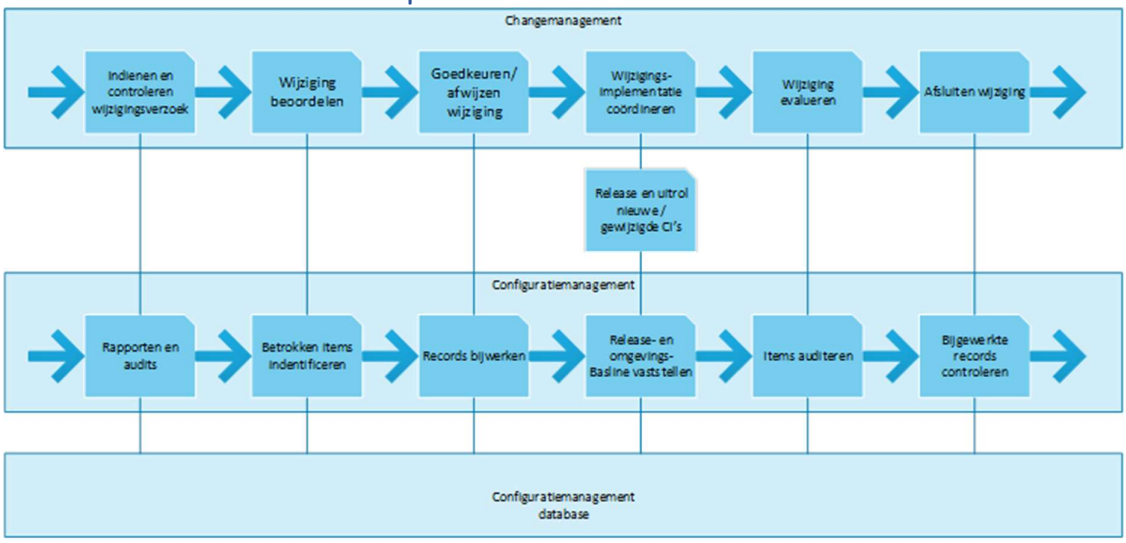
Voorbeelden toegepaste protocollen per laag:
Voor computernetwerken is TCP/IP het meest gebruikte communicatie protocol, met op de derde laag het internetprotocol (IP) en op de vierde laag het Transmission Control Protocol (TCP) van het OSI-model.

- Toepassingslaag: Op deze laag bevinden zich de communicatieprotocollen die rechtstreeks uitgewisseld worden met de applicatie zoals een e-mail-programma of een webbrowser.
  Voorbeeld: HTTP, FTP, ODBC, SMTP, Telnet;
- Presentatielaag: Op deze laag bevinden zich onder andere compressie- en versleutelingsprotocollen;
  Voorbeeld: IPsec, IPComp, CCP;
- Sessielaag: Op deze laag wordt de communicatiedialoog onderhouden tussen de twee communicatiepartners, door het opzetten en verbreken van de sessie;
  Voorbeeld: NetBIOS, NetBEUI PPTP, Apple Talk;
- Transportlaag: Op deze laag wordt de volgordelijkheid van de afzonderlijke gegevenspakketten bewaakt;
  Voorbeeld: TCP, UDP, SPX;

- Netwerklaag: Op deze laag wordt de route-informatie over de IT-infrastructuur afgehandeld, zodat de gegevenspakketten op de juiste wijze gerouteerd kunnen worden door zogenaamde routers;
  Voorbeeld: IP, IPX;
- Datalinklaag: Op deze laag vindt protocol multiplexing, mediumtoegang en de fysieke addressing (MAC) plaats;
  Voorbeeld Ethernet (IEEE802.3), ARCNET (IEEE802.4), Token Ring (IEEE802.5), WiFi (IEEE802.11);
- Fysieke laag: deze laag definieert de binaire transmissie en de elektrische of optische specificaties van het transportsignaal, alsmede de fysieke specificaties van het transportmedium.
  Voorbeeld: 10BASE-T, 100BASE-TX, 1000BASE-T, 10GBASE-T.

Bron : https://nl.wikipedia.org/wiki/Computernetwerk

CSR 16.6 Workflow toepassen CMDB

Bijlage CSR 17 Beveiligingshuisregels

CSR 17.1 Doelstelling

Aanvallen van buitenaf, malware en andere security incidenten kunnen ervoor zorgen dat er schade ontstaat aan een object of de industriële automatisering die het object bestuurt. Daarom zijn huisregels nodig voor het werken binnen en met PA/IA-omgevingen. Deze huisregels helpen bij het op een verantwoorde en cyberveilige manier te werken. Net als bij de persoonlijke veiligheid geldt: we werken veilig of we werken niet.

CSR 17.2 Best practices

De beveiligingshuisregels dienen kenbaar te worden gemaakt aan alle vaste medewerkers op het object en te worden verstrekt aan alle externen/bezoekers aan het object. Hierbij dienen duidelijk naam en telefoonnummer van de objectbeheerder en het telefoonnummer voor storingsmeldingen te worden vermeld.

De beveiliging van bedienbare objecten, verkeersposten en bediencentrales is een verantwoordelijkheid van ons allemaal. Van beheerder, monteur tot bedienaar: samen helpen we misbruik en fouten te voorkomen.

De beveiligingshuisregels bevatten ten minste het volgende:

a. Toegang tot deze locatie is alleen toegestaan voor wie zich heeft aangemeld bij de objectbeheerder;
b. Meld het vermoeden van een beveiligingsincident net zoals andere storingen. Geef bij de melding aan dat het (mogelijk) om een beveiligingsincident gaat. Voorbeelden zijn virusbesmetting, plotseling en onverklaarbaar verlies van zicht op of controle over het object, een verloren USB-stick/laptop, het object komt plotseling in beweging of wordt actief zonder dat hiervoor opdracht is gegeven door de bedienaar;
c. Loopt er iemand op het object die je niet kent? Ga na of deze persoon op het object hoort te zijn en of deze persoon toegang mag hebben tot de PA/IA-apparatuur;
d. Wijzig systemen alleen met toestemming van de objectbeheerder. Meld je bij werkzaamheden aan en af bij de objectbeheerder. Zorg voor een werkvergunning als deze nodig is voor de werkzaamheden;
e. Het is voor gebruikers niet toegestaan zelf software te installeren;
f. Leen passen en sleutels niet uit zonder toestemming van de objectbeheerder.
g. Deel persoonlijke accounts en wachtwoorden nooit met anderen, ook niet met collega's;
h. Voorkom dat informatie in verkeerde handen kan vallen. Bij twijfel over het delen van informatie, raadpleeg de objectbeheerder vóórdat informatie wordt gedeeld;
i. Sla wachtwoorden beveiligd en niet zichtbaar voor anderen op. Gebruik hiervoor een elektronische wachtwoordkluis;
j. Laat mobiele apparatuur niet onbeheerd achter;
k. Sluit bij onderhoudswerkzaamheden alleen USB-sticks of apparaten aan die op malware zijn gescand. Scan de aangesloten apparatuur ook achteraf nogmaals op malware. Sluit nooit persoonlijke apparatuur zoals telefoons aan op de PA/IA-omgeving;
l. Sluit (internet)verbindingen (wifi, 4G, 5G, Bluetooth, etc) af op apparatuur die wordt aangesloten op de PA/IA-omgeving, vóórdat de apparatuur gekoppeld wordt. Sluit geen draadloze netwerken aan op de PA/IA-omgeving;
m. Creëer geen eigen netwerken en koppelingen voor het maken van externe verbindingen;
n. Log systemen uit na gebruik op en ruim apparatuur op (netwerkkabels, USB-sticks, externe harde schijven, etc);
o. Haal na gebruik de sleutel uit het slot of de schakelaar. Berg sleutels veilig op;
p. Sluit deuren en ramen af en doe ze op slot. Doe serverkasten en werkruimtes op slot als je er niet bezig bent en altijd als je weg gaat;
q. Spreek elkaar aan op het niet naleven van deze regels.

Bijlage CSR 18 Back-up management

CSR 18.1 Doelstelling

Door apparatuur die kapot gaat, een security incident, of andere oorzaak, is het mogelijk dat een back-up moet worden teruggezet. Het is dan van belang dat er een actuele, werkende back-up is. Een goede back-up strategie zorgt ervoor dat het back-up proces voorspoedig verloopt met een minimale impact op de operationele status van het object.

CSR 18.2 Best practices

Een goede back-up strategie voorziet tenminste in het volgende:

a. Bepaal van welke systemen op het object back-ups gemaakt dienen te worden;
b. Zorg dat de benodigde materialen aanwezig zijn;
c. Maak voor elk systeem een duidelijk stappenplan voor het maken van de back-ups, toegepast op de specifieke situatie;
d. Maak voor elk systeem een duidelijk stappenplan voor het terugzetten van de back-ups, toegepast op de specifieke situatie;
e. Maak back-ups van elk systeem;
f. Controleer of de gemaakte back-ups de informatie bevatten die nodig is voor een succesvolle restore en of deze correct functioneren;
g. Sla de back-ups op, zowel on-site als off-site;
h. Bij wijzigingen aan een systeem, maak een nieuwe back-up;
i. Controleer de back-ups jaarlijks middels een recovery test;

Benodigde materialen

Verschillende materialen kunnen benodigd zijn voor het maken en controleren van back-ups. Voorbeelden hiervan zijn:

a. Sleutel voor het openen van de serverkast / besturingskast;
b. Versleutelde harde schijf;
c. Back-up software;
d. Toetsenbord en muis;
e. Externe DVD-ROM drive en DVD-ROM’s;
f. Inloggegevens van de systemen waarvan een back-up gemaakt wordt;
g. Werkvergunning.

Bijlage CSR 19 Intellectueel eigendom

CSR 19.1 Doelstelling

Veelal wordt gebruik gemaakt van bedrijf kritische Programmatuur ter aansturing of

ondersteuning van de (maatschappelijk vitale) processen. Daarmee ontstaat afhankelijkheid van de leveranciers, die deze Programmatuur (op maat) ontwikkelden en/of moeten onderhouden. Het staken van de bedrijfsactiviteiten of het failliet gaan van de leverancier introduceert serieuze risico's voor de continuïteit van de (maatschappelijk vitale) processen. Om deze continuïteitsrisico's te mitigeren moeten in de contracten met leveranciers goede afspraken worden gemaakt over de Intellectuele Eigendomsrechten van Maatwerk Programmatuur en/of een Escrow overeenkomst aangaan voor Standaardprogrammatuur waarvan de intellectuele eigendomsrechten bij Opdrachtnemer of derden liggen.

CSR 19.2 Intellectueel eigendom

Intellectueel Eigendomsrechten zijn exclusieve rechten van rechthebbenden op een voortbrengsel van de menselijke geest. Een voorbeeld daarvan is het auteursrecht, waar Programmatuur onder valt. IE-rechten stellen de eigenaar in staat het werk (Programmatuur) te exploiteren.

CSR 19.3 Inkoopvoorwaarden

Binnen de overheid wordt gebruik van de Algemene Rijksinkoopvoorwaarden bij IT-overeenkomsten (ARBIT). De ARBIT bestaat uit algemene- en bijzondere bepalingen die betrekking hebben op alle IT-overeenkomsten die de Opdrachtgever aangaat en bevat 84 artikelen die de verhouding tussen de overheid als Opdrachtgever en ICT-bedrijven als leverancier vastleggen. Een aantal van deze artikelen gaat over het Intellectueel Eigendom van Programmatuur en beschrijft wanneer een Escrow overeenkomst moet worden aangegaan tussen Opdrachtgever en Opdrachtnemer.

Echter voor de uitvoering van werken en van technische installatiewerken wordt in plaats van de ARBIT gebruik gemaakt van de Uniforme Administratieve Voorwaarden Geïntegreerde Contractvormen (UAV-GC). Deze voorwaarden zijn een combinatie van inkoop- en leveringsvoorwaarden. *D*e UAV-GC bevat onvoldoende bepalingen voor Intellectueel Eigendom en Escrow van Programmatuur om de continuïteit van de primaire en ondersteunende systemen te waarborgen in geval van staken, overname of failliet gaan van een leverancier. Om in deze leemte te voorzien is het dan ook noodzakelijk een aanvulling te maken voor de UAV-GC bepalingen in de vorm van een "Bijlage bijzondere bepalingen IA gerelateerde Programmatuur". Hierbij is gebruik gemaakt van de artikelen uit de ARBIT-2018 die het Intellectueel Eigendom en Escrow tussen Opdrachtgever en Opdrachtnemer regelen. Waar mogelijk is de tekst van de artikelen en de definities van de begrippen uit de ARBIT integraal aangehouden. Om inconsistenties tussen de ARBIT en UAV-GC bepalingen en begrippen te voorkomen zijn enkele artikelen en begrippen aangepast en/of toegevoegd.

In de volgende afbeelding wordt de mapping van de relevante artikelen uit de ARBIT-2018 naar toepassing binnen de UAV-GC weergegeven. Ook wordt op hoofdlijnen aangegeven in welke situatie er een overdracht van de broncode plaatsvindt van de Opdrachtnemer naar Opdrachtgever of dat er een Escrow overeenkomst moet worden aangegaan.

CSR 19.4 Bijzondere bepalingen Industriële Automatisering gerelateerde Programmatuur

Artikel 1 Begripsbepalingen Industriële Automatisering gerelateerde Programmatuur

1. Deze bijzondere bepalingen gelden alleen voor Programmatuur gerelateerd aan Industriële Automatisering.
2. Aan de volgende in deze bijzondere bepalingen met een hoofdletter gebezigde woorden wordt, aanvullend op de gedefinieerde begrippen in paragraaf 1 UAV-GC, de bijbehorende betekenis toegekend:

a. Broncode: De Programmatuur en het geheel van programma-instructies in de oorspronkelijke programmeertaal met inbegrip van de daarbij behorende Documentatie in

een zodanige vorm dat een programmeur die beschikt over kennis en ervaring van de gebruikte programmeerwijze en techniek, daarmee de Programmatuur kan wijzigen.

b. Commercial Off-The-Shelf (COTS): De programmatuur welke commercieel ter beschikking wordt gesteld (geleased, gelicentieerd of verkocht) aan de markt, welke geen speciale aanpassing of onderhoud vereist gedurende de levensduur. Het intellectueel eigendom ligt bij de producent.
c. Documentatie: Iedere beschrijving van Broncode, Objectcode, het Product en de eigenschappen daarvan bestemd voor de installatie, implementatie, het gebruik, beheer en/of het onderhoud daarvan alsmede de beschrijving van alle hulpmiddelen zoals systeemvereisten voor de ontwikkelomgeving met bijbehorende configuratie en instellingen en de stappen om van Broncode tot Objectcode te komen.
d. Escrow: Het deponeren van (een kopie van) de Broncode van Standaardprogrammatuur waarvan het intellectueel eigendom bij de Opdrachtnemer ligt en waarin aanpassingen zijn gedaan specifiek ten behoeve van Opdrachtgever bij een onafhankelijke derde opdat Opdrachtgever deze, bij het in vervulling gaan van een of meer in de Escrow overeenkomst bepaalde voorwaarden, eigenmachtig kan (laten) gebruiken voor het herstellen van fouten en anderszins onderhouden, verder ontwikkelen en beheren van de Standaardprogrammatuur.
e. Gebrek: Een gebrek conform paragraaf 4.1 UAV-GC dat in het kader van deze bijlage mede omvat iedere storing en/of mankement als gevolg waarvan de Prestatie niet geschikt is voor het overeengekomen gebruik.
f. Gebruiksrecht: Het recht op grond waarvan de Opdrachtgever bevoegd is tot het installeren en gebruiken van Standaardprogrammatuur overeenkomstig het overeengekomen gebruik conform de bepalingen van deze Overeenkomst met inbegrip van alle daarvoor redelijkerwijs noodzakelijke al dan niet tijdelijke verveelvoudigingen.
g. Industriële Automatisering (IA): De ICS/SCADA systemen en de ICT gerelateerde systemen en onderdelen (hardware en software), waarbij functioneel interactie plaats vindt met de fysieke omgeving of gebruikers (bijvoorbeeld een brug, onderstation, DRIP, etc.). Het voorgaande omvat mede het verkrijgen van informatie over de fysieke omgeving (inwinnen) en het beïnvloeden van de fysieke omgeving (bedienen en besturen).
h. Installatiekopie: Een gegevensdrager met daarop de Standaardprogrammatuur waarvoor het Gebruiksrecht wordt verleend.
i. Maatwerkprogrammatuur: Specifiek ten behoeve van de Opdrachtgever te ontwikkelen of ontwikkelde Programmatuur. Het intellectueel eigendom ligt bij de Opdrachtgever.
j. Materialen: Voor installatie, implementatie, gebruik en/of beheer en onderhoud van het Product benodigde hulpmiddelen, zoals de ontwikkelomgeving inclusief de hardware en software waaronder conversiesoftware, kabels, smartcards en fysieke gegevensdragers waarop Programmatuur wordt geleverd.
k. Objectcode: Vertaling van de Broncode in een direct door een computer leesbare en uitvoerbare code.
l. Patch: Als tijdelijk bedoelde correctie van Programmatuur.
m. Product: de Broncode, de Objectcode, de Programmatuur, de Documentatie en bijbehorende Materialen, inclusief alle aanpassingen van deze productonderdelen.
n. Programmatuur: De door Opdrachtnemer op te leveren set programmaregels zoals die, op directe of indirecte wijze, door een apparaat kan worden gebruikt om een bepaald, nader omschreven, resultaat tot stand te brengen. Programmatuur kan worden onderscheiden in Standaard- en Maatwerkprogrammatuur.
o. Standaardprogrammatuur: Voor algemeen gebruik ontwikkelde Programmatuur van de Opdrachtnemer dan wel derde(n) die niet exclusief aan de Opdrachtgever beschikbaar wordt gesteld en welke door Opdrachtnemer (specifiek) ten behoeve van het gebruik door Opdrachtgever zullen worden aangepast. Het intellectueel eigendom ligt bij de Opdrachtnemer dan wel derde(n).

Artikel 2 Intellectuele eigendomsrechten

1. Alle intellectuele eigendomsrechten die ten aanzien van het Product waar en wanneer ook kunnen worden uitgeoefend, berusten bij:
    a. De Opdrachtgever voor zover het betreft (onderdelen van) het Product die specifiek voor de Opdrachtgever zijn of worden ontworpen of vervaardigd en/of onder leiding

of toezicht van de Opdrachtgever dan wel aan de hand van diens instructies of ontwerpen zijn gerealiseerd. Voor zover nodig worden deze rechten op grond van de Overeenkomst door de Opdrachtnemer aan de Opdrachtgever overgedragen welke overdracht reeds nu voor alsdan door de Opdrachtgever wordt aanvaard;

b. De Opdrachtnemer of een derde in alle overige gevallen. Opdrachtnemer verleent in dat geval aan de Opdrachtgever een nader bij de Overeenkomst te bepalen niet exclusief recht tot gebruik van (onderdelen van) het Product dat in ieder geval toereikend is voor nakoming van het in de Overeenkomst(en) bepaalde.

2. Door ondertekening van de Overeenkomst worden de in lid 1 sub a bedoelde rechten aan de Opdrachtgever overgedragen. Voor zover voor de overdracht van die rechten op enig moment een nadere akte is vereist, stellen de Opdrachtgever en de Opdrachtnemer deze akte op. Opdrachtnemer machtigt voor zover nodig Opdrachtgever hierbij tevens onherroepelijk om de overdracht van deze intellectuele eigendomsrechten in de desbetreffende registers in of over te (doen) schrijven.
3. Bij verschil van mening tussen partijen over intellectuele eigendomsrechten op (onderdelen van) het Product wordt er, behoudens tegenbewijs, vanuit gegaan dat die rechten bij de Opdrachtgever berusten. De Opdrachtgever mag ongeacht de uitkomst van dat geschil voortgaan met het overeengekomen gebruik.
4. De Opdrachtnemer heeft een inspanningsverplichting, voor zover nodig, om mede namens de door hem ingezette (zelfstandige) hulppersonen, afstand te doen van alle eventueel aan hem toekomende zogenoemde persoonlijkheidsrechten als bedoeld in artikel 25 lid 1, sub a t/m c Auteurswet, in de mate waarin die regelgeving zodanige afstand toelaat. De Opdrachtnemer garandeert de Opdrachtgever bevoegd te zijn om mede namens zijn (zelfstandige) hulppersonen afstand te doen.
5. De Opdrachtnemer vrijwaart de Opdrachtgever tegen aanspraken van derden terzake van een (gestelde) inbreuk op intellectuele eigendomsrechten van die derden, zulks met inbegrip van persoonlijkheidsrechten als bedoeld in artikel 25 lid 1, sub a t/m c Auteurswet, vergelijkbare aanspraken met betrekking tot kennis, ongeoorloofde mededinging en dergelijke daaronder begrepen. De Opdrachtnemer neemt op eerste verzoek van de Opdrachtgever de verdediging op zich in iedere procedure die in verband met (onderdelen van) de Programmatuur tegen de Opdrachtgever mocht worden ingesteld wegens inbreuk op de intellectuele eigendomsrechten van een derde. De Opdrachtgever zal de Opdrachtnemer in verband daarmee onverwijld van een dergelijke actie in kennis stellen en aan de Opdrachtnemer de noodzakelijke volmachten en hulp verstrekken. De Opdrachtnemer vrijwaart de Opdrachtgever tevens tegen alle schade en kosten waartoe die in een dergelijke procedure mocht worden veroordeeld alsook tegen de kosten van die procedure zelf waaronder, maar niet beperkt tot, de kosten die verband houden met het inwinnen van juridisch advies in verband daarmee.
6. De Opdrachtnemer zal in geval van een gestelde inbreuk op het intellectuele eigendomsrecht van een derde, op zijn kosten alle maatregelen treffen die kunnen bijdragen tot voorkoming van stagnatie van de bedrijfsvoering van de Opdrachtgever en tot beperking van de door de Opdrachtgever als gevolg daarvan te maken kosten en/of te lijden schade.
7. Onverminderd het bepaalde in lid 5 en lid 6 kan Opdrachtgever, indien derden hem terzake van schending van intellectuele eigendomsrechten in rechte betrekken, de Overeenkomst buiten rechte geheel of gedeeltelijk ontbinden.

Artikel 3 Gebruiksrecht

1. De Opdrachtnemer verleent aan de Opdrachtgever een Gebruiksrecht op de Standaardprogrammatuur voor een periode van 25 jaar na oplevering van het Werk. Het Gebruiksrecht omvat geen overdracht door de Opdrachtnemer aan de Opdrachtgever van octrooi-, auteurs- of merkenrechten op de betreffende Standaardprogrammatuur.
2. In het Gebruiksrecht is, zonder dat Opdrachtgever daarvoor enige additionele vergoeding verschuldigd is, in ieder geval begrepen:

a. Het recht om alle voor de Opdrachtgever toegankelijke functionaliteiten van de Standaardprogrammatuur te gebruiken ook als die niet in de Documentatie staan vermeld;
b. Het recht om kopieën van de Standaardprogrammatuur te vervaardigen, op te slaan, regelmatig te testen en ‘hot standby’ te houden, voor het geval van een calamiteit;
c. Het recht om de Standaardprogrammatuur voor testdoeleinden te gebruiken;

d. Het recht om de Standaardprogrammatuur zonder enige beperking of begrenzing met betrekking tot plek, apparatuur of anderszins te gebruiken.
3. De Opdrachtgever mag kopieën van de Standaardprogrammatuur vervaardigen en in gebruik nemen zo vaak hij dat voor zijn bedrijfsvoering nodig oordeelt. Als hij daartoe overgaat en om die reden een additionele vergoeding aan de Opdrachtnemer verschuldigd is, deelt hij dat de Opdrachtnemer met bekwame spoed mee.
4. De Opdrachtgever verwijdert geen aanduidingen van eigendoms- en/of auteursrechten bij het verveelvoudigen van Standaardprogrammatuur.
5. Tot het moment van oplevering van het Werk verkrijgt de Opdrachtgever van de Opdrachtnemer een niet-exclusief recht tot het gebruik van de Standaardprogrammatuur voor installatie- en testdoeleinden. Het risico van dit Gebruiksrecht ligt bij de Opdrachtgever.
6. Indien de Opdrachtnemer gebreken in de Standaardprogrammatuur alleen herstelt door middel van het uitbrengen van Patches, heeft de Opdrachtgever gedurende de garantietermijn van artikel 5, ook al is hij met de Opdrachtnemer geen onderhoud overeengekomen, recht op de kosteloze ontvangst daarvan.

Artikel 4 Omzetting in andere gebruiksrechten

1. Indien de Opdrachtnemer het aan de Opdrachtgever verleende Gebruiksrecht op enig moment wil omzetten in een ander gebruiksrecht ten aanzien van de Standaardprogrammatuur treedt hij daarover, alsmede over de daarbij te hanteren omwisselverhouding, vooraf in overleg met de Opdrachtgever. Aan een dergelijke omzetting zijn voor de Opdrachtgever geen nadelige gevolgen van welke aard ook, verbonden.
2. Indien partijen bij het overleg bedoeld in lid 1 geen overeenstemming bereiken, mag de Opdrachtgever zijn Gebruiksrecht onverkort blijven uitoefenen.

Artikel 5 Garanties

1. De Opdrachtnemer garandeert dat hij voor zijn rekening voor de duur van 12 maanden na de datum van oplevering van het Werk, gebreken in het Product van Maatwerkprogrammatuur herstelt. Indien de Opdrachtgever een beroep wil doen op deze garantie, stelt hij de Opdrachtnemer daarvan schriftelijk en in spoedgevallen telefonisch op de hoogte. De Opdrachtnemer herstelt gebreken onverwijld rekening houdend met de ernst en de aard daarvan. Herstel vindt plaats in overleg met de Opdrachtgever. Na herstel dient Opdrachtnemer het aangepaste Product van Maatwerkprogrammatuur op te leveren aan Opdrachtgever. Het aangepaste Product van Standaardprogrammatuur waarin aanpassingen specifiek ten behoeve van Opdrachtgever zijn gedaan dient conform artikel 7 in depot te worden afgegeven.
2. De in lid 1 bedoelde garantie geldt niet voor zover de Opdrachtnemer aantoont dat een gebrek is ontstaan als gevolg van een, zonder zijn toestemming, door Opdrachtgever of een door deze ingeschakelde derde in door hem geleverde delen van de Programmatuur aangebrachte wijziging. De garantie geldt evenmin indien een gebrek aantoonbaar het gevolg is van onjuist, onzorgvuldig of ondeskundig gebruik van door hem geleverde onderdelen van Programmatuur door de Opdrachtgever.

Artikel 5a Eisen aan het Product

1. De Maatwerkprogrammatuur bevat geen technische voorzieningen, functies of andere vreemde elementen die op enig moment, al dan niet tijdelijk, aan het overeengekomen gebruik in de weg (kunnen) staan.
2. Indien Opdrachtnemer niet de rechthebbende van de Standaardprogrammatuur is, is hij door rechthebbende gemachtigd om namens deze Gebruiksrechten aan derden te verschaffen. De Opdrachtnemer verstrekt de Opdrachtgever op verzoek een kopie van die machtiging.
3. Opdrachtnemer zal desgevraagd onderhoud plegen op de door hem geleverde Maatwerkprogrammatuur door middel van een nog overeen te komen onderhoudscontract.

Artikel 6 Verstrekken Installatiekopie

1. De Opdrachtnemer verstrekt de Opdrachtgever een Installatiekopie van de geïnstalleerde versie van de Standaardprogrammatuur waarin aanpassingen zijn gedaan specifiek ten behoeve van de Opdrachtgever bij oplevering van het Werk of ingebruikneming van

onderdelen van het Werk. De Opdrachtnemer dient van de Installatiekopie van de Standaardprogrammatuur een hash waarde te genereren met gebruik van hash algoritme SHA-256.

Artikel 7 Escrow

1. COTS Programmatuur valt buiten de scope van Escrow.
2. De Opdrachtnemer voorziet voor de duur van 25 jaar na oplevering van het werk in Escrow voor Standaardprogrammatuur waarvan het intellectueel eigendom bij de Opdrachtnemer ligt en waarin aanpassingen specifiek ten behoeve van de Opdrachtgever zijn gedaan.
3. Van Standaardprogrammatuur waarin aanpassingen zijn gedaan specifiek ten behoeve van de Opdrachtgever dient het Product gedeponeerd te worden bij de Escrow agent doch uiterlijk bij oplevering van het Werk of ingebruikneming van onderdelen van het Werk. Dit wordt bepaald door de Opdrachtgever.
4. De Opdrachtgever is gerechtigd de in te zetten Escrow agent te kiezen.
5. De in te zetten Escrow agent heeft expertise om het gedeponeerde Product te controleren op aanwezigheid, volledigheid en bruikbaarheid. Het Product dient hiertoe binnen de onafhankelijke omgeving van de Escrow agent gecompileerd en getest te worden. Ontbrekende of niet werkende onderdelen van het Product worden door de Opdrachtnemer gecorrigeerd en alsnog aangeleverd.
6. Escrow omvat alle niet openbaargemaakte informatie die de Opdrachtgever redelijkerwijs nodig heeft voor foutherstel, onderhoud, verder ontwikkelen en beheer van de Standaardprogrammatuur zodat hij daarvan het overeengekomen gebruik kan blijven maken. Escrow voldoet aan hetgeen dienaangaande ten tijde van het afsluiten daarvan op de Nederlandse markt gebruikelijk is.
7. De Escrow agent en de Escrow overeenkomst voorzien ten minste in het volgende:

- Deponering van Materialen
- Deponering van de Installatiekopie bij oplevering van het Werk of ingebruikneming van onderdelen van het Werk
- Deponering van de hash waarde
- Verificatie van de gedeponeerde Materialen
- Verplichtingen van Escrow agent
- Geheimhouding
- Dat op de Intellectuele Eigendomsrechten geen pandrecht of beslag rust
- Afgifte van het gedeponeerde
- Garanties
- Aansprakelijkheid
- Duur

8. De Opdrachtnemer levert Opdrachtgever nu voor alsdan, onder voorwaarde dat het gedeponeerde Product door de Escrow agent wordt vrijgegeven aan de Opdrachtgever conform de nog te sluiten Escrow overeenkomst, een gebruiksrecht op het Product om het eigenhandig en naar eigen inzicht te (laten) gebruiken, onderhouden, door ontwikkelen en beheren.

Artikel 8 Verbeterde en Nieuwe versies Standaardprogrammatuur

1. De Opdrachtnemer zorgt voor een consistent versiebeleid gedurende de periode van 25 jaar na oplevering van het Werk. Daarbij geldt als uitgangspunt dat Verbeterde en Nieuwe versies tijdig beschikbaar komen bij gebreken.
2. Tussentijdse wijzigingen in Programmatuur maken zoveel mogelijk onderdeel uit van Verbeterde en Nieuwe versies.
3. De Opdrachtnemer stelt de Opdrachtgever op verzoek kosteloos een exemplaar van een Nieuwe versie ter beschikking voor test- en evaluatiedoeleinden.
4. Indien is overeengekomen dat de Opdrachtnemer de Programmatuur installeert, geldt deze verplichting tevens voor Nieuwe versies die de Opdrachtgever in gebruik wil nemen.
5. Indien de Opdrachtnemer er voor kiest om in plaats van een Nieuwe versie andere Programmatuur uit te brengen en te stoppen met Verbeterde en Nieuwe versies van de bij de Opdrachtgever in gebruik zijnde Programmatuur, kan de Opdrachtgever aanspraak maken

op een Gebruiksrecht op die nieuwe Programmatuur tegen de in de Overeenkomst vastgelegde voorwaarden voor een Nieuwe versie.

Artikel 9 Levering Maatwerkprogrammatuur

1. De Opdrachtnemer dient bij oplevering of ingebruikneming van onderdelen van het Werk van Maatwerkprogrammatuur het Product te leveren.
2. De Opdrachtnemer dient bij oplevering of ingebruikneming van onderdelen van het Werk een kopie te verstrekken van de geïnstalleerde versie van het Product van de Maatwerkprogrammatuur. Van de geïnstalleerde versie van het Product van de Maatwerkprogrammatuur dient een hash waarde te worden gegenereerd met gebruik van hash algoritme SHA-256 en meegeleverd te worden aan Opdrachtgever.
3. De Opdrachtgever heeft het recht om het geleverde Product van Maatwerkprogrammatuur zelf of door een derde partij te (laten) beoordelen op aanwezigheid, volledigheid en bruikbaarheid.

Bijlage CSR 20 Camera’s en omgang met camerabeelden

CSR 20.1 Doelstelling

Bij objecten, verkeersregistratiesystemen en andere toepassingen worden tegenwoordig veel videocamera's ingezet. Het betreft bijvoorbeeld camera's bij het object, tunnels, wisselstroken, spitsstroken, sluizen en bruggen. Reden voor het gebruik van videocamera's kan zijn het bevorderen van veiligheid, maar ook het op afstand monitoren of bedienen van objecten. Dergelijke videocamera's zijn regelmatig gekoppeld aan systemen waarmee beelden kunnen worden vastgelegd.

Deze beelden kunnen persoonsgegevens bevatten. Een voorbeeld van een persoonsgegeven is een videobeeld indien daarop een persoon zichtbaar is of gegevens staan die herleidbaar zijn tot een natuurlijk persoon. Persoonsgegevens moeten conform de AVG beveiligd worden.

Medewerkers die beheer- en onderhoudswerkzaamheden verrichten aan camera’s en systemen die camerabeelden opslaan, verwerken of distribueren, dienen bewust te zijn van de privacy aspecten wanneer ze in contact komen met camera’s en systemen waarin camerabeelden worden opgeslagen, verwerkt of gedistribueerd en de hieronder beschreven instructies in acht nemen bij het verrichten van hun werkzaamheden. De verwerking van beelden en alle handelingen van medewerkers daaromtrent, dienen in lijn met de AVG plaats te vinden.

CSR 20.2 Best practice

Voor het beveiligingsbewust omgaan met camera’s en systemen waarin camerabeelden worden opgeslagen gelden de volgende instructies:

a. Alleen geautoriseerde medewerkers mogen beheer- en onderhoudswerkzaamheden uitvoeren aan camera’s en systemen die camerabeelden opslaan;
b. De eventueel benodigde en verkregen accounts en wachtwoorden zijn strikt voor persoonlijk gebruik en mogen niet met anderen worden gedeeld. Hieronder vallen de accounts en wachtwoorden en toegangsmiddelen tot ruimten en de toegang tot de systemen binnen de ruimten;
c. Zonder uitdrukkelijke toestemming van de daartoe gemandateerde persoon worden camerabeelden niet vernietigd, verwijderd of verstrekt aan derden of gebruikt voor persoonlijke of bedrijfsdoeleinden;
d. Indien bestanden met camerabeelden tijdelijk opgeslagen moeten worden of een kopie gemaakt moet worden voor onderzoeksdoeleinden is zorgvuldige omgang vereist. Er dient hierbij altijd een beveiligingsmaatregel actief te zijn zodat alleen een geautoriseerde medewerker toegang kan verkrijgen tot het bestand met beelden met in achtneming van de vigerende wachtwoord policy. Voorbeeld is dat bestanden op een beveiligde usb-stick of laptop met encryptie van de harde schijf worden opgeslagen en ontsluiting via een wachtwoord plaatsvindt. Standaard dient hierbij AES-256 versleuteling gebruikt te worden;
e. Na afronding van de werkzaamheden dient controle plaats te vinden dat er geen onnodige kopieën van bestanden met camerabeelden op eigen apparatuur of media en/of back-ups achterblijft;
f. Indien onregelmatigheden worden geconstateerd rondom de inzet, werking en opslag van camerabeelden, dient dit direct als beveiligingsincident bij de verantwoordelijk beheerder gemeld te worden.

Bijlage CSR 21 Uniform aanleveren van incidentrapportages

Cybersecurityincidenten dienen te worden gerapporteerd. Daarnaast dient maandelijks een overzicht te worden gestuurd van alle incidenten. Een voorbeeld van de rapportagestructuur is te vinden in de hiernavolgende paragrafen. De objecteigenaar kan kiezen een eigen rapportagestructuur te gebruiken voor interne rapportages. Voor rapportage naar een CERT of vergelijkbaar dienen tenminste de in het onderstaand formulier opgenomen informatie te worden verstrekt.

CSR 21.1 Formulier voor rapportage van een cybersecurityincident

Dit formulier dient zo volledig mogelijk te worden ingevuld. Na invulling dit formulier versturen naar de objecteigenaar.

ALGEMENE INFORMATIE	
Datum rapport:	dd-mm-jjjj
Objectnaam en locatie:	
Naam rapporteur:	
Functie rapporteur:	
Organisatie rapporteur:	
Telefoonnummer:	

Rapporteert hiermee het volgende cybersecurityincident:

ALGEMENE INFORMATIE INCIDENT	
Soort incident[7]:	
Incident is opgemerkt op:	[jjjjmmdd/uu:mm]
Incident opgemerkt door:	[indien ander dan rapporteur]
Is het object nog operationeel:	Ja/Nee
Opschaling incident response team nodig:	Ja/Nee

DETAIL INFORMATIE INCIDENT	
Beschrijving van het incident[8]:	
Analyse van het incident:	
Is de dreiging ingesloten:	Ja/Nee
Hoe is de dreiging ingesloten:	
Is de dreiging bestreden:	Ja/Nee
Hoe is de dreiging bestreden:	

[7] Voorbeelden van incidenten zijn: malware, (D)DoS, verlies van controle over proces/bediening, verlies van zicht op proces/bediening, verlies van toegang tot systemen, hack, ongeoorloofd verschaffen van toegang, ongeoorloofde wijziging van configuratie/instellingen/rechten, verwijderen/wijzigen van logfiles.

[8] Een korte, duidelijke beschrijving van het incident, verwijzing naar overige beschikbare documentatie (b.v. logfiles, communicatie met leverancier en interne en externe stakeholders) betreffende het incident.

Is herstel nodig:	Ja/Nee
Welk herstel is nodig:	

CSR 21.2 Formulier voor periodieke rapportage van cybersecurityincidenten

Dit formulier dient aan het begin van elke maand zo volledig mogelijk te worden ingevuld. Na invulling dit formulier versturen naar de objecteigenaar.

Datum rapport:	dd-mm-jjjj
Objectnaam en locatie:	
Rapporteur:	[naam, functie en bedrijf van degene die het rapport opmaakt]
Periode:	[maand waarop deze rapportage betrekking heeft]

De volgende cybersecurityincidenten (inclusief hun afhandeling) hebben plaatsgevonden in de hiervoor genoemde periode:

No	Datum/tijd incident: [jjjjmmdd/uu:mm]	Soort incident[9]:	Afgehandeld (J/N):	Datum/tijd afgehandeld:	Uitleg/opmerkingen m.b.t. incident en afhandeling[10]:
1					
2					
3					
4					
5					

[9] Voorbeelden van incidenten zijn: malware, (D)DoS, verlies van controle over proces/bediening, verlies van zicht op proces/bediening, verlies van toegang tot systemen, hack, ongeoorloofd verschaffen van toegang, ongeoorloofde wijziging van configuratie/instellingen/rechten, verwijderen/wijzigen van logfiles.

[10] Een korte, duidelijke beschrijving van het incident, incident afhandelingsnummer/verwijzing naar overige beschikbare documentatie (b.v. logfiles, communicatie met leverancier en interne en externe stakeholders) betreffende het incident, en hoe het incident is opgelost.

Bijlage CSR 22 Virtualisatie

CSR 22.1 Doelstelling

Virtualisatie wordt steeds vaker toegepast binnen de IA-omgeving. Vaak gebeurt dit om de beschikbaarheid van verouderde toepassingen of systemen te verhogen. Het is van belang dat virtualisatie op een cyberveilige wijze wordt ingezet en dat toepassing ervan geen nieuwe kwetsbaarheden en dreigingen introduceert.

CSR 22.2 Best Practice

Indien virtualisatie wordt toegepast gelden de volgende minimale best practices:

a. Voorafgaand aan de inzet van virtualisatie wordt een risicoanalyse uitgevoerd om de risico's van zowel virtualisatie, als het niet virtualiseren in kaart te brengen;
b. Bij toepassing van virtualisatie dient de zonescheiding in stand te blijven;
c. Security functies draaien op een virtualisatieplatform dat fysiek gescheiden is van andere functionaliteit;
d. Safety functies draaien op een virtualisatieplatform dat fysiek gescheiden is van andere functionaliteit;
e. Systeem hardening wordt toegepast op de virtualisatieomgeving, waarbij:
    i. Alleen de noodzakelijke Operating System (OS) componenten en services zijn geactiveerd;
    ii. Verbindingen met onnodige fysieke apparaten vanuit Virtual Machines (VM's) zijn verboden;
    iii. Filesharing tussen host en gast OS is gedeactiveerd;
    iv. Het gebruik van resources door individuele VM's is gelimiteerd;
    v. Zowel gast als host OS's net als de fysieke systemen regelmatig worden gepatcht;
    vi. Gewerkt wordt met minimale privileges;
f. Administrators kunnen uitsluitend gebruik maken van een persoonlijk account voor beheertaken;
g. Zowel het host OS als de gast OS's worden centraal gelogd;
h. Productie en testomgevingen voor VM's zijn gescheiden;
i. Bij toepassing van virtualisatie voor de IA dienen algemene best practices m.b.t. virtualisatie voor KA/IV te worden gevolgd, voor zover deze de belangen van IA niet schaden.

Bijlage CSR 23 Verwijdering en vernietiging van informatie en apparatuur

CSR 23.1 Doelstelling

Indien apparatuur uit de PA/IA-omgeving met opslagmedia wordt verwijderd of hergebruikt, moet er op toegezien worden dat er geen gevoelige gegevens of in licentie gegeven software op de opslagmedia achterblijft. Denk hierbij bijvoorbeeld aan gegevensdragers zoals harde schijven, maar ook aan PLC's of IoT apparatuur. Het is van belang dat alle informatie die aanwezig is op apparatuur op zorgvuldige wijze wordt verwijderd wanneer een apparaat uit de PA/IA-omgeving wordt gehaald en afgevoerd of hergebruikt. Daarnaast dient vertrouwelijke informatie in de PA/IA-omgeving die niet meer nodig is vernietigd te worden.

CSR 23.2 Best Practice

Bij de best practices wordt er onderscheid gemaakt tussen apparatuur die wordt hergebruikt, apparatuur die wordt vernietigd en fysieke documenten. De volgende minimale best practices zijn van toepassing:

CSR 23.2.1 Verwijdering gegevens bij hergebruik apparatuur

Indien apparatuur wordt hergebruikt is het van belang de op het apparaat aanwezige informatie te verwijderen. Hierbij geldt het volgende:

a. Vertrouwelijke informatie wordt tenminste 3 maal volledig overschreven met verschillende bitpatronen, waaronder 2 vaste patronen en één random patroon;
b. Niet vertrouwelijke informatie wordt tenminste 1 maal volledig overschreven met een random bitpatroon;
c. Er wordt gecontroleerd of de gegevens zijn verwijderd;
d. Indien volledig overschrijven van de informatie niet mogelijk is, dient de gegevensdrager te worden vernietigd.

CSR 23.2.2 Verwijdering gegevens bij vernietiging apparatuur of digitale media

Indien apparatuur niet wordt hergebruikt is het van belang de op het apparaat aanwezige informatie te verwijderen. Hierbij geldt het volgende:

a. De informatie wordt middels een degausser verwijderd door een hiertoe gecertificeerd bedrijf, of;
b. Het apparaat wordt versnipperd door een hiertoe gecertificeerd bedrijf.

CSR 23.2.3 Verwijdering van fysieke informatie (documenten)

Verwijdering van fysieke documenten met daarop vertrouwelijke informatie vindt plaats op een veilige manier, bijvoorbeeld door verbranding of versnippering. Bij versnippering wordt er gebruik gemaakt van apparatuur waarbij de mate van versnippering (snippergrootte) in overeenstemming is met het vertrouwelijkheidsniveau van de informatie. Gebruik hiervoor bij voorkeur een gecertificeerd bedrijf.

Bijlage CSR 24 Fysieke beveiliging

CSR 24.1 INLEIDING

Om het risico dat onbevoegden zich toegang kunnen verschaffen tot bepaalde procesonderdelen, informatiesystemen of geprinte bedrijfsgevoelige en/of vertrouwelijke informatie te minimaliseren, is het van belang om naast de logische beveiligingsmaatregelen ook fysieke beveiligingsmaatregelen te treffen.

Om er zorg voor te dragen dat de fysieke beveiligingsmaatregelen doelmatig worden toegepast moeten deze afgeleid worden van de te beschermen belangen. De terreinen, gebouwen en ruimtes moeten daarom op basis van risico's geclassificeerd worden.

Aangezien de fysieke beveiliging onderdeel uitmaakt van de set aan beveiligingsmaatregelen om een bepaald cybersecurity weerstandsniveau te behalen, worden hiervoor dezelfde uitkomsten gehanteerd uit de beschikbare object classificatie methode. Ieder object valt hierdoor in één van de vijf mogelijke functieboxen. Aan iedere functiebox is door het bijbehorende cybersecurity weerstandsniveau vervolgens een standaard set aan fysieke beveiligingsmaatregelen gekoppeld.

CSR 24.2 OBJECT CLASSIFICATIE

De object classificatie en het bijbehorende cybersecurity weerstandsniveau staat aan de basis voor het bepalen van passende fysieke beveiligingsmaatregelen. Het is daarmee een hulpmiddel waarbij de objecten met de functies worden geordend naar hun kritieke geaardheid in relatie tot het proces dat ze ondersteunen.

Uit de object classificatie en de functie die het object vervult in relatie tot het ondersteunde hoofdproces volgt op basis van het onderstaande schema een fysiek beveiligingsniveau.

Functiebox	Cybersecurity weerstandsniveau
E	1
D	1
C	2
B	3
A	4

De risicobeoordeling en de daaruit voortvloeiende classificaties moeten worden vastgelegd, zodat altijd is na te gaan op basis van welke impact categorieën tot de betreffende classificatie is gekomen (veiligheid, maatschappelijke gevolgen, financiële schade, etc.). De gemiddelde score op de impact categorieën is bepalend voor de object classificatie.

Bij nieuwbouw of bij wijziging van een functie van een gebouw of ruimte moet er altijd een risicobeoordeling opgesteld worden in relatie tot het primaire proces. Op basis hiervan wordt de wijziging in de functie van het gebouw of ruimte opnieuw beoordeeld in relatie tot de vigerende object classificatie. Pas dan kunnen ook de benodigde fysieke beveiligingsmaatregelen worden bepaald en gerealiseerd voor de nieuwbouw of ruimte. Let wel: een gebouw of ruimte kan meerdere functies hebben en daarmee ook verschillende primaire processen ondersteunen. De uitvoering van de fysieke beveiligingsmaatregelen zullen dan moeten corresponderen met het hoogste cybersecurity weerstandsniveau dat volgt uit de objectclassificatie waarin het object wordt beschouwd in relatie tot de afzonderlijke primaire processen.

CSR 24.3 FYSIEKE BEVEILIGING EN ZONERING

Er zijn in het classificatieschema vier cybersecurity weerstandsniveaus onderkend waarvoor passende fysieke beveiligingsmaatregelen zijn gedefinieerd. Een object wordt als geheel geclassificeerd en ingedeeld naar een functiebox met bijbehorend cybersecurity weerstandsniveau.

Indien er sprake is van een terrein en of gebouw met diverse compartimenten dan kunnen afwijkende maatregelen van toepassing zijn, om zo te voorkomen dat het hele terrein en of gebouw voorzien moet worden van fysieke beveiligingsmaatregelen conform het cybersecurity weerstandsniveau vanuit de objectclassificatie.

Hierbij wordt het uitgangspunt aangehouden dat de fysieke beveiligingsmaatregelen bij ieder onderkende hogere zone het niveau van beveiliging verder zal toenemen. Hiermee wordt bereikt dat onbevoegde indringers vroegtijdig gedetecteerd en gekeerd kunnen worden. Ook worden met deze aanpak de beveiligingsmaatregelen zo doelmatig mogelijk ingezet. Dit uitgangspunt dient ook aangehouden te worden voor de invulling van de fysieke beveiligingsmaatregelen van terreinen en de gebouwen hierbinnen vanuit de Cybersecurity Implementatierichtlijn Objecten. De fysieke beveiligingsmaatregelen voor de onderkende cybersecurity weerstandsniveaus zoals gedefinieerd in de Cybersecurity Implementatierichtlijn voor Objecten kunnen dus de samenstelling en gelaagde opbouw zijn van de fysieke maatregelen die binnen de afzonderlijke zones moeten worden getroffen. Binnen een gebouw kunnen bijvoorbeeld meerdere vitale ruimten (aparte technische- en bedienruimten) voorkomen. In deze situatie kan de het hele gebouw als vitaal zone/gebied worden geclassificeerd. Dit is een kostenafweging op basis van maatwerk ter plaatse.

Naast de vier zones wordt een mogelijk terrein rondom het object gezien als observatiegebied. Daarnaast kan er in een gebouw sprake zijn van een publieksgebied, een vrij toegankelijk gebied waar personeelsleden en bezoekers zich gedurende openingstijden vrij kunnen bewegen.

De onderkende zones waarvoor fysieke beveiligingsmaatregelen zijn uitgewerkt moeten altijd samen met de fysieke beveiligingsmaatregelen beschouwd worden die gedefinieerd zijn voor de IA/PA gerelateerde ruimten zoals beschreven in de “Cybersecurity Implementatierichtlijn Objecten”. Hierbij geldt het uitgangspunt dat stapeling van maatregelen mogelijk is en dat altijd de zwaarste maatregel aangehouden moet worden die geldt voor het terrein en of de ruimten hierbinnen. De fysieke beveiligingsmaatregelen voor de onderkende zones binnen terreinen en de gebouwen en ruimten hierbinnen worden onderstaand kort toegelicht. Zoals aangegeven zijn voor de IA/PA gerelateerde ruimten binnen gebouwen aanvullende specifieke fysieke beveiligingsmaatregelen die beschreven zijn in paragraaf 2.1.1 van de Cybersecurity Implementatierichtlijn Objecten RWS.

CSR 24.3.1 Observatiegebied

Het observatiegebied betreft een terrein rondom een object. Een observatiegebied is duidelijk begrensd door hekwerken en/of natuurlijke barrières. Afhankelijk van het classificatieniveau van het object (of objecten) op het terrein zal er een mate van toezicht zijn op de personen die zich in dit gebied bevinden.

CSR 24.3.2 Publieksgebied

Een publieksgebied in een gebouw is een vrij toegankelijk gebied waar personeelsleden en bezoekers zich gedurende openingstijden vrij kunnen bewegen. Bezoekers dienen zich in dit gebied te melden voordat toegang wordt verleend tot een compartiment binnen het gebouw met een hoger fysiek beveiligingsniveau.

Buiten de openingstijden heeft ook een publieksgebied een hoger fysiek beveiligingsniveau dat is bepaald volgens de object classificatie.

Binnen het publieksgebied vallen onder andere een hoofdingang en een receptiehal.

CSR 24.3.3 Beschermd gebied

Gebouwen en ruimtes binnen gebouwen vallen minimaal onder de zone beschermd gebied. De gevelopeningen zoals deuren en ramen in de buitenschil van deze compartimenten moeten voorzien

zijn van beschermende maatregelen met een vertragingstijd van minimaal 3 minuten (BK2). Een elektromechanisch sluitplan reguleert de toegang tot het object (zie ook hoofdstuk 4.2).

CSR 24.3.4 Beveiligd gebied

Voor zone beveiligd gebied wordt een vertragingstijd van 5 minuten (BK3) als bouwkundige eis aan de objecten gesteld. Daarnaast is deze zone ook voorzien van elektronische beveiligingsmaatregelen zoals inbraakdetectie en een online toegangscontrolesysteem voor gecontroleerde toegang tot het object (zie ook hoofdstuk 4.2).

CSR 24.3.5 Vitaal gebied

Voor vitale gebouwen en ruimtes binnen gebouwen gelden naast de eisen voor beveiligd gebied aanvullende eisen vanuit meerdere kaders. Vitaal gebied volgens NKBR11 kent een weerstandsklasse van 5 tot 10 minuten, afhankelijk van het kritische risico van de betreffende ruimte. Bevinden zich IA/PA systemen in de betreffende ruimte dan geldt CSR en is een weerstandsklasse van 10 minuten van toepassing.

Gebouwen en compartimenten binnen gebouwen die als vitaal worden geclassificeerd, moeten tevens voorzien worden van aanvullende beveiligingsmaatregelen voor verificatie van alarmmeldingen. Dit betreft camera-observatie en schildetectie. Geverifieerde alarmmeldingen maken een versnelde interventie mogelijk.

Voorbeelden van vitale IA/PA zones zijn bedienruimten voor de primaire processen en/of de technische ruimten met kritieke systemen voor de primaire processen. Een voorbeeld van een vitale zone volgens BIO[12] is bijvoorbeeld een MER (Main Equipment Room) ruimte.

CSR 24.4 FYSIEKE TOEGANGSBEVEILIGING

Toegangsbeveiliging is essentieel voor de veiligheid van mensen (medewerkers, bezoekers, leveranciers en klanten), bedrijfsmiddelen (gegevens en goederen) en terreinen & panden. In dit fysiek toegangsbeleid staan de afspraken die worden gehanteerd over fysieke toegang tot terreinen, gebouwen en ruimtes.

De toegangsbeveiliging is gericht om ervoor te zorgen dat alleen bevoegd personeel toegang krijgt. Door duidelijke afspraken omtrent autorisaties en hiernaar te handelen kunnen de risico's worden beperkt.

CSR 24.4.1 Toegangsbeveiliging observatiegebied

Het toepassen van hekwerk is de eerste vorm van een fysieke barrière die de toegang tot objecten binnen terreinen en gebouwen en ruimten hierbinnen reguleert. Met het afbakenen van een (eigen) terrein wordt een observatiegebied gecreëerd. De mate en wijze van regulering moet gekoppeld zijn aan de risico's op de locatie en de eventuele toegang door contractpartijen.

Terreinen en gebouwen en de objecten waarvoor cybersecurity weerstandsniveau 1 of 2 van toepassing is, staan veelal op locaties waarvan het omliggende terrein geen eigendom is en daarom vrij toegankelijk voor derden. Er worden dan ook geen aanvullende eisen gesteld aan de toegangsbeveiliging van deze terreinen.

Indien er sprake is van een afgebakend eigen terrein worden wel bordjes geplaatst met de tekst 'Verboden toegang voor onbevoegden, art. 461 wetb.v. strafrecht".

Met dit bord geeft de eigenaar of gebruiker van het terrein aan dat het privéterrein is en dat het niet mag worden betreden zonder toestemming.

Eigen terreinen met objecten en waarvoor cybersecurity weerstandsniveau 3 van toepassing is, worden omgeven door barrières van voldoende hoogte of breedte, waardoor het betreden van een locatie een

[11] Normenkader Beveiliging Rijkskantoren. Een Rijksbreed gehanteerd kader t.b.v. de fysieke beveiligingseisen voor de beveiliging van Rijks(verzamel)kantoren.

[12] Baseline Informatiebeveiliging Overheid, hoofdstuk 11.

bewuste handeling is. Deze barrières zijn bij voorkeur spijlenhekwerken van minimaal 2 meter hoog, maar ook natuurlijke in de vorm van voldoende hoge en dichte begroeiing zijn mogelijk.

Toegang tot het terrein kan worden verkregen door het toepassen van mechanische hekwerkpoorten of rolpoorten.

Alleen in geval de directe omgeving het plaatsen van hekwerken of compenserende maatregelen zoals begroeiing onmogelijk maakt kan hiervan afgezien worden in overleg met de object verantwoordelijke.

Eigen terreinen met objecten en waarvoor cybersecurity weerstandsniveau 4 van toepassing is, worden voorzien van een spijlenhekwerk dat minimaal 2 meter hoog is. Toegang tot het terrein wordt verkregen via een elektrisch gestuurde toegangspoort die tevens is voorzien van elektronische toegangscontrole en camerabewaking.

Toegang tot het terrein wordt te allen tijde gegarandeerd door de aanwezigheid van een mechanische looppoort. Ook zijn bij de toegangspoort, in overleg met de betrokkenen, voorzieningen opgenomen die toegang voor hulpdiensten mogelijk maken (bijvoorbeeld een brandweerbuis).

CSR 24.4.2 Toegangscontrolesystemen

Om de toegang tot terreinen, gebouwen en ruimten te beperken tot bevoegde personen worden verschillende toegangscontrolesystemen gebruikt. Ook hier geldt dat het afhankelijk is van het classificatieniveau welk systeem wordt toegepast.

<table>
<tr><td colspan="3">Toegangscontrolesystemen</td></tr>
<tr><td colspan="2">Offline systemen</td><td rowspan="2">Online toegangscontrole systemen

OS</td></tr>
<tr><td>Mechanisch sluitsysteem

MS</td><td>Elektromechanisch sluitsysteem

ES</td></tr>
</table>

CSR 24.4.2.1 Mechanisch sluitsysteem (MS)

Toegepast bij terreinen, gebouwen en ruimten met cybersecurity weerstandsniveau 1.

Een mechanisch sluitsysteem bestaat uit cilinders en sleutels volgens een vooraf opgesteld sluitplan zoals bijvoorbeeld een (generaal) hoofdsleutelsysteem. De kosten voor mechanische sluitsystemen zijn relatief laag, maar bij verlies van sleutels is het hele sluitsysteem direct gecompromitteerd. Het gebruik van dergelijke systemen wordt daarom zoveel als mogelijk beperkt en alleen toegepast voor gebouwen, terreinen en ruimten waarvoor de zone indeling beschermd van toepassing is.

CSR 24.4.2.2 Elektromechanisch sluitsysteem (ES)

Toegepast bij terreinen, gebouwen en ruimten met cybersecurity weerstandsniveau 2.

Ook een elektromechanisch (ook wel: mechatronisch) sluitsysteem bestaat uit cilinder en sleutels, maar deze zijn beiden voorzien van elektronica waarmee het mogelijk wordt gemaakt cilinders op te nemen in zelf te definiëren deurgroepen, en sleutels voor deze deurgroepen te autoriseren voor een beperkte periode. Na deze periode moet de sleutel opnieuw geautoriseerd worden door een beveiligde handeling van de gebruiker.

Grote voordelen van een dergelijk systeem ten opzichte van het mechanische sluitsysteem is de flexibiliteit, toegang tot objecten wordt gelogd en het feit dat verlies van sleutels maar beperkt van invloed is op de beveiliging omdat ze zonder opnieuw te autoriseren maar een beperkte periode bruikbaar zijn.

Nadelen t.o. van een online toegangscontrolesysteem zijn dat:

- Autorisaties van sleutels niet direct te wijzigen zijn (zonder actie van de sleutelhouder);
- Recente loggegevens niet altijd beschikbaar zijn (maar pas worden ingelezen als de sleutel weer wordt aangeboden voor autorisatie);

- Er niet op afstand kan worden bepaald of deuren openstaan of deuren kunnen worden gestuurd (deur openen, deur blokkeren);
- Communicatie met andere beveiligingssystemen niet mogelijk (geen toegang is bij ingeschakelde inbraakdetectie, deur vrijgeven in geval van brandmelding, etc.).

N.B.

Een elektromechanisch sluitsysteem biedt veelal ook de mogelijkheid om een mechanische cilinder toe te passen binnen het sluitsysteem (de sleutels hebben dan een bedrijfsspecifieke passing). Hierdoor wordt het mogelijk om ook terreinen, gebouwen en ruimten met een cybersecurity weerstandsniveau 1 op te nemen in hetzelfde sluitplan. Het voorkomt de uitgifte van meerdere sleutels.

CSR 24.4.2.3 Online elektronisch toegangscontrolesysteem (OS)

Toegepast bij terreinen, gebouwen en ruimten met cybersecurity weerstandsniveau 3 en 4.

Een online elektronisch toegangscontrolesysteem bestaat o.a. uit kaartlezers, toegangspassen en elektrische sloten en biedt oplossingen voor de vermelde nadelen van de voorgaande systemen.

Het systeem biedt flexibiliteit, autorisaties kunnen direct worden aangepast, loggegevens zijn direct te raadplegen en deuren kunnen op afstand aangestuurd worden.

De complexiteit en kosten ervan zijn echter significant hoger. Vandaar dat dit systeem alleen wordt toegepast bij objecten met deze classificatie.

Aanvullende eisen aan deuren die voorzien zijn van elektronische toegangscontrole:

- Het toegepast toegangsmiddel voor de elektronische toegangscontrole ontwikkelt mee met de laatste stand van de techniek, bijvoorbeeld in geval van toegangspassen: Mifare DESFire EV2/EV3.
- Het berichtenverkeer tussen de kaartlezer en de het elektronische toegangscontrole systemen dient versleuteld te zijn.
- Het elektronische toegangscontrolesysteem heeft een autonomietijd van minimaal 24 uur. Hierbij is het uitgangspunt dat de installatie 23 uur in rust is en dat 1 uur de verbruikers aangesproken worden.
- Situaties die van invloed zijn op de beschikbare stroomvoorziening worden via de inbraakdetectie doorgemeld. Voorbeelden hiervan zijn uitval van de 230V voorziening of accu problemen in de voeding van het elektronische toegangscontrolesysteem.
- Er wordt een cilinder uit een elektromechanisch sluitsysteem in de deuren geplaatst die voorzien zijn van elektronische toegangscontrole. Dit biedt de mogelijkheid om in het geval dat het toegangscontrolesysteem faalt, de deuren te allen tijde te openen met een sleutel. De autorisatie voor het bedienen van deze ‘noodcilinders’ wordt zo beperkt mogelijk uitgegeven.

N.B.

Een elektronisch toegangscontrolesysteem biedt veelal ook de mogelijkheid om bij vitale objecten gebruik te maken van een dubbel authenticatiemechanisme zoals de combinatie van toegangspas en een persoonlijke pincode.

Binnen de Rijksoverheid wordt gebruik gemaakt van de Rijkspas. De eisen die gesteld worden aan het toepassen van deze Rijkspas staan beschreven in het document “Normenkader Rijkspas”.

CSR 24.4.3 Autorisatie

Autorisatie van medewerkers, bezoekers, leveranciers en klanten wordt verleend op basis van het “need-to-have” principe. Voor toegang tot terreinen, gebouwen en ruimtes is doelbinding vereist, wat wil zeggen dat personen op grond van hen uit te voeren reguliere werkzaamheden worden geautoriseerd.

CSR 24.4.3.1 Autorisatieprofielen

Voor het autoriseren van medewerkers worden autorisatieprofielen aangemaakt en onderhouden die afgestemd zijn op de verschillende functies en rollen. Uitgangspunt is dat op basis van deze profielen autorisaties worden toegekend aan medewerkers en inhuur. Specifieke autorisaties op individuele toegangsmiddelen worden alleen in uitzonderlijke gevallen toegepast.

CSR 24.4.3.2 Wijzigen toegangsrechten

Personeelsmutaties moeten voor het goed functioneren van de systemen zo snel mogelijk verwerkt worden door de betrokkenen. Het proces voor het wijzigen van fysieke toegangsrechten komt overeen met het verkrijgen van logische toegangsrechten.

CSR 24.4.4 Fysieke toegang

CSR 24.4.4.1 Medewerkers

Medewerkers krijgen persoonlijke toegangsmiddelen verstrekt met autorisaties volgens een autorisatieprofiel die past bij de functie of rol van het personeelslid. De elektronische toegangsmiddelen worden bij een contract voor onbepaalde tijd niet voorzien van een einddatum. In alle andere gevallen wordt de einddatum van het contract ook de einddatum van de autorisatie op de toegangspas. Autorisaties worden gewijzigd als er een functiewijziging plaatsvindt en ingetrokken bij een uitdiensttreding van het personeelslid.

Bij de verstrekking van de toegangsmiddelen moet het personeelslid een legitimatie tonen en wordt er getekend voor ontvangst.

De toegangspas wordt aan het einde van de arbeidsovereenkomst (of de laatste werkdag) ingenomen door de leidinggevende.

CSR 24.4.4.2 Inhuur

Ingehuurde medewerkers krijgen ook persoonlijke toegangsmiddelen. De elektronische toegangsmiddelen worden voorzien autorisaties die nodig zijn voor het uitvoeren van de gevraagde taken, en worden ook voorzien van een begin- en een einddatum. De begindatum is de eerste dag waarop het contract ingaat. De einddatum is gelijk aan de einddatum van het contract of gelijk aan een vast te stellen datum in januari in het volgende kalenderjaar (niet zijnde in de 1e week van januari omdat dit mogelijk ongewenste problemen veroorzaakt bij de toegang tot objecten). Jaarlijks moeten de autorisaties daarom opnieuw door de gemandateerde contactpersoon worden gevalideerd en eventueel opnieuw worden toegekend.

Bij de verstrekking van de toegangsmiddelen moet de ingehuurde medewerker een legitimatie tonen en wordt er getekend voor ontvangst.

De toegangspas wordt aan het einde van het contract ingenomen door de leidinggevende.

CSR 24.4.4.3 Bezoekers

Bezoekers die toegang krijgen tot de zone beveiligd gebied binnen objecten moeten vooraf worden aangemeld. De datum en het tijdstip van binnenkomst en vertrek wordt geregistreerd. Daarbij krijgen ze alleen toegang tot specifieke, goedgekeurde objecten. De duur van de autorisatie is maximaal één dag.

Bezoekers krijgen géén toegang tot zone vitaal gebied binnen objecten.

De identiteit van bezoekers behoort met een wettelijk legitimatiebewijs te worden vastgesteld.

Indien van toepassing krijgt de bezoeker een toegangsmiddel pas uitgereikt nadat er instructies zijn verstrekt (bijvoorbeeld in de vorm van een brochure of instructiefilm).

Uitgifte van de toegangsmiddelen wordt, wanneer van toepassing, verzorgd door de receptie of bij een onbemande locatie door een locatieverantwoordelijke.

Bij aanwezigheid van een receptie wordt de bezoeker daar opgehaald door een personeelslid en ontvangt een bezoekerspas. Aan het eind van het bezoek wordt de bezoeker onder begeleiding teruggebracht naar de receptie, waar de bezoekerspas weer wordt ingenomen.

CSR 24.4.4.4 Leveranciers

Leveranciers (en overige contractpartijen) die gedurende een langere periode regelmatig op één of meerdere locaties aanwezig zijn kunnen de beschikking krijgen over persoonlijke toegangsmiddelen. Dit ter beoordeling aan de locatieverantwoordelijke.

Autorisaties worden maximaal voor één jaar verstrekt en beperkt tot de noodzakelijke terreinen, gebouwen en/of ruimtes. Regelmatig vindt monitoring plaats op het gebruik van de verstrekte toegangsmiddelen.

De identiteit van persoon/personen behoort bij uitgifte van de toegangsmiddelen met een wettelijk legitimatiebewijs te worden vastgesteld.

Leveranciers die incidenteel op locatie komen dienen zich te melden via de intercom met het verzoek om toegang tot de locatie te krijgen. De leverancier moet dan wel een contactpersoon kunnen vermelden. Uitzondering hierop zijn bijvoorbeeld pakketdiensten, die alleen op vooraf bepaalde locaties worden toegelaten.

CSR 24.4.4.5 Aannemers

Aannemers die gedurende een bepaalde periode op één of meerdere locaties aanwezig zijn kunnen de beschikking krijgen over persoonlijke toegangsmiddelen. Dit ter beoordeling aan de projectleider. De autorisaties worden voor de duur van het project verstrekt en beperkt tot de noodzakelijke terreinen, gebouwen en/of ruimtes (maatwerk – 'need to have').

Regelmatig vindt monitoring plaats op het gebruik van de verstrekte toegangsmiddelen.

De identiteit van persoon/personen behoort bij uitgifte van de toegangsmiddelen met een wettelijk legitimatiebewijs te worden vastgesteld.

De projectleider draagt er zorg voor dat aan het einde van het project de toegangsmiddelen worden ingeleverd.

CSR 24.4.4.6 24x7 toegang

Permanente toegang (24x7) wordt alleen toegekend indien het personeelslid dit voor de uitvoering van zijn functie of rol nodig heeft (bijvoorbeeld in geval van een wachtdienst functie of als lid van het cisisteam).

CSR 24.4.5 Toegangsmiddelen

Ten behoeve van de verantwoordelijkheden voor uitgifte van toegangsmiddelen is in de systemen voor fysieke toegangsbeveiliging gezorgd dat deze taak strikt gescheiden uitgevoerd kan worden in de software.

Niet uitgegeven toegangsmiddelen die geautoriseerd zijn en dus toegang geven tot objecten (mechanische sleutels, geautoriseerde toegangspassen of gevalideerde elektronische sleutels) worden bewaard in beveiligde opbergmiddelen.

CSR 24.4.5.1 Toegangspassen

Toegangspassen mogen alleen als legitimatiemiddel gebruikt worden (met bijvoorbeeld logo, naam, functieomschrijving, etc.) indien er 24x7 een procedure beschikbaar is om een (mogelijk) verloren of gestolen toegangspas te blokkeren.

In alle andere gevallen zijn de toegangspassen geanonimiseerd om het risico van ongeautoriseerd gebruik in geval van vermissing of diefstal zoveel als mogelijk te beperken.

Registratie van uitgegeven toegangspassen vindt plaats in het online toegangscontrolesysteem (OS).

CSR 24.4.5.2 Sleutels

De uitgifte van sleutels van het elektromechanische sluitsysteem (ES) wordt geregistreerd in de bijbehorende managementsoftware.

Van mechanische sluitsystemen die toegepast worden wordt de uitgifte op zodanige wijze geadministreerd, dat te allen tijde duidelijk is wie welke sleutel in bezit heeft.

Sleutels worden niet gelabeld zodat ze bij verlies of diefstal niet kunnen leiden tot onbevoegd binnentreden van objecten.

CSR 24.4.5.3 Toegang in geval van BHV situatie

Als ten gevolge van een calamiteit het ontruimingsplan in werking moet worden gesteld zal de BHV-organisatie de leiding krijgen en het gehele pand ontruimen. Er zijn diverse maatregelen genomen (per object verschillend) om dit zo veilig, voorspoedig en efficiënt mogelijk uit te voeren en dit toegangsbeleid is ondergeschikt aan de opdrachten vanuit de BHV.

CSR 24.4.6 Handhaving gebruik toegangsmiddelen

Een juiste naleving en handhaving van de regels, procedures en het gebruik van de toegangsmiddelen is een essentiële voorwaarde voor het realiseren van een verantwoorde bedrijfsvoering.

Stimulering van een juiste naleving wordt onder meer bewerkstelligd door controle op het gebruik en het eventuele misbruik van de toegangspas. Bovendien wordt bij een overtreding een sanctiebeleid gehanteerd, zowel richting de pashouder als richting diens teamleider of opdrachtgever.

Er worden regelmatig controles gehouden op het naleven van de regels en het gebruik van de toegangspassen zoals hierboven gespecificeerd. Bij overtreding van deze regels of oneigenlijk gebruik van de toegangspas zal *eerst op informele wijze* het personeelslid en diens leidinggevende aangesproken worden. Mocht dit geen, of te weinig effect hebben dan zal een officiële disciplinaire maatregel volgen.

Misbruik van de toegangspas voor strafbare doeleinden (bv diefstal of vernieling van bedrijfsmiddelen) leidt te allen tijde tot disciplinaire maatregelen - variërend van berisping tot ongevraagd ontslag. Tevens zal er altijd aangifte gedaan worden bij de politie.

CSR 24.4.7 Auditing

Er is een audit proces ingericht waarbij de opzet en werking van de fysieke toegangsbeveiliging als één van de beheersmaatregelen voor fysieke beveiliging wordt beoordeeld.

De frequentie van de audits is afhankelijk van de risico's die zijn verbonden aan de verschillende toegangsgroepen.

Minimaal één keer per jaar vindt er een algemene periodieke controle/evaluatie plaats op de autorisaties voor fysieke toegang. De aard en omvang van de audit wordt bepaald door de direct verantwoordelijke voor de uitgifte van de toegangsmiddelen.

De rapportages ten behoeve van de audits worden zoveel als mogelijk geautomatiseerd aangeleverd aan de betrokkenen.

CSR 24.5 ORGANISATORISCHE FYSIEKE BEVEILIGINGSMAATREGELEN

CSR 24.5.1 Logboek

Op iedere locatie waar een inbraakalarminstallatie aanwezig is, is een logboek aanwezig. Dit logboek bevat:

- Een instructie voor de gebruiker welk preventief onderhoud de gebruiker zelf periodiek dient uit te voeren;
- Een notitieblad waarop de gebruiker gebeurtenissen omschrijft, met name de ongewenste alarmeringen met vermelding van datum en mogelijke oorzaak;
- Een notieblad waarop de installateur de handelingen omschrijft bij bezoeken m.b.t. onderhoud en storing opheffing met vermelding van datum en naam van de monteur die deze werkzaamheden heeft uitgevoerd.

CSR 24.5.2 In- en uitschakelregistratie bij de Particuliere Alarm Centrale (PAC)

Van iedere inbraakalarminstallatie moeten de in - en uitschakelingen worden doorgemeld of van een (software) systeem te zijn voorzien waarbij de in -en uitschakelingen (status en tijdstip) bij een inbraakalarm worden meegezonden naar de PAC. Hiermee wordt bereikt dat de centralist bij een inbraakalarmmelding zicht heeft op status van de installatie. Bedieningsfouten waarbij een inbraakmelding wordt veroorzaakt zijn hierdoor herkenbaar.

Tevens wordt er een zogenaamde 'MOET-IN' tijdstip bij de PAC aangegeven. Op deze wijze vindt er iedere dag automatisch op een vastgesteld tijdstip een controle plaats of de inbraakalarminstallatie is ingeschakeld.

CSR 24.5.3 Opslag materialen

Materialen worden zodanig opgeslagen dat deze niet als opklimmogelijkheid gebruikt kunnen worden. Dit geldt dus zowel voor opslag van materialen tegen gevels van gebouwen (ook in het kader van brandpreventie) als opslag tegen hekwerken.

CSR 24.5.4 Actief beheer kluizen

Er is actief beheer van kluizen met procedures voor wijziging van combinaties door middel van een sleutelplan, ten behoeve van opslag van gerubriceerde informatie.

CSR 24.5.5 Locatie belangrijke faciliteiten

Belangrijke faciliteiten behoren zo te worden gesitueerd dat ze niet voor iedereen toegankelijk zijn.

CSR 24.5.6 Geen aanwijzingen over gebruiksdoel objecten

Indien van toepassing behoren objecten onopvallend te zijn en zo min mogelijk aanwijzingen te geven over het gebruiksdoel ervan, zonder duidelijke tekenen, binnen of buiten het gebouw die op de aanwezigheid van informatie verwerkende activiteiten of vitale procesonderdelen duiden.

Dit geldt bijvoorbeeld voor objecten en ruimten met IA/PA apparatuur (hieronder valt ook netwerkapparatuur). Deze zijn onopvallend in die zin dat ze geen aanwijzingen geven over het gebruiksdoel en/of de aanwezigheid van IA/PA apparatuur.

De ruimten met IA/PA apparatuur komen niet voor in adreslijsten en/of interne telefoonlijsten.

CSR 24.5.7 Zwaar gereedschap

Zwaar gereedschap wordt opgeslagen in een afgesloten kast/ruimte, of is beveiligd tegen ongewenst gebruik (bijvoorbeeld: hijsmiddelen).

CSR 24.5.8 Brand- en sluitronde

In voorkomende gevallen is het zinvol om een brand- en sluitronde uit te (laten) voeren. Dit geldt zeker voor objecten die minimaal een beveiligd niveau hebben en waarbij niemand aanwijsbaar verantwoordelijk is voor het afsluiten van het kantoor of de ruimte(n).

CSR 24.6 BOUWKUNDIGE BEVEILIGINGSMAATREGELEN

CSR 24.6.1 Inbraakwerendheid gevelopeningen

De gevelopeningen van objecten moeten voldoende weerstand uitstralen om onbevoegde personen te ontmoedigen een inbraakpoging te laten ondernemen. In geval van een inbraakpoging moeten de bouwkundige maatregelen een acceptabele weerstand bieden.

De volgende BK- en CO normen worden gehanteerd voor de onderkende cybersecurity weerstandsniveau vanuit de object of infraclassificatie.

Cybersecurity weerstandsniveau	Bouwkundig	Compartimentering
1	BK2	CO2
2	BK2	CO2
3	BK3	CO3
4	BK4	CO4

N.B.
Zoveel als mogelijk wordt bij alle fysieke beveiligingsniveaus op buitendeuren gebruik gemaakt van sloten die bij het sluiten van de deur automatisch (bij voorkeur mechanisch) op de dag – en nachtschoot worden afgesloten, en voorzien zijn van een paniekfunctie (klink bedient zowel de dag- als de nachtschoot; een knopcilinder is dan niet nodig).

CSR 24.6.1.1 Zonering

Zoals eerder vermeld kan het zijn dat in een object meerdere compartimenten zijn die als zones gezien moeten worden waarvoor fysieke beveiligingsmaatregelen van toepassing zijn. In dit geval kunnen de bouwkundige beveiligingsmaatregelen ook per compartiment bepaald worden (CO1 tot en met CO4). Hierbij gelden voor het bouwkundige compartiment dezelfde eisen als gesteld in BK1 tot en met BK4.

Naast de eisen voor inbraakwerendheid geldt voor vitale compartimenten bij nieuwbouw/renovatie ook dat het compartiment geheel inpandig is gesitueerd.

Een kluis kan ook als compartiment gezien worden, zolang deze deugdelijk is verankerd en voldoet aan de gestelde eisen voor de waardeberging (bijvoorbeeld volgens de inschaling van Vereniging Geld- en Waardeberging (VGW)).

CSR 24.7 ELEKTRONISCHE BEVEILIGINGSMAATREGELEN

CSR 24.7.1 Schootstand signalering

Vanaf cybersecurity weerstandsniveau 3 wordt op buitendeuren van het object of het compartiment schootstand signalering toegepast, waardoor eenvoudig is na te gaan in hoeverre de buitenschil daadwerkelijk is afgesloten. Deze buitenschil is tenslotte de belangrijkste barrière.

De status van de nachtschoten wordt bij objecten met meerdere buitendeuren gevisualiseerd bij de toegangsdeur waar ook de inbraakdetectie kan worden geschakeld. Indien van toepassing is deze status tevens zichtbaar bij een 'centrale regie locatie' zodat eenvoudig vastgesteld kan worden of alle deuren van een object daadwerkelijk zijn afgesloten.

CSR 24.7.2 Inbraakalarminstallatie

Bij afwezigheid van medewerkers op de locatie vormt een inbraakalarminstallatie de 'ogen' van de organisatie. Voor objecten met cybersecurity weerstandsniveau 3 of 4 wordt inbraakdetectie toegepast. Hierbij gelden de onderstaande uitgangspunten waarbij wordt verwezen naar de *VRKI 2.0 Deel B: definities van beveiligingsmaatregelen*.

Bij compartimenten met cybersecurity weerstandsniveau 3 of 4 wordt ook ruimtelijke detectie in de ruimte zelf geplaatst zodat insluiting kan worden gedetecteerd.

	Elektronische maatregelen		Schildetectie		Transmissie		Reactie	
Cybersecurity weerstandsniveau	EL3	EL4	SD2	SD3	AT3	AT4	RE3	RE4
3	✓		✓		✓		✓	
4		✓		✓		✓		✓

CSR 24.7.3 Camera-observatie

Bij objecten met cybersecurity weerstandsniveau 4 wordt cameratoezicht toegepast. Live beeld wordt gebruikt voor (enige vorm van) verificatie bij het verlenen van toegang tot de terreinen. Daarnaast moeten de camera's bij deze objecten zodanig gepositioneerd worden dat een inbraakalarm geverifieerd kan worden. Dit is een voorwaarde om de reactie van de alarmopvolging op niveau RE4 mogelijk te maken (opvolgingstijd van maximaal 15 minuten door de particuliere beveiligingsorganisatie en een prioriteit 1 van de politie (15 minuten, na technisch alarmverificatie)).

Camerabeelden worden maximaal 4 weken opgeslagen.

CSR 24.7.4 Verlichting

Terreinen en gebouwen moeten voorzien zijn van beveiligingsverlichting om sociale controle mogelijk te maken, de opponenten te ontmoedigen en af te schrikken. Ook verhoogt de aanwezigheid van verlichting de veiligheid van de personeelsleden.

Bij een elektrische schuifpoort is voldoende verlichting aanwezig, en zodanig gepositioneerd dat een bruikbaar camerabeeld te allen tijde is gegarandeerd.

Gebouwen met cybersecurity weerstandsniveau 2 en hoger zijn minimaal voorzien van verlichting boven de entreedeuren (ook vanwege veiligheid). Deze verlichting is voldoende hoog aangebracht, zodat deze niet bewust of onbewust beschadigd kan worden. Bij voorkeur schakelt de verlichting aan als er nabij het gebouw beweging wordt gedetecteerd (schrikverlichting).

Gebouwen met cybersecurity weerstandsniveau 4 zijn ook voorzien van (schrik)verlichting op de gevels. Hierbij moet er rekening mee worden gehouden dat de verlichting geen negatieve invloed heeft op de kwaliteit van de camerabeelden.

CSR 24.7.5 Overige elektronische beveiligingsmaatregelen

Naast de hiervoor vermelde beveiligingsmaatregelen kunnen in overleg met de object eigenaar aanvullende maatregelen getroffen worden. Dit geldt met name voor gebouwen met cybersecurity weerstandsniveau 4 en is maatwerk.

CSR 24.7.6 Onderhoud

Onderhoud en beheer van de geïmplementeerde fysieke beveiligingsmaatregelen zijn essentieel voor het blijvend goed functioneren. De frequentie van onderhoud is mede afhankelijk van de omstandigheden zoals de mate van vervuiling, de invloed van corrosie en de mechanische belasting.

De inbraakalarminstallaties worden minimaal één keer per jaar preventief onderhouden door een BORG gecertificeerd bedrijf.

CSR 24.8 PRIVACY

In de systemen die worden gebruikt voor de fysieke beveiliging worden verschillende privacygevoelige gegevens vastgelegd, zoals in- en uitschakeltijden van de inbraakdetectie, loggegevens van de toegangscontrole, camerabeelden, etc.

De verwerking van deze gegevens moet voldoen aan de Algemene verordening Gegevensbescherming (AVG).

Bijlage A Begrippenlijst

Bedrijfsmiddel
Apparatuur met informatie verwerkende en of opslag capaciteit, software die waarde vertegenwoordigt voor de organisatie en producten waarmee fysieke en of logische toegang tot ruimten en informatiesystemen verkregen kan worden.

Beheerobject
Afgebakende eenheid die bestaat uit een samenhangend geheel van elementen met één of meer autonome functies, bijvoorbeeld een tunnel, sluis, brug, kering, verkeerscentrale etc.

Beschikbaarheid (IA)
De fractie van de tijd dat een systeem werkt, of “up” is. Ofwel de opgetelde periodes (tijd) dat een systeem werkt, gedeeld door de totale periode (tijd).

Betrouwbaarheid (IA)
De kans, per tijdseenheid, dat een systeem binnen die tijdseenheid faalt.

Afbeelding: visualisatie onderscheid beschikbaarheid en betrouwbaarheid

Cybersecurity
Cybersecurity is het voorkomen van gevaar of schade veroorzaakt door verstoring, uitval of misbruik van ICT en Industriële Automatisering.

Cybersecurity weerstandsniveau
Het vermogen om weerstand te bieden tegen aanvallen die bedoeld zijn om zich met geweld of manipulatie toegang fysiek dan wel digitaal te verschaffen tot ruimten en tot de informatievoorziening.

Explain
Een plausibel gemotiveerde tijdelijke afwijking ten aanzien van de eisen en maatregelen uit de BIO of de Cybersecurity Implementatierichtlijn Objecten waarvan het risico als gevolg van de afwijking geaccepteerd is.

Informatievoorziening (IV)
Het geheel aan hulpmiddelen (waaronder ICT en IA), gegevensverzamelingen en organisatorische inrichtingen, dat dient tot het verstrekken van informatie.

Industriële Automatisering (IA)
Industriële Automatisering omvat de ICS/SCADA systemen en de ICT gerelateerde systemen en onderdelen (hardware en software), waarbij functioneel interactie plaats vindt met de fysieke omgeving of gebruikers (bijvoorbeeld een brug, onderstation, DRIP, etc.). Dit omvat mede het verkrijgen van informatie over de fysieke omgeving (inwinnen) en het beïnvloeden van de fysieke omgeving (bedienen en besturen). PA en OT zijn synoniemen voor IA.

Informatie- en Communicatietechnologie (ICT)
Informatie- en Communicatietechnologie omvat een samenhangend geheel van informatiesystemen, hardware en software, operating systemen van servers, de onderliggende technische datanetwerkinfrastructuur met datanetwerken en bijbehorende datanetwerkcomponenten, dataopslag in rekencentrum, computer- en technische ruimten met als doel het mogelijk maken of ondersteunen van de processen.

Industrial Control Systems (ICS)
Industrial Control Systems zijn systemen die toegerust zijn voor de bediening en besturing van de organisatie infrastructuur waarbij ook gebruik wordt gemaakt van SCADA systemen.

Infrastructuur
Infrastructuur staat voor de netwerkinfrastructuur (het areaal) van de organisatie.
bijvoorbeeld RWS: o.a. de wegen, vaarwegen en watersystemen, …
bijvoorbeeld Waterschappen: o.a. zuiveringen, gemalen, …

IoT
Het Internet-of-Things is een netwerk van slimme apparaten, sensoren en andere objecten die (vaak verbonden met het internet) gegevens verzamelen over hun omgeving, deze kunnen uitwisselen en op basis daarvan (semi-) autonome beslissingen of acties nemen die van invloed zijn op hun omgeving.

Kwetsbaarheid
Een kwetsbaarheid is een eigenschap die een aanvaller de mogelijkheid biedt een cyberaanval uit te voeren of een eigenschap die kan leiden tot uitval. Dit kan zich voordoen in een digitale dienst, proces of systeem, maar ook in de samenleving als geheel of in een specifieke organisatie.

Risico
De kans dat de dreiging optreedt en het verlies (of impact) realiteit wordt.

Risicoanalyse
Een methode die informatie oplevert, waarmee het management in staat wordt gesteld te beslissen welke risico's, of weke combinaties van risico's, een te grote potentiële schade vormen en met welke maatregelen deze risico's teruggedrongen kunnen worden.

Supervisory Control And Data Acquisition (SCADA)
SCADA systemen verzamelen, verwerken en visualiseren meet- en regelsignalen.

Vitale processen
Bepaalde processen zijn zo essentieel voor de Nederlandse samenleving dat uitval of verstoring tot ernstige maatschappelijke ontwrichting leidt en een bedreiging vormt voor de nationale veiligheid. Deze processen vormen de Nederlandse vitale infrastructuur.

Bijlage B Cybersecurity Dossier / Cybersecurity Beveiligingsplan

De template voor het Cybersecurity Dossier / Cybersecurity Beveiligingsplan wordt op verzoek door de opdrachtgever beschikbaar gesteld.

Bijlage C Best practice voor risico inschatting bij CSIR afwijkingen

Het is van belang dat een juiste risico inschatting en afweging kan worden gemaakt indien er afwijkingen zijn aan de CSIR. Deze bijlage biedt hiervoor een best practice. De formule risico = kans x impact wordt gehanteerd voor het bepalen van eventuele risico's.
De kans is de waarschijnlijk dat de dreiging zich zal manifesteren en dat de kwetsbaarheid wordt benut door het ontbreken van Baseline Beveiliging IA controls of maatregelen uit de CSIR.

Voor de bepaling van het risico dienen de volgende stappen gevolgd te worden. In de **eerste stap** wordt de kanswaarde aan de hand van onderstaande tabel bepaald.

De kans score kan bepaald worden aan de hand van de dreiging en bijbehorende kwetsbaarheid of er kan simpelweg aansluiting gezocht worden bij de kans scores zoals opgenomen en toegepast binnen de specifieke dreigingsanalyse.

Stap 1: De kans score
De kans score of waarde wordt uitgedrukt in een vijfpuntschaal.

De kans of waarschijnlijkheid dat de dreiging zich zal manifesteren in de komende periode		Omschrijving kans en daarmee het benutten van de kwetsbaarheid
1	Verwaarloosbaar *t > 5 jaar*	De kans en daarmee het falen van de functie van het object wordt niet binnen 5 jaar verwacht;
2	Klein (*3 jaar < t ≤ 5 jaar*)	De kans en daarmee het falen van de functie van het object wordt tussen 3 jaar en 5 jaar na nu verwacht;
3	Middelmatig (2 *jaar < t ≤ 3 jaar)*	De kans en daarmee het falen van de functie van het object wordt tussen 2 jaar en 3 jaar na nu verwacht;
4	Groot (1 jaar < *t ≤ 2 jaar*)	De kans en daarmee het falen van de functie van het object wordt tussen 1 jaar en 2 jaar na nu verwacht;
5	Zeker (*t ≤ 1 jaar)*	De kans en daarmee het falen van de functie van het object wordt tussen nu en 1 jaar verwacht;

De manifestatie van de dreiging en benutting van de kwetsbaarheid zal leiden tot een impact voor de organisatie die uitgedrukt kan worden in een gevolgschade en is daarmee **de tweede stap** in het bepalen van het cybersecurity risico.

Stap 2: Gevolgschade/Impact
Bij het manifest worden van de dreiging en kwetsbaarheid zullen als gevolg van het niet of afwijkend invullen van de Baseline beveiliging IA controls en of CSIR maatregelen security (Se) maatregelen ongewenste uitwerkingen op de RAMSSHEEP aspecten van IA systemen verwacht kunnen. Ontbrekende maatregelen zullen in eerste instantie leiden tot ongewenste negatieve uitwerkingen op de betrouwbaarheid (R), availability (A), maintainability (M) en safety (veiligheid). De negatieve uitwerking op de aspecten R, A, M en S van IA systemen zullen vervolgens ook tot negatieve effecten op de overige aspecten leiden. De gevolgschade wordt conform de RWS handleiding Prestatiegestuurde Risicoanalyse (PRA) uitgedrukt in een viertal gevolgklassen.

Betrouwbaarheid' (R):
Availability (Beschikbaarheid) (A):
Maintainability (Onderhoudbaarheid) (M):
Safety (veiligheid) (S):
Security (Beveiliging) (Se);
Health (Gezondheid) (H):
Environment (Omgeving en Milieu) (E):
Economics (Levensduurkosten) (€):
Politics (Politiek) (P):

	Gevolgklasse			
	Verwaarloosbaar (1)	Beperkt (2)	Groot (3)	Ernstig (4)
R	Het niet (binnen het geplande jaar) uitvoeren van de (onderhouds) maatregel voor cybersecurity leidt tot een niet compliancy registratie en rapportage en heeft negatieve invloed op de betrouwbaarheid van het betreffend object maar heeft een verwaarloosbare invloed op de hoofdfunctie.	Het niet (binnen het geplande jaar) uitvoeren van de (onderhouds) maatregel voor cybersecurity leidt tot een niet compliancy registratie en rapportage en heeft negatieve invloed op de betrouwbaarheid van het betreffende object en heeft een minimale negatieve invloed op de hoofdfunctie.	Het niet (binnen het geplande jaar) uitvoeren van de (onderhouds) maatregel voor cybersecurity leidt tot een niet compliancy registratie en rapportage en heeft negatieve invloed op de betrouwbaarheid van het betreffend object en heeft ernstige negatieve invloed op de hoofdfunctie.	Het niet (binnen het geplande jaar) uitvoeren van de (onderhouds) maatregel voor cybersecurity leidt tot een niet compliancy registratie en rapportage en heeft negatieve invloed op de betrouwbaarheid van het betreffend object en heeft catastrofale negatieve invloed op de hoofdfunctie.
A	Het niet (binnen het geplande jaar) uitvoeren van de (onderhouds) maatregel voor cybersecurity leidt tot een niet compliancy registratie en rapportage en heeft negatieve invloed op de beschikbaarheid van het betreffend object maar heeft een verwaarloosbare invloed op de hoofdfunctie.	Het niet (binnen het geplande jaar) uitvoeren van de (onderhouds) maatregel voor cybersecurity leidt tot een niet compliancy registratie en rapportage en heeft negatieve invloed op de beschikbaarheid van het betreffend object maar heeft een minimale invloed op de hoofdfunctie.	Het niet (binnen het geplande jaar) uitvoeren van de (onderhouds) maatregel voor cybersecurity leidt tot een niet compliancy registratie en rapportage en heeft negatieve invloed op de beschikbaarheid van het betreffend object en heeft ernstige negatieve invloed op de hoofdfunctie.	Het niet (binnen het geplande jaar) uitvoeren van de (onderhouds) maatregel voor cybersecurity leidt tot een niet compliancy registratie en rapportage en heeft negatieve invloed op de beschikbaarheid van het betreffend object en heeft catastrofale negatieve invloed op de hoofdfunctie.
M	Het niet (binnen het geplande jaar) uitvoeren van de (onderhouds) maatregel voor cybersecurity leidt tot een niet compliancy registratie en rapportage en maakt dat onderhoud in een later stadium verwaarloosbaar moelijker uitgevoerd kan worden binnen de randvoorwaarden van gebruik.	Het niet (binnen het geplande jaar) uitvoeren van de (onderhouds) maatregel voor cybersecurity leidt tot een niet compliancy registratie en rapportage en maakt dat onderhoud in een later stadium minimaal moeilijker uitgevoerd kan worden binnen de randvoorwaarden van het gebruik.	Het niet (binnen het geplande jaar) uitvoeren van de (onderhouds) maatregel voor cybersecurity leidt tot een niet compliancy registratie en rapportage en maakt dat onderhoud in een later stadium niet uitgevoerd kan worden binnen de randvoorwaarden van gebruik, hetgeen ernstige negatieve invloed heeft op de prestaties van de netwerkschakel.	Het niet (binnen het geplande jaar) uitvoeren van de (onderhouds) maatregel voor cybersecurity leidt tot een niet compliancy registratie en rapportage en maakt dat onderhoud in een later stadium niet uitgevoerd kan worden binnen de randvoorwaarden van gebruik, hetgeen catastrofale negatieve invloed heeft op de prestaties van de netwerkschakel.
S	Het niet (binnen het geplande jaar) uitvoeren van de	Het niet (binnen het geplande jaar) uitvoeren van de	Het niet (binnen het geplande jaar) uitvoeren van de	Het niet (binnen het geplande jaar) uitvoeren van de

	Gevolgklasse			
	Verwaarloosbaar (1)	Beperkt (2)	Groot (3)	Ernstig (4)
	(onderhouds) maatregel voor cybersecurity leidt tot een niet compliancy registratie en rapportage en heeft een verwaarloosbare invloed op gebruiksveiligheid van het object, maar dit blijft binnen geaccepteerde grenzen.	(onderhouds) maatregel voor cybersecurity leidt tot een niet compliancy registratie en rapportage en leidt tot een situatie die de geaccepteerde grenzen voor gebruiksveiligheid benaderd en leidt daardoor tot een minimaal aantal extra ongelukken met tijdelijke gezondheidsschade of letsel zonder verzuim.	(onderhouds) maatregel voor cybersecurity leidt tot een niet compliancy registratie en rapportage en leidt tot het niet voldoen aan gestelde eisen ten aanzien van gebruiksveiligheid wat daardoor leidt tot een ernstige toename van het aantal ongelukken met blijvend letsel of met blijvende gezondheidsschade.	(onderhouds) maatregel voor cybersecurity leidt tot een niet compliancy registratie en rapportage en heeft een catastrofaal negatief effect op de gebruiksveiligheid wat leidt tot extra dodelijk gevaar bij normaal gebruik.
Se	Het niet (binnen het geplande jaar) uitvoeren van de (onderhouds) maatregel voor cybersecurity leidt tot een niet compliancy registratie en rapportage en heeft negatieve invloed op de fysieke en of logische toegangsbeveiliging van het betreffende object maar heeft een minimale invloed op de hoofdfunctie.	Het niet (binnen het geplande jaar) uitvoeren van de (onderhouds) maatregel voor cybersecurity leidt tot een niet compliancy registratie en rapportage en heeft negatieve invloed op de fysieke en of logische toegangsbeveiliging van het betreffende object en heeft een minimale negatieve invloed op de hoofdfunctie.	Het niet (binnen het geplande jaar) uitvoeren van de (onderhouds) maatregel voor cybersecurity leidt tot een niet compliancy registratie en rapportage en heeft negatieve invloed op de fysieke en of logische toegangsbeveiliging van het betreffend object die tot security incidenten leiden en heeft hiernaast ernstige negatieve invloed op de hoofdfunctie.	Het niet (binnen het geplande jaar) uitvoeren van de (onderhouds) maatregel voor cybersecurity leidt tot een niet compliancy registratie en rapportage en heeft negatieve invloed op de fysieke en of logische toegangsbeveiliging van het betreffende object die tot security incidenten leiden en heeft hiernaast catastrofale negatieve invloed op de hoofdfunctie en of de prestaties van de netwerkschakel.
H	Het niet uitvoeren van de onderhoudsmaatregel heeft een verwaarloosbare negatieve invloed op de gezondheid.	Het niet uitvoeren van de onderhoudsmaatregel heeft een minimale negatieve invloed op de gezondheid.	Het niet uitvoeren van de onderhoudsmaatregel heeft een ernstige negatieve invloed op de gezondheid.	Het niet uitvoeren van de onderhoudsmaatregel heeft een catastrofale negatieve invloed op de gezondheid en veroorzaakt overlijden.
E	Het niet uitvoeren van de maatregelen heeft een verwaarloosbaar negatief effect op het gebruik.	Het niet uitvoeren van de maatregel heeft een beperkt negatief effect op het gebruik en beperkt zich tot consequenties voor het lokale netwerk.	Het niet uitvoeren van de maatregel heeft een ernstig negatief effect op het gebruik en heeft consequenties voor het regionale netwerk.	Het niet uitvoeren van de maatregel heeft een catastrofaal negatief effect op het gebruik en heeft consequenties voor het landelijke netwerk.

	Gevolgklasse			
	Verwaarloosbaar (1)	Beperkt (2)	Groot (3)	Ernstig (4)
€	Uitstel geeft < 50 k Euro aan extra onderhoud/claims/inspecties.	Uitstel geeft < 500 k Euro aan extra onderhoud/claims/inspecties.	Uitstel geeft < 1000 k Euro aan extra onderhoud/claims/inspecties.	Uitstel geeft > 1000 k Euro aan extra onderhoud/claims/inspecties.
P	Het niet (binnen het geplande jaar) uitvoeren van de (onderhouds) maatregel voor cybersecurity leidt tot een niet compliancy registratie en rapportage en heeft verder geen politieke consequenties.	Het niet (binnen het geplande jaar) uitvoeren van de (onderhouds) maatregel voor cybersecurity leidt tot een niet compliancy registratie en rapportage en is mogelijk aanleiding voor verscherpte controles door toezichthouders.	Het niet (binnen het geplande jaar) uitvoeren van de (onderhouds) maatregel voor cybersecurity leidt tot een niet compliancy registratie en rapportage en is mogelijk aanleiding voor negatieve media berichtgeving die tot kamer vragen kunnen leiden.	Het niet (binnen het geplande jaar) uitvoeren van de (onderhouds) maatregel voor cybersecurity leidt tot een niet compliancy registratie en rapportage en de positie van DG, de Minister of Staatssecretaris staat ter discussie.

In de derde stap wordt de risicoscore afgebeeld in de risicomatrix of heat map waarbij op de ene as de impact/gevolgschade wordt uitgedrukt en op de andere as de kans (waarschijnlijkheid) dat de dreiging en kwetsbaarheid manifest wordt.

Stap 3: Risicomatrix en risicoscore
De risicomatrix is hieronder weergegeven. De risicoscore wordt eenvoudig bepaald door kans- en gevolgscore met elkaar te vermenigvuldigen. De hoogte van dit getal geeft aan hoe noodzakelijk een beheersmaatregel is. Hierin worden drie niveaus onderscheiden: het rode, oranje of groene gebied.

1. Onacceptabel — Risicoscore 15 t/m 20
Er moeten direct beheersmaatregelen worden getroffen om het risico te beheersen.

2. Ongewenst — Risicoscore 5 t/m 12
Er moet ofwel een beheersmaatregel worden getroffen om het risico te beheersen ofwel worden aangetoond waarom dit niet haalbaar/noodzakelijk is.

3. Acceptabel — Risicoscore 1 t/m 4
Er hoeft geen maatregel te worden getroffen om het risico te beheersen. Bij falen van de functie van het object worden de gebruikelijke acties ondernomen voor (functie-)herstel.

		Impact			
		Verwaarloosbaar (1)	Beperkt (2)	Groot (3)	Ernstig (4)
Kans	Verwaarloosbaar (1)	Acceptabel (1)	Acceptabel (2)	Acceptabel (3)	Acceptabel (4)
	Klein (2)	Acceptabel (2)	Acceptabel (4)	Ongewenst (6)	Ongewenst (8)
	Gemiddeld (3)	Acceptabel (3)	Ongewenst (6)	Ongewenst (9)	Ongewenst (12)
	Groot (4)	Acceptabel (4)	Ongewenst (8)	Ongewenst (12)	Onacceptabel (16)
	Zeker (5)	Ongewenst (5)	Ongewenst (10)	Onacceptabel (15)	Onacceptabel (20)